

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(Ειδικευση: ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

**Η γυναικεία παρουσία στα μη μυθοπλαστικά δημοσιεύματα
του περιοδικού *Ελληνική Επιθεώρησις* (1907-1946)
της Ευγενίας Ζωγράφου: δράσεις και δράσεις**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της

Μαρίας Κ. Μιχαήλ

Πτυχιούχου του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης
του Πανεπιστημίου Πατρών,
2010

A.M.: 1013202004015

ΕΠΟΠΤΡΙΑ

Ουρανία Χατζηδάκη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Σχολής Ικάρων

Καλαμάτα, 2022

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(Ειδίκευση: ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

**Η γυναικεία παρουσία στα μη μυθοπλαστικά δημοσιεύματα
του περιοδικού *Ελληνική Επιθεώρησις* (1907-1946)
της Ευγενίας Ζωγράφου: δράσεις και δράσεις**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της

Μαρίας Κ. Μιχαήλ

Πτυχιούχου του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης
του Πανεπιστημίου Πατρών,
2010

A.M.: 1013202004015

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ουρανία Χατζηδάκη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Σχολής Ικάρων (επόπτρια)
Γεωργία Φραγκάκη, Επίκουρη Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (μέλος)
Δήμητρα Δελλή, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (μέλος)

Καλαμάτα, 2022

Πίνακας περιεχομένων

Πίνακας περιεχομένων.....	1
Ευχαριστίες.....	3
1. Εισαγωγή.....	4
2. Το περιοδικό και η διευθύντριά του.....	6
2.1 Το περιοδικό <i>Ελληνική Επιθεώρησις</i> (1907-1946).....	6
2.1.1 Εκδοτικά στοιχεία.....	6
2.1.2 Στοχοθεσία - Θεματολογία.....	8
2.2 Η ζωή και το έργο της Ευγενίας Ζωγράφου.....	14
2.2.1 Βιογραφικά στοιχεία.....	14
2.2.2 Συγγραφικό έργο.....	16
3. Δεδομένα και μεθοδολογία.....	21
3.1 Συγκρότηση σωμάτων κειμένων.....	21
3.2 Μεθοδολογία ανάλυσης.....	26
3.2.1 Δημοσιεύματα: συγγραφείς/αρθρογράφοι και κειμενικά είδη.....	26
3.2.2 Ποσοτικά λεξιλογικά δεδομένα.....	33
4. Ανάλυση δεδομένων.....	39
4.1 Ένα χρονικό της αποτύπωσης του γυναικείου στοιχείου στα τεύχη του περιοδικού (1907-1944).....	39
4.1.1 Δεδομένα και μεθοδολογία προσέγγισης της γυναικείας θεματολογίας.....	39
4.1.2 Ανάλυση θεματολογίας ανά πενταετίες.....	43
4.1.3 Συμπεράσματα.....	72
4.2 Γυναικεία πορτρέτα-βιογραφίες.....	75
4.2.1 Δεδομένα και μεθοδολογία προσέγγισης γυναικείων πορτρέτων.....	75
4.2.2 Ανάλυση περιεχομένου γυναικείων πορτρέτων.....	78
4.2.3 Συμπεράσματα.....	80
4.3 Η γυναίκα υπό το πρίσμα συγκεκριμένων θεματικών κατηγοριών.....	83
4.3.1 Εξαγωγή λεξικοστατιστικών δεδομένων και δημιουργία θεματικών κατηγοριών.....	83
4.3.2 Ανάλυση εμφανίσεων βάσει θεματικών κατηγοριών και υποκατηγοριών.....	85
4.3.3 Συμπεράσματα.....	108
5. Γενικά συμπεράσματα.....	113
Βιβλιογραφία.....	117

Άρθρα <i>Ελληνικής Επιθεωρήσεως</i>	119
Παράρτημα.....	127
Πίνακες.....	127
Γραφήματα.....	128
Περίληψη.....	130
Abstract.....	131

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επόπτριά μου Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ουρανία Χατζηδάκη, η οποία μου εμπιστεύθηκε το παρόν θέμα μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας. Ένα θέμα πρωτότυπο και εξέχουσας σημασίας, το οποίο ανταποκρινόταν πλήρως στα ενδιαφέροντα μου. Με την πολύτιμη, στοχευμένη και απλόχερη βοήθειά της καθόλη τη διάρκεια της παρούσας μελέτης, μπόρεσα να εντυφίσω ευρύτερα στη γυναικεία παρουσία των αρχών του προηγούμενου αιώνα, αλλά και στα μεθοδολογικά εργαλεία για την ανάδειξη των καίριων γυναικείων ζητημάτων. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλες τις Καθηγήτριες του μεταπτυχιακού προγράμματος κυρίες Δήμητρα Δελλή, Γεωργία Φραγκάκη, Έλενα Κουτριάνου, Τιτίκα Καραβία, Μαρίνα Γρηγοροπούλου και Σοφία Καπετανάκη για τη συμβολή τους στην ανάπτυξη των πνευματικών οριζόντων μου και ιδιαιτέρως τον Καθηγητή κύριο Γεώργιο Ανδρειωμένο για τις πρακτικές συμβουλές του στην αναζήτηση αρχειακού υλικού και τον τρόπο μεταγραφής κειμένων, απαραίτητες για τη συγκρότηση του σώματος κειμένων της παρούσας εργασίας. Ακόμα, θα ήθελα να ευχαριστήσω την κυρία Μαριέττα Ιωαννίδου, πρώην Επίκουρη Καθηγήτρια της έδρας Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Άμστερνταμ, για τη βοήθειά της στην ανεύρεση της διδακτορικής της διατριβής σχετικά με την Ευγενία Ζωγράφου στην Ελλάδα. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω το προσωπικό του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου (Ε.Λ.Ι.Α.) για την εξαιρετική συνεργασία και την παροχή υπηρεσιών ψηφιοποίησης του πρωτογενούς έντυπου υλικού του μελετώμενου περιοδικού, το οποίο ήταν η ακρογωνιαία λίθος στη συγκρότηση του σώματος κειμένων, τη βάση όλης της μελέτης.

1. Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη εξετάζει τη γυναικεία παρουσία στα μη μυθολογικά δημοσιεύματα του περιοδικού *Ελληνική Επιθεώρησης* (1907-1946) της Ευγενίας Ζωγράφου. Συγκεκριμένα, με βάση ένα εκτενές ηλεκτρονικό σώμα κειμένων διερευνάται η γυναικεία συνθήκη στο πρώτο και μακροβιότερο περιοδικό ποικίλης ύλης διευθυνόμενο από γυναίκα, στις αρχές του προηγούμενου αιώνα. Ένα περιοδικό το οποίο εκδιδόταν σε δύσκολους καιρούς, σηματοδεδυμένους από πολέμους και εσωτερικές πολιτικές αναταράξεις και το οποίο κατάφερε να κυκλοφορεί ανελλιπώς μέχρι το 1941 και προσπάθησε να επανακυκλοφορήσει το 1944 και 1946. Παρά τα δυσμενή ιστορικά γεγονότα και τον σε μεγάλο βαθμό λογοτεχνικό προσανατολισμό του περιοδικού, σε κάθε τεύχος υπήρχε ποικιλία άρθρων γυναικείου ενδιαφέροντος, σε άλλα περισσότερο και σε άλλα λιγότερο, ανάλογα με την ενεργή ή μη διεύθυνση του περιοδικού από την Ευγενία Ζωγράφου, όπως πιστοποιείται από την έρευνά μας. Η διευθύντρια του περιοδικού, Ευγενία Ζωγράφου (1878-1963), συγκαταλέγεται στις «γράφουσες»¹ της εποχής και έχαιρε της αναγνώρισης των συναδέλφων της τόσο για το δημοσιογραφικό όσο και για το λογοτεχνικό της έργο. Ήταν πρωτεργάτρια του εργατικού και ταξιδιωτικού ρεπορτάζ και συνεργαζόταν με διάφορα έντυπα (*Ακρόπολις*, *Άστρ* κ.ά.) πριν την έκδοση του δικού της περιοδικού.

Η έρευνά μας εξετάζει την παρουσία της γυναίκας στο συγκεκριμένο περιοδικό σύμφωνα με το πρωτότυπο σώμα κειμένων (470.291 δείγματα), κατασκευασμένο για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας. Τα κείμενα προέρχονται από τα 323 αποθησαυρισμένα τεύχη του περιοδικού για τα έτη 1907-1944 και αποτελούν 1.838 μη μυθολογικά δημοσιεύματα αναφερόμενα σε γυναίκες. Η ανάλυσή τους πραγματοποιήθηκε με τη χρήση συνδυαστικού μεθοδολογικού πρωτοκόλλου σωματοκειμενικά οδηγούμενης ποσοτικοποίησης και εκ του λόγου οδηγούμενης ποσοτικοποίησης². Δηλαδή, αρχικά εξορύχθηκαν αυτόματα βασικά λεξικοστατιστικά δεδομένα από το σώμα κειμένων, εκ των οποίων αναδείχθηκε ο καίριος όρος *γυναίκα/γυνή* (3.394 τύποι) ως στατιστικά σημαντικό λεξικό στοιχείο προς διερεύνηση. Στη συνέχεια, ταξινομήθηκαν ποιοτικά οι εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων του σε επτά θεματικές κατηγορίες, κατασκευασμένες αποκλειστικά σύμφωνα με το περιεχόμενο των συγκεκριμένων του όρου βάσει του συμφραστικού πίνακα. Με αυτόν τον

¹ Βλ. Ειρήνη Ριζάκη, *Οι «γράφουσες» Ελληνίδες. Σημειώσεις για τη γυναικεία λογοσύνη του 19ου αιώνα*, Κατάρτι, Αθήνα 2007, σσ. 55-81.

² Βλ. Ουρανία Χατζηδάκη, «Η Μομφή του Εξτρεμισμού ως Ρητορικό Μέσο Στιγματισμού του Πολιτικού Αντιπάλου: Μια Κριτική Σωματοκειμενική Προσέγγιση.» [στο:] Σαλώμη Μπουκάλα και Αναστασία Γ. Στάμου (επιμ.) *Κριτική Ανάλυση Λόγου. (Απο)δομώντας την Ελληνική Πραγματικότητα*, Νήσος, Αθήνα 2020, σσ. 324-325.

τρόπο αποτυπώθηκαν ποσοτικά οι τάσεις ενδιαφέροντος της γυναικείας θεματολογίας του περιοδικού, προσεγγίζοντας με εξειδικευμένο τρόπο την γενικής φύσεως αυτοματοποίηση εξαγωγής μετρήσεων του όρου *γυναίκα/γυνή*. Επιπροσθέτως, στην παρούσα μελέτη καταγράφηκαν αναλυτικά όλα τα δημοσιεύματα προς συμπερίληψη στο σώμα κειμένων και ταξινομήθηκαν σε κειμενικά είδη δημοσιογραφικού λόγου σύμφωνα με την τυπολογία που προτείνει ο Πολίτης (2008: 2-3). Η τυπολογία των κειμενικών ειδών δημοσιογραφικού λόγου προσαρμόστηκε στο περιεχόμενο των δημοσιευμάτων και τις ανάγκες της παρούσας έρευνας και χρησιμοποιήθηκε ως επιπλέον ερευνητικό εργαλείο για τη διερεύνηση των οπτικών και των επιπέδων ανάλυσης (πληροφόρησης, σχολιασμού κ.ά.) της γυναικείας θεματολογίας.

Τα ποσοτικά δεδομένα που εξορύχθηκαν αυτόματα ή συστάθηκαν χειρωνακτικά αναλύθηκαν σε τρεις φάσεις εφαρμόζοντας ποικίλες μεθοδολογίες, για τη σφαιρική θεώρηση της γυναικείας παρουσίας στο περιοδικό. Η πρώτη φάση ανάλυσης περιλαμβάνει τη χρονολογική, συνθετική μελέτη των δεδομένων του μεγέθους του σώματος κειμένων, της τυπολογίας των κειμενικών ειδών και της συχνότητας εμφάνισης του όρου *γυναίκα/γυνή*. Η δεύτερη φάση ανάλυσης αφορά τη συστηματική καταγραφή και μελέτη των ιδιοτήτων των επωνύμων γυναικών στις οποίες αφιερώνεται κάθε έναν από τα πολυάριθμα βιογραφικό πορτρέτο γυναικών που περιέχουν τα υπό μελέτη τεύχη. Η τρίτη φάση ανάλυσης συνίσταται στην παρουσίαση και τον σχολιασμό αντιπροσωπευτικών παραδειγμάτων από τα ομαδοποιημένα ανά θεματικές κατηγορίες συγκεκριμένα του όρου *γυναίκα/γυνή*. Αυτή η πολύπλευρη ανάλυση απέδωσε αξιόλογα πορίσματα για το περιεχόμενο των δημοσιευμάτων, τους παράγοντες που επηρέασαν την ανάπτυξη ή μη της γυναικείας θεματολογίας μέσα στα χρόνια, το είδος των γυναικών που επέλεγε να προβάλλει το περιοδικό και τις συστηματικές θέσεις που αναπτύσσονταν γύρω από τη γυναικεία συνθήκη.

Το υλικό του περιοδικού αξιοποιήθηκε στο έπακρο στην παρούσα μελέτη λαμβάνοντας υπόψη το διαθέσιμο χρονικό πλαίσιο μιας μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας. Ωστόσο, παραμένουν ανοικτές περαιτέρω δυνατότητες διερεύνησης τόσο στο επίπεδο του σώματος κειμένων που δημιουργήθηκε για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας, όσο και σε επίπεδο συγκριτικής μελέτης του γυναικείου ενδιαφέροντος περιεχομένου της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* με τα αμιγώς γυναικεία περιοδικά της εποχής.

2. Το περιοδικό και η διευθύντριά του

2.1 Το περιοδικό *Ελληνική Επιθεώρησις* (1907-1946)

Η *Ελληνική Επιθεώρησις* (1907-1946), το περιοδικό της Ευγενίας Ζωγράφου (1878-1963), ήταν ένα μηνιαίο εικονογραφημένο περιοδικό ποικίλης ύλης με πολυσέλιδες αφιερώσεις στη λογοτεχνία, στην καλλιτεχνική κίνηση, σε κοινωνικά, ιστορικά και οικονομικά θέματα, δίνοντας επίσης βήμα στις γυναίκες να παρουσιάσουν το αρθρογραφικό έργο τους, χωρίς να είναι ένα καθαρά γυναικείο έντυπο. Πρόκειται για ένα περιοδικό εκδιδόμενο από γυναίκα, το οποίο όμως απευθυνόταν στον γενικό πληθυσμό της Ελλάδας και της ομογένειας και όχι αποκλειστικά στις γυναίκες. Ωστόσο, η προβολή της γυναικείας συγγραφικής παραγωγής και οποιασδήποτε γυναικείας δράσης εντάσσει το περιοδικό, έστω και μερικώς, στα γυναικεία έντυπα των αρχών του 20^{ού} αιώνα τα οποία εκφράζουν νέες αντιλήψεις³.

2.1.1 Εκδοτικά στοιχεία

2.1.1.1 Περίοδοι κυκλοφορίας - Μέγεθος περιοδικού

Το περιοδικό *Ελληνική Επιθεώρησις* πρωτοεκδόθηκε το 1907 και πιθανότατα έληξε την κυκλοφορία του 39 χρόνια αργότερα, το 1946, διανύοντας τρεις περιόδους. Η πρώτη περίοδος ξεκίνησε τον Νοέμβριο 1907 και διήρκεσε μέχρι τον Σεπτέμβριο 1941, ενδεχομένως λόγω του Ελληνοϊταλικού Πολέμου. Η δεύτερη περίοδος ξεκίνησε τον Μάιο 1944 και έληξε τρεις μήνες αργότερα, τον Αύγουστο 1944, εν μέσω Γερμανικής Κατοχής. Ενώ η *Νέα Περίοδος* του περιοδικού ξεκίνησε τον Ιανουάριο 1946 και πιθανότατα έληξε τον Ιούλιο 1946, χρονικό σημείο που σηματοδοτεί το τελευταίο ευρισκόμενο τεύχος⁴. Το περιοδικό εκδόθηκε συνολικά σε 322 τεύχη (35 τόμοι) μέχρι τον Ιούλιο 1946 και μέσο όρο 16 σελίδων ανά τεύχος. Αποτελεί ένα από τα μακροβιότερα περιοδικά όχι μόνο εκείνης της εποχής αλλά και εν γένει⁵, καθώς, αν εξαιρέσουμε τη δεύτερη και νέα περίοδο του περιοδικού, στην πρώτη περίοδο εκδιδόταν συνεχώς για 34 χρόνια παρά τις πολιτικοοικονομικές αναταράξεις και χωρίς να γνωρίζουμε την κερδοφορία του⁶.

³ Κωστούλα Σκλαβενίτη, «Τα γυναικεία έντυπα 1908-1918», *Διαβάζω*, τεύχος 198, 1988, σ. 14. Κατερίνα Δαλακούρα και Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου, *Η εκπαίδευση των γυναικών. Οι γυναίκες στην εκπαίδευση. Κοινωνικοί, ιδεολογικοί, εκπαιδευτικοί μετασχηματισμοί και η γυναικεία παρέμβαση (18ος - 20ός αι.)*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, Αθήνα 2015, σ. 183

⁴ Χ. Λ. Καράογλου (ερευνητική ομάδα-εποπτεία), *Περιοδικά Λόγου και Τέχνης 1901-1940. Αναλυτική Βιβλιογραφία*, χ.χ., σ. 29-30.

⁵ Κωστούλα Σκλαβενίτη, *ό.π.*, σ. 15.

⁶ Χ. Λ. Καράογλου, *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940). Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση*, τόμος 1ος, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 163.

2.1.1.2 Διεύθυνση - Επιμέλεια ύλης

Όλα τα χρόνια έκδοσης της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* (εκτός ενός μικρού χρονικού διαστήματος εννέα τευχών το 1919-1920), διευθύντρια διετέλεσε η Ευγενία Ζωγράφου, γεγονός πρωτόγνωρο για μια γυναίκα να κατέχει αυτή τη θέση σε ένα περιοδικό ποικίλης ύλης. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι είχαν προηγηθεί έντυπα υπό γυναικεία διεύθυνση στον ελληνόφωνο χώρο (Αθήνα, Κωνσταντινούπολη), αλλά επρόκειτο για γυναικεία έντυπα, συντασσόμενα κατά κύριο λόγο από γυναίκες και απευθυνόμενα σε αυτές⁷. Κατά τη διάρκεια κυκλοφορίας του περιοδικού υπήρξαν χρονικά διαστήματα όπου συνέδραμαν στην επιμέλεια της ύλης ο Άγγελος Δόξας, ο Απόστολος Μαγγανάρης, ο Σώτος Χονδρόπουλος και ο Ν. Γρ. Σταθάκης. Ο Άγγελος Δόξας διετέλεσε διευθυντής σύνταξης στα τέλη 1920 – αρχές 1921, διάστημα κατά το οποίο το περιοδικό αποκτά έναν πιο λογοτεχνικό χαρακτήρα⁸. Ο Απόστολος Μαγγανάρης υπήρξε επιμελητής ύλης από το καλοκαίρι του 1930 μέχρι το τέλος του 1931⁹. Ο Σώτος Χονδρόπουλος διετέλεσε επιμελητής ύλης του 34^{ου} και τελευταίου τόμου της πρώτης περιόδου του περιοδικού, δηλαδή από τον Νοέμβριο 1940 έως τον Σεπτέμβριο 1941¹⁰. Επίσης, ο Σ. Χονδρόπουλος μαζί με τον Ν. Γρ. Σταθάκη επιμελούνταν την ύλη της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* από τον Ιανουάριο 1946 και έπειτα, δηλαδή κατά τη διάρκεια έκδοσης της *Νέας Περιόδου* του περιοδικού¹¹.

2.1.1.3 Τίτλος - Υπότιτλος

Ο αυτοπροσδιορισμός του περιοδικού ως καθαρά λογοτεχνικού ή μη αμφιταλαντεύεται κατά τη διάρκεια έκδοσής του. Στα πρώτα χρόνια της κυκλοφορίας της, η *Ελληνική Επιθεώρησις* είχε τον υπότιτλο *Μηνιαίων περιοδικόν*¹². Από το 1910 μέχρι το 1919 αναγράφεται ο υπότιτλος *Μηνιαίων περιοδικόν εικονογραφημένον*¹³. Τους επόμενους μήνες μέχρι τον Ιούλιο 1920 δεν αναγράφεται υπότιτλος ούτε και διευθύντρια ή συναφή στοιχεία έκδοσης. Από τον Αύγουστο

⁷ Σχετικά με τα γυναικεία έντυπα: *Κυψέλη* (1845), *Θάλεια* (1867), *Ευρυδίκη* (1870-1873), *Εφημερίς των Κυριών* (1887-1917), *Ημερολόγιον των Κυριών* (1888-1889), *Πλειάς* (1899-1902), *Βόσπορις* (1899-1906), *Ελληνίς* (1921-1940), *Ο Αγώνας της Γυναίκας* (1923-1936), *Εύα Νικήτρια* (1921-1923) κ.α. βλ. Ειρήνη Ριζάκη, ό.π., σσ. 55-81. Αγγέλικα Ψαρρά, «Γυναικεία περιοδικά του 19ου αιώνα: Θάλεια, Ευρυδίκη, Οικογένεια, Πλειάς», *Σκούπα: για το γυναικείο ζήτημα*, τεύχος 2, 1979, σσ. 3-13. Μαριέττα Ιωαννίδου, «Γράφουσες» *Ελληνίδες τον 19ο αιώνα - αρχές 20ού αιώνα: Η περίπτωση της Ευγενίας Ζωγράφου (1878-1963). Μια συμβολή στην Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Groningen 2001, σσ. 5-16. Νίνα Παλαιού, «Η Ευγενία Ζωγράφου και το περιοδικό *Ελληνική Επιθεώρησις*», [Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου:] *Λόγος γυναικών*, επιμ. Β. Κοντογιάννη, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 2008, σ. 83.

⁸ Βλ. *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμοι ΙΓ' - ΙΔ', τεύχη 154-60, 1920-1921, εξώφυλλα.

⁹ Βλ. *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμοι ΚΓ' - ΚΕ', τεύχη 271-290, 1930-1931, εξώφυλλα.

¹⁰ Βλ. *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμοι ΛΔ', τεύχος 397-407, 1940-1941, εξώφυλλα.

¹¹ Βλ. διαδικτυακή καταγραφή «Ελληνική Επιθεώρησις [Περιοδικό]: Μηνιαίων περιοδικόν εικονογραφημένον» στο Ε.Λ.Ι.Α. (elia.org.gr).

¹² Βλ. *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Α', τεύχος 1, 1907, εξώφυλλο.

¹³ Βλ. *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμοι Γ' - ΙΒ', τεύχη 29-144, 1910-1919, εξώφυλλα.

1920, αναλαμβάνει την επιμέλεια ύλης ο Άγγελος Δόξας και η εμφάνιση και το περιεχόμενο του περιοδικού αλλάζουν ριζικά. Στα δύο πρώτα τεύχη υπό την επίβλεψη του αναγράφεται ο υπότιτλος *Μηνιαίων Λογοτεχνικών Περιοδικόν*¹⁴, ενώ στην πορεία αφαιρείται ο όρος *λογοτεχνικό* και συνεχίζει με τον υπότιτλο *Μηνιαίων Περιοδικόν*¹⁵. Έπειτα, στα τέλη του 1921 μέχρι την αρχή του 1922, αναγράφεται ο όρος *λογοτεχνία* μέσα σε παρένθεση: *Μηνιαίων Περιοδικόν (Λογοτεχνία)*¹⁶, ενώ στην πορεία συνεχίζει ως *Μηνιαίων Περιοδικόν*. Με την έναρξη του 1923, προστίθεται ξανά ο υπότιτλος *Μηνιαίων Περιοδικόν Εικονογραφημένον* στη σελίδα περιεχομένων, ενώ στο εξώφυλλο διατηρείται ο υπότιτλος *Μηνιαίων Περιοδικόν* και παραμένει κατ' αυτόν τον τρόπο μέχρι το 1929¹⁷. Έπειτα, μόλις αναλαμβάνει επί της ύλης ο Απ. Ν. Μαγγανάρης, αναγράφεται μόνο ο υπότιτλος *Μηνιαίων Περιοδικόν* και παραμένει έτσι και αφού επανέρχεται στην επιμέλεια η Ευγενία Ζωγράφου. Στους δύο τελευταίους τόμους του περιοδικού, το 1940-1941, στους οποίους επιμελητής ύλης διετέλεσε ο Σωτ. Χονδρόπουλος και το 1944 υπό την πλήρη διεύθυνση της Ευγενίας Ζωγράφου, αναγράφεται ο υπότιτλος *Μηνιαίο λογοτεχνικό περιοδικό*¹⁸, αναγνωρίζοντας την πλούσια λογοτεχνική ύλη.

2.1.2 Στοχοθεσία - Θεματολογία

2.1.2.1 Σκοπός - Στόχοι

«... η πορεία ην δέον ν' ακολουθή εν όργανον δημοσιογραφικόν, οφείλει να περιστρέφεται εις την εξυπηρέτησιν των αγνοτέρων συμφερόντων του Έθνους και της Κοινωνίας.»¹⁹

Η Ευγενία Ζωγράφου συστήνει το περιοδικό *Ελληνική Επιθεώρησις* στο αναγνωστικό κοινό το 1907, στο πρώτο τεύχος του περιοδικού, προβάλλοντας τα ιδανικά από τα οποία θα πρέπει να εμφορείται ένα δημοσιογραφικό όργανο και τα οποία η ίδια υπόσχεται ότι θα υπηρετήσει. Η ίδια επιθυμεί το περιοδικό της να καταστεί ο στυλοβάτης της ηθικής διάπλασης της κοινωνίας, ο αγωνιστής της αναγέννησης, ανάπτυξης και βελτίωσης του εθνικού πλούτου. Επιθυμεί να καταστεί το φως απ' όπου θα ακτινοβολεί η αλήθεια, η αφοσίωση προς την πατρίδα, η αγάπη προς τον λαό και η προσήλωση προς το καθήκον. Για την επίτευξη αυτών, ζητά τη συνδρομή επιλέκτων ανδρών με υψηλά, ευγενικά και υγιή ιδανικά, λαμβάνει την υποστήριξή τους και διαβεβαιώνει ότι η *Ελληνική Επιθεώρησις* θα εδραιώσει τη δράση της επί

¹⁴ Βλ. *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΓ', τεύχη 154-156, 1920, εξώφυλλα.

¹⁵ Βλ. *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΔ', τεύχη 157-168, 1920-1921, εξώφυλλα.

¹⁶ Βλ. *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΕ', τεύχη 169-171, 1921-1922, εξώφυλλα.

¹⁷ Βλ. *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμοι ΙΣΤ' – ΚΒ', τεύχη 183 - 263, 1923-1929, εξώφυλλα.

¹⁸ Βλ. *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμοι ΛΔ'-ΛΕ', τεύχη 397-411, 1940-1944 εξώφυλλο.

¹⁹ Ευγενία Ζωγράφου, «Η Ελληνική Επιθεώρησις», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Α', τεύχος 1, 1907, σσ. 1-2.

του πρακτέου²⁰. Παρότι η ίδια αποτελεί «γράφουσα»²¹ της εποχής και έχει ασχοληθεί δημοσιογραφικά στο παρελθόν με γυναικεία εργασιακά ζητήματα, στην έναρξη του περιοδικού της, στη στοχοθεσία, δεν περιλαμβάνεται το γυναικείο ζήτημα, ούτε υπάρχει κάποιος υπαινιγμός για γυναικεία συγγραφική συνδρομή²². Ωστόσο, από την αρχή της έκδοσης του περιοδικού συμπεριλαμβάνονται άρθρα τα οποία πραγματεύονται τη γυναικεία παρουσία στον θρησκευτικό, κοινωνικό, φιλανθρωπικό, φιλολογικό, καλλιτεχνικό, εργασιακό, εκπαιδευτικό, φεμινιστικό χώρο δράσης²³.

Έπειτα από δύο χρόνια κυκλοφορίας, το 1909, η Ευγενία Ζωγράφου, μέσω του περιοδικού της και της εφημερίδας *Αθήναι* απευθύνει κάλεσμα στις Ελληνίδες, προκειμένου να τις ενθαρρύνει να στείλουν οποιοδήποτε έργο τους, ώστε να το φιλοξενήσει στις σελίδες της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως*, γράφοντας:

«Θέλω ν' ανοίξω ένα βήμα ελεύθερον εις τα γυναικεία όνειρα, θέλω να ενθαρρύνω προς την επιτυχίαν και την δράσιν πάσαν γυναικείαν φιλοδοξίαν.»

«Η γυνή διά της γυναικός, ας ανυψωθή, ας εργασθή, ας δράση, ας βελτιωθή.»

Επιθυμεί να συνεισφέρει με υπερηφάνεια σε αυτό το «υψηλό, ευγενές, μεγάλο και ωραίο έργο», έπειτα από προτροπή της Άννας Σταματελάτου από την Οδησό, κατά το πρότυπο του ρωσικού περιοδικού *Καλλιτέχνης*, που εκδιδόταν την περίοδο της Αικατερίνης της Μεγάλης. Κι αυτό, ώστε κάθε Ελληνίδα να αναδείξει τη δική της σκέψη, τη δική της πείρα σύμφωνα με το δικό της πεδίο δράσης, ανεξαρτήτως μόρφωσης, σε οποιοδήποτε επιστημονικό ή καλλιτεχνικό κλάδο κι αν ανήκει, ενώ απευθύνεται ειδικότερα προς τις δασκάλες και παιδαγωγούς για τη βελτίωση της παιδείας²⁴.

²⁰ Ευγενία Ζωγράφου, στο ίδιο.

²¹ Ειρήνη Ριζάκη, ό.π., σσ. 187-226

²² Κωστούλα Σκλαβενίτη, ό.π., σ. 16. Μαριέττα Ιωαννίδου, «Γράφουσες» *Ελληνίδες τον 19ο αιώνα...*, ό.π., σ. 12.

²³ Βλ. για παράδειγμα: Δημ. Σίμου Μπαλάνος, «Η γυνή κατά τους προχριστιανικούς και αποστολικούς χρόνους», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Α', τεύχη 1-2, 1907, σσ. 8-9, 42-43. Σπ. Δ. Βιάζη, «Διαπρεπείς Ελληνίδες κατά τον ΙΘ' Αιώνα», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Α'-Ζ', τεύχη 3-4, 6-19, 23-24, 26-27, 29-30, 34-37, 41-56, 58-59, 67-76, 1907-1914. χ.ό., «Η έκθεση της δος Λασκαρίδου», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Α', τεύχος 3, 1908, σ. 95. Ευγενία Ζωγράφου, «Ελληνίδες: Εμπρός!», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Α', τεύχος 4, 1908, σσ. 98-99. Ουρανία Σδριν Ζαβιτζιάνου, «Σκέψεις περί των συνθηκών του γάμου», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Α', τεύχος 7, 1908, σ. 209-210. Ι. Π. Σταματούλης, «Η Ελληνίς Γεωργός», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Α', τεύχος 8-9, 1908, σ. 230, 277-279. Π. Π. Οικονόμος, «Περί τελειοτέρας εκπαιδεύσεως των γυναικών», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Α', τεύχος 12, 1908, σ. 356-357. Ουρ. Ν. Ζ. Σδριν, «Το πρώτο εν Ιταλία Συνέδριον των Ιταλίδων γυναικών», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Β', τεύχος 14, 1908, σσ. 424-426.

²⁴ Ευγενία Ζωγράφου, «Προς τας Ελληνίδας», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Β', τεύχος 25, 1909, σσ. 773-774. Άννα Σταματελλάτου, «Το γυναικείον ζήτημα», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Γ', τεύχος 31, 1910, σσ. 975-978.

Το 1911 και ενώ βρίσκεται στο Λονδίνο, επηρεασμένη από την πλούσια κοινωνική και φιλανθρωπική δράση των γυναικών εκεί, αποφασίζει να αναδείξει την αντίστοιχη δράση των Ελληνίδων στην Ελλάδα μέσα από αντίστοιχα αφιερώματα στο περιοδικό της²⁵.

Με την έναρξη του 16^{ου} τόμου του περιοδικού, το 1923, η Ευγενία Ζωγράφου κάνοντας τον απολογισμό της, προβάλλει ξανά τη βούλησή της η *Ελληνική Επιθεώρησης* να καταστεί «άξιος πνευματικός σύντροφος της ελληνικής οικογένειας». Σύμφωνα με τα λεγόμενά της και προς απογοήτευσή της, διαπίστωσε ότι παρέκκλινε του σκοπού της, λόγω των οικονομικών δυσκολιών που αντιμετώπισε το περιοδικό, τις οποίες επέφερε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, αλλά και λόγω ατομικών δυσχερειών της ίδιας, οι οποίες την οδήγησαν στη διεύθυνση άλλης κρατικής έκδοσης (του στρατιωτικού περιοδικού *Νίκη*, που εξέδιδε το υπουργείο Εξωτερικών²⁶) και την απομάκρυνση, παρά τη θέλησή της, από την ενεργό διεύθυνση του περιοδικού της. Κάνοντας τις παραπάνω δηλώσεις, απολογείται και θεωρεί ηθική υποχρέωσή της να αναλάβει πάλι το περιοδικό της και να προσφέρει εκλεκτό περιεχόμενο από διαπρεπείς συνεργάτες, σε γλώσσα καθαρεύουσα, η οποία πρεσβεύει την καλαισθησία του ύφους²⁷.

Σχεδόν δέκα χρόνια αργότερα, το 1932, στο φύλλο-αφιέρωμα για την εικοσιπενταετηρίδα της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως*, η Ευγενία Ζωγράφου αναπολεί την παρελθούσα δράση του περιοδικού της, αναφέρεται με εκτίμηση στα σύγχρονα περιοδικά που έσβησαν, ενώ το δικό της παρέμεινε, και εγκωμιάζει την επίδραση του περιοδικού εν γένει στην οικογένεια και την κοινωνία. Μέσα από την εξύμνηση του εκλεκτού περιοδικού, γίνεται αντιληπτός ο ρόλος τον οποίο επιθυμεί η ίδια για το δικό της περιοδικό, τουτέστιν να μπορεί να λειτουργεί ως «φάρος στη ζωή», να «μπορεί να εμπνεύσει μεγάλα ιδανικά, να δυναμώσει τη ψυχή, να ενισχύσει τον χαρακτήρα», ώστε το άτομο να αρχίσει να αντιλαμβάνεται και να αισθάνεται τη ζωή διαφορετικά²⁸.

Στην αρχή της δεύτερης περιόδου του περιοδικού, τον Μάιο 1944, ύστερα από σχεδόν τρία χρόνια παύσης, η διευθύντρια της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* γνωστοποιεί την επανέκδοση του εντύπου «με σκοπό να συνεχίσει ενσυνείδητα, ειλικρινά και με ηθικά κίνητρα την

²⁵ χ.ό, «Αι Ελληνίδες μας», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Δ΄, τεύχος 39, 1911, σ. 1201. Ευγενία Ζωγράφου, «Πώς εργάζονται αι Ελληνίδες μας (Φθισιατρείον)», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Δ΄, τεύχος 40, 1911, σσ. 1221-1223. Ευγενία Ζωγράφου, «Πώς εργάζονται αι Ελληνίδες μας (Ασυλον Ανιάτων)», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Δ΄, τεύχος 43, 1911, σ. 1303-1304. Μη-Μυς, «Πώς εργάζονται αι Ελληνίδες μας. Ο οίκος τυφλών», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Δ΄, τεύχος 44, 1911, σσ. 1331-1333. Μη-Μυς, «Πώς εργάζονται αι Ελληνίδες μας. Το Εκπαιδευτικόν Τμήμα της Ενώσεως των Ελληνίδων», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Δ΄, τεύχος 45, 1911, σσ. 1352-1354.

²⁶ Μιχαήλ Περάνθης, *Ελληνική Πεζογραφία. Από την άλωση μέχρι σήμερα*, έκδοση 2η, τόμος Δ΄, Εκδόσεις Έργων Περάνθης, Μαλλιάρης-Παιδεία, χ.χ., σ. 486.

²⁷ Ευγενία Ζωγράφου, «Προς τους αναγνώστας μου», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΙΣΤ΄ τεύχος 183, 1923, σσ. 2-3.

²⁸ Ευγενία Ζωγράφου, «Το περιοδικό μου», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΚΕ΄, τεύχος 294, 1932, σσ. 90-93.

προσπάθεια της πνευματικής καλλιέργειας του τόπου μας». Σε αυτήν την προσπάθεια πρόκειται να συνδράμουν, όπως πάντοτε, αξιόλογοι διανοούμενοι και λογοτέχνες, ώστε να υπηρετήσουν το καθήκον τους ακόμα και την ώρα που ο πολιτισμός και η ανθρωπότητα δοκιμάζονται²⁹.

2.1.2.2 Συγγραφείς/Αρθρογράφοι

Οι συνεργάτες και συνεργάτιδες του περιοδικού υπήρξαν πολυάριθμοι/ες κατά τη διάρκεια των χρόνων, με ένα μακρύ ονοματολόγιο να καταγράφεται από τον Χ. Λ. Καράογλου (1996)³⁰. Συγγραφείς σε ρόλο λογοτέχνη/ιδας, δημοσιογράφου, κριτικού θεάτρου βάζουν την υπογραφή τους σε κείμενα επί παντός επιστητού. Ο Σπυρίδων Δε Βιάζης ασχολείται με φιλολογικά άρθρα του και με τη μακρά σειρά γυναικείων βιογραφιών, οι Ζ. Μακρής, Μιλτ. Ι. Δασκαλάκης, Άννα Σταματελάτου και Μαριέττα Γιαννοπούλου επισκοπούν λογοτεχνικά θέματα, ο Γ. Ν. Χατζιδάκις γλωσσικά θέματα, ο Αλέξ. Φιλαδελφεύς πραγματεύεται θεατρικά κείμενα, ο Γ. Δροσίνης ασχολείται με την κριτική θεάτρου, ο Α. Γ. Δρίβας με την κριτική λογοτεχνίας και τέχνης, ο Τέλλος Άγρας με τις βιβλιοκρισίες, ο Νικ. Ι. Λάσκαρης με ιστοριοδιφικά άρθρα³¹. Αυτά είναι μόνο ορισμένα και απολύτως ενδεικτικά ονόματα από τον ευμεγέθη κατάλογο συγγραφέων και αρθρογράφων της *Ελληνικής Επιθεώρησης*. Πλάι σε όλους τους αξιόλογους συνεργάτες, πρωταγωνιστικό ρόλο παίζει το συγγραφικό έργο της Ευγενίας Ζωγράφου τόσο στο λογοτεχνικό-θεατρικό όσο και στο δημοσιογραφικό πεδίο. Στην *Ελληνική Επιθεώρησι* δημοσιεύει μεγάλο μέρος από τα διηγήματα και τα θεατρικά της έργα, υπογράφει το κύριο άρθρο του περιοδικού, το οποίο τις περισσότερες φορές αναδεικνύει γυναικεία θέματα, αποτυπώνει τις ταξιδιωτικές της εντυπώσεις και εκφράζει σχόλια για τις καλλιτεχνικές δράσεις.

Πολλές γυναίκες ομογενείς και γηγενείς έλαβαν το θάρρος να εκφραστούν μέσω των φύλλων του περιοδικού είτε στον μυθοπλαστικό είτε στον μη μυθοπλαστικό τομέα. Οι γυναίκες συγγραφείς, όμως, υστερούσαν αριθμητικά των ανδρών και ήταν λιγότερο τακτικές στη συνεργασία τους με το περιοδικό. Ακόμα και μετά τα καλέσματα της Ευγενίας Ζωγράφου για ανάδειξη του έργου τους, η ανταπόκριση ήταν περιορισμένη³². Παρόλα αυτά, με την

²⁹ Ευγενία Ζωγράφου, «Σε νέα περίοδο», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΛΕ', τεύχος 408, 1944, σ. 1.

³⁰ Χ. Λ. Καράογλου, *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940)*. Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση, ό.π., σ. 156-165.

³¹ Στο ίδιο.

³² Ελένη Λιανοπούλου, *Οι Ελληνίδες πεζογράφοι του μεσοπολέμου (1921-1944)* [Διδακτορική διατριβή], Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1993, σ. 30. Μαριέττα Ιωαννίδου, ό.π., σ. 195.

πάροδο των χρόνων, οι συνεργασίες νέων γυναικών αυξάνονται και λογοτεχνικά κείμενα, άρθρα και μελέτες με γυναικεία υπογραφή φιλοξενούνται στην *Ελληνική Επιθεώρησι*³³.

2.1.2.3 Περιεχόμενο

Η *Ελληνική Επιθεώρησις* αποτελεί ένα περιοδικό ποικίλης ύλης με ευρύ λογοτεχνικό, φιλολογικό, καλλιτεχνικό και δημοσιογραφικό περιεχόμενο, συνοδευόμενο από φωτογραφικές αποτυπώσεις. Συνθέτει τη θεματολογία της με λογοτεχνικά κείμενα, άρθρα κοινωνικού, πολιτικού και οικονομικού ενδιαφέροντος, ιστορικές μελέτες, φιλολογικά δημοσιεύματα, βιογραφίες γυναικών, κριτική καλλιτεχνικών εκδηλώσεων και άρθρα που πραγματεύονται το γυναικείο ζήτημα. Προβάλλει το λογοτεχνικό έργο ανδρών και γυναικών, δείχνοντας ενδιαφέρον για τη γυναικεία λογοτεχνία, σε αντίθεση με άλλα περιοδικά που θεωρούνταν πνευματικά όργανα της γενιάς τους³⁴. Κάποια από τα τεύχη της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* λειτούργησαν εξ ολοκλήρου ως αφιερώματα σε σημαντικά λογοτεχνικά πρόσωπα όπως ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ο Ανδρέας Λασκαράτος, ο λόρδος Βύρωνας, ο Γεώργιος Τσοκόπουλος³⁵. Τα ιστορικά γεγονότα αφήνουν και αυτά το στίγμα τους στα φύλλα του περιοδικού, με σχετικές πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολεμικές ενημερώσεις³⁶.

Η γυναικεία παρουσία είναι ευρεία και αξιοσημείωτη τόσο σε επίπεδο γυναικών συγγραφέων όσο και σε επίπεδο αναφορών σε γυναικείου ενδιαφέροντος θέματα μέσα σε ποικίλα άρθρα, αν και η *Ελληνική Επιθεώρησις* δεν αποτελεί φεμινιστικό ή γενικότερα γυναικείο έντυπο³⁷. Επιπροσθέτως, το γυναικείο ζήτημα αποτελεί τακτικό θέμα πραγμάτευσης υπό ποικίλες οπτικές (χειραφέτηση, εκπαίδευση, εργασία, θέση στην κοινωνία κ.λπ.). Η Ευγενία Ζωγράφου υποστηρίζει θερμά το δικαίωμα στη μισθωτή εργασία μέσα από τις μελέτες της³⁸ και προσφέρει βήμα για την προβολή των φεμινιστικών κινημάτων και γυναικείων δράσεων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό³⁹.

³³ Ελένη Λιανοπούλου, στο ίδιο, σ. 85.

³⁴ Ελένη Λιανοπούλου, στο ίδιο, σ. 94.

³⁵ Βλ. *Ελληνική Επιθεώρησις*, τεύχη 159, 165, 198, 205.

³⁶ Χ. Λ. Καραόγλου, *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940). Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση*, ό.π., σ. 162-166. χ.ό., «Μηνιαία επισκόπηση», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΛΔ', τεύχος 397, 1940, σ. 11. W., «Ο πόλεμος», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΛΔ', τεύχος 398, 1940, σ. 17-18.

³⁷ Νίνα Παλαιού, ό.π, σ. 83-97.

³⁸ Μαριέττα Ιωαννίδου, «Το πρώτο ιστορικό μυθιστόρημα γραμμένο από γυναίκα», *Νέα Εστία*, έτος ΞΘ', τόμος 137ος, τεύχος 1628, 1995, σ. 604.

³⁹ Βλ. Ουρ. Ν. Ζ. Σδριν, «Το πρώτο εν Ιταλία Συνέδριον των Ιταλίδων γυναικών», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Β', τεύχος 14, 1908, σσ. 426-427. Γ. Χ., «Αι Ελληνίδες Σουφραζέττα», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Δ', τεύχος 37, 1910, σ. 1135. χ.ό., «Ο φεμινισμός εις την Γερμανίαν», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ε', τεύχος 56, 1912, σσ. 219-220. χ.ό., «Το γυναικείον συνέδριον της Ρώμης», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ζ', τεύχος 80, 1912, σ. 165. χ.ό., «Το διεθνές γυναικείον συνέδριον», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Η', τεύχος 153, 1920, σσ. 612-613. χ.ό., «Το Α' εν Αθήναις γυναικείον συνέδριον», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΔ', τεύχος 161, 1921, σ. 10. Μήτσα Περρωτή, «Η γυναικεία δράσις εν Ελβετία», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΕ', τεύχος 180-181, 1922, σσ. 4-6, 7-8. χ.ό., «Το συνέδριον της Μ. Αντάντ των γυναικών εν Αθήναις», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΘ',

Σταθμός του περιοδικού ως προς το γυναικείο ζήτημα αποτελεί ο πέμπτος τόμος του, το 1911-1912, ένα σημαντικό μέρος του οποίου αφιερώνεται στην έκφραση σχετικών απόψεων. Ύστερα από κάλεσμα του περιοδικού υπό τον τίτλο «Δημοψήφισμα “Ελληνικής Επιθεωρήσεως”» δημοσιεύονται επιστολές από Έλληνες και Ελληνίδες γηγενείς και ομογενείς σχετικά με τη γυναικεία εργασία, τη συμμετοχή των γυναικών στα κοινά, τη χειραφέτηση και την εκπαίδευσή τους, με το συμπέρασμα να κλίνει υπέρ της γυναικείας μόρφωσης και εργασίας⁴⁰. Η γυναικεία παρουσία υφίσταται ενεργά και τακτά στη θεματολογία των άρθρων όλα τα χρόνια κυκλοφορίας του, ακολουθώντας και καταγράφοντας τις γυναικείες διεκδικήσεις και κατακτήσεις⁴¹. Με τη συνολική δράση της υπέρ της ανάδειξης των γυναικών η *Ελληνική Επιθεώρησις* συγκαταλέγεται στα περιοδικά τα οποία αποτέλεσαν «πόλο συσπείρωσης των γυναικών»⁴².

Συνοδευτικά και συμπληρωματικά της αρθρογραφίας, προβάλλεται η λογοτεχνική κίνηση. Με τη συμβολή του Άγγελου Δόξα το 1920, το περιοδικό εξελίσσεται σε πιο λογοτεχνικό χωρίς να αυτοπροσδιορίζεται ως τέτοιο συστηματικά, μέχρι το 1940, όταν, υπό την επιμέλεια ύλης του Σώτου Χονδρόπουλου, αποκτά και διατηρεί σταθερά τον προσδιορισμό του λογοτεχνικού περιοδικού. Ο Άγγελος Δόξας ως διευθυντής σύνταξης δίνει νέα όψη και περιεχόμενο στην *Ελληνική Επιθεώρησις* και έτσι το λογοτεχνικό περιεχόμενο αυξάνεται και η μηνιαία επισκόπηση των νέων εκδόσεων και θεατρικών παραστάσεων καταγράφεται πιο μεθοδικά⁴³. Την ίδια περίοδο, το περιοδικό φαίνεται ότι συνεργάζεται με τον σύλλογο *Καλλιτεχνική Συντροφιά* για «την προβολή της λογοτεχνίας και την ομαδική παρουσία των μελών της στην πνευματική και γενικότερα στην κοινωνική ζωή του τόπου»⁴⁴. Με επιμελητή ύλης τον Σώτο Χονδρόπουλο, το περιοδικό διαμορφώνεται ως καθαρά λογοτεχνικό, αλλά ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος δε του επιτρέπει πλέον να συνεχίσει την εκδοτική του πορεία.

τεύχος 217, 1925, σσ. 7-9. χ.ό., «Νέον συνέδριον Σωφραζέττων», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΘ', τεύχος 223, 1926, σσ. 14.

⁴⁰ Βλ. χ.ό., «Δημοψήφισμα “Ελληνικής Επιθεωρήσεως”», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τεύχη 48-56, 1911-1912. Μαριέττα Ιωαννίδου, «Γράφουσες” Ελληνίδες...», ό.π., σ. 205-206. Νίνα Παλαιού, ό.π., σ. 91-92.

⁴¹ Νίνα Παλαιού, ό.π., σ. 97.

⁴² Κατερίνα Δαλακούρα και Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου, ό.π., σ. 278.

⁴³ Χ. Λ. Καραόγλου, *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940). Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση*, ό.π., σ. 164.

⁴⁴ Μαριέττα Ιωαννίδου, «“Η Γκούραινα” της Ευγενίας Ζωγράφου Ένα αγνοημένο μυθιστόρημα μιας λησμονημένης συγγραφέως», *Διαβάζω*, τεύχος 363, 1996, σ. 72.

2.2 Η ζωή και το έργο της Ευγενίας Ζωγράφου

2.2.1 Βιογραφικά στοιχεία

Η Ευγενία Ζωγράφου γεννήθηκε στο Ναύπλιο το 1878. Σε νεαρή ηλικία μετακόμισε στην Αθήνα, όπου φοίτησε σε Παρθεναγωγείο και έδρασε για το υπόλοιπο της ζωής της, μέχρι τις 2 Ιουλίου 1963⁴⁵. Τα προσωπικά στοιχεία για τη ζωή της είναι ελάχιστα και έτσι η δημοσιογράφος, εκδότρια, πεζογράφος και θεατρική συγγραφέας Ευγενία Ζωγράφου μας αφήνει να τη γνωρίσουμε και να την κρίνουμε μόνο μέσα από το έργο της⁴⁶. Ήταν κόρη του Λυκούργου και της Αγγελικής Ζωγράφου, μικρότερη αδελφή του Δημητρίου Ζωγράφου (1971-1940), διευθυντή του *Γεωργικού Δελτίου* του Υπουργείου Γεωργίας και συνεργάτη πολλών περιοδικών, μεταξύ των οποίων και η *Ελληνική Επιθεώρησης*, και μεγαλύτερη αδελφή της Ουρανίας Ζωγράφου. Ο πατέρας της ο Λυκούργος Δ. Ζωγράφος καταγόταν από τη Σπάρτη και ήταν πρωτοπόρος έμπορος. Ο παππούς της Δημ. Ζωγράφος ήταν καλλιτέχνης αγιογράφος, ο οποίος σπούδασε ζωγραφική στην Ιταλία και λόγω του ταλέντου του πήρε το παρανόμι Ζωγράφος, αν και το πραγματικό του όνομα ήταν Καλομοίρης⁴⁷. Η μητέρα της Αγγελική Ζωγράφου ήταν λόγια της εποχής της και καλλονή που διαδεχόταν την ομορφιά της δικής της μητέρας, Ουρανίας Παπακυριάκου⁴⁸.

«Πλάσμα αβρότατον, λιγυρά εικοσαετής δεσποινίς, με πλουσίαν ελαφρώς καστανήν κόμην, ροδόλευκον επιδερμίδα, εύθυμον και ανοικτόκαρδον την όψιν, με κάτι αφελές και αθών και γλυκύ, περιχυμένον εις ολόκληρον την φυσιογνωμίαν της.» (Γ. Πωπ)⁴⁹

Η Ευγενία Ζωγράφου υπήρξε σημαντική «γράφουσα»⁵⁰ της εποχής της, μια γυναίκα πρωτοπόρος με πληθώρα λογοτεχνικών έργων και πλούσια δημοσιογραφική δράση⁵¹. Μια γυναίκα των Γραμμάτων και των Τεχνών, που «μ' αυτά κατέκτησε την αγάπη και την εκτίμηση του πανελληνίου κοινού»⁵² και έχαιρε της αναγνώρισης των συναδέλφων της, ανδρών και γυναικών⁵³.

⁴⁵ Μαρριέττα Ιωαννίδου, «Γράφουσες» *Ελληνίδες... ό.π.*, σ. 62-63.

⁴⁶ Μαρριέττα Ιωαννίδου, «Μια λησμονημένη μορφή των γραμμάτων μας: Ευγενία Ζωγράφου (1878-1963)», *Θέματα Λογοτεχνίας*, τεύχος 16, 2001, σ. 144.

⁴⁷ Ευγενία Ζωγράφου, «Προς τον Αδελφό μου», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΛΔ', τεύχος 400, 1941, σ.41, χ.ό., «Σύντομο βιογραφικό σημείωμα», στο ίδιο, σ. 42, Π. Α. Δεκάζος, «Ιδεολόγος της ελληνικής πατρίδος», στο ίδιο, σ. 50.

⁴⁸ χ.ό., «Αγγελική Α. Ζωγράφου», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΚΑ', τεύχος 247, 1928, σ. 1.

⁴⁹ Ν. Λάσκαρης, «Αι αναμνήσεις μου», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΚΕ, τεύχος, 294, 1932, σ. 84-86.

⁵⁰ Έφη Αβδελά και Αγγέλικα Ψαρρά, *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Μια ανθολογία*, Γνώση, Αθήνα 1985, σ. 36.

⁵¹ Ελένη Λιανοπούλου, ό.π., σ. 86.

⁵² Μιλτιάδης Λιδωρίκης, «Η εισήγησις του κ. Μιλτιάδου Λιδωρίκη», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΚΕ', τεύχος 294, 1932, σ. 83.

⁵³ Βλ. Ιπ. Καραβίας, «Ο «Παρνασσός» διά το έργον της Ευγενίας Ζωγράφου», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΚΕ', τεύχος 294, 1932, σ. 88. Αθηνά Ν. Ταρσούλη, «Αι Ελληνίδες προς την συνάδελφόν των», στο ίδιο, σ. 89. Ελένη

«Είνε αξία συγχαρητηρίων η γράψασα, και δύναται να υποληφθή, επιδεκτική συγγραφικής τελειοποιήσεως. Το έργον, φέρει καταφανή τα σημεία πρωτοπείρου και νεαρωτάτης συγγραφέως, αλλ' είνε άξιον πολλής προσοχής διά το αποκαλυπτόμενον εν αυτώ τάλαντον, γνήσιας μυθιστοριογραφικής ιδιοφυίας. Το τοιούτον είνε απαραίτητον κεφάλαιον, και τούτο φαίνεται ότι έχει η γράψασα εν πλούτῳ. Ο χρόνος και η μελέτη φροντίσουσι διά τα επίλοιπα.» (Β. Γαβριηλίδης)⁵⁴

«Ακούραστος, πλήρης θάρρους και ελπίδων, με μίαν βαλίτσαν εις τα χέρια, επεσκέφθη όλας σχεδόν τας πρωτεύουσας της Ευρώπης, αλλά και τας Ελληνίδας πόλεις της Μικράς Ασίας, και εκεί, άλλοτε μεν εις τα μέγαρα των Ελληνικών πρεσβειών, άλλοτε εις λέσχας και συλλόγους, με το θάρρος το οποίον ουδέποτε την εγκατέλειπεν, επροπαγάνδισε διά διαλέξεων υπέρ της νεοελληνικής φιλολογίας και του περιοδικού της.» (Ν. Λάσκαρης)⁵⁵

Αποτέλεσε μια «γυναίκα-εξαίρεση», μια Ελληνίδα με ανώτατη εκπαίδευση, η οποία εκτιμά τον κόπο των προγενέστερων γυναικών, πρεσβεύει τη γυναικεία χειραφέτηση, αλλά διατηρεί μετριοπαθή και επιφυλακτική στάση απέναντι στο φεμινιστικό κίνημα της εποχής της, το οποίο όμως παρακολουθεί με προσοχή αλλά και προβάλλει μέσα από το δημοσιογραφικό έργο της. Μια γυναίκα η οποία δίνει βήμα στη φωνή των γυναικών μέσα από τις σελίδες του περιοδικού της, προκειμένου να ανυψωθούν, να εργαστούν, να δράσουν, να βελτιωθούν, και η οποία επιθυμεί να συντελέσει στην έρευνα κοινωνικών ζητημάτων σχετικά με τη θέση και τη δράση της Ελληνίδας⁵⁶.

«Ευγενία η Ζωγράφου,
που χαρίεσσα πετά
στην πηγήν της Κασταλίας
και ρεμβάζει με τας Μούσας,
που και δράματα συγγράφει
και Σαιξπήρους μελετά,
είναι δε κι' ωραιότερα
μες στας άλλας τας γραφούσας,
βγάζει τώρα σ' ένα τόμον

Ι. Σιφναίου και Αθ. Γαϊτάνου Γιαννιού, «Εγγραφα και επιστολές προς την “Ελληνικήν Επιθεώρησιν” επ’ ευκαιρία του εορτασμού της εικοσιπενταετηρίδος της», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΚΕ', τεύχος 295, 1932, σ. 110. Ραλλού Σ. Γεωργαντά και Ευαγγελίνη Κ. Βάρδα, στο ίδιο, Αλεξ. Φιλαδελφεύς, στο ίδιο, Τ. Άγρας, στο ίδιο, Αγαθή Νικοκάβουρα, στο ίδιο, Γεώργιος Ζώρας, «Η επισκόπησις του μηνός», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Λ', τεύχος 353, 1937, σ. 82, Γρηγόριος Ξενόπουλος, «Διαλεκτοί συνεργάτες και φίλοι», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΛΕ', τεύχος 408, 1944, σ. 2, Γ. Κ. Σταμπολής, στο ίδιο.

⁵⁴ Ν. Λάσκαρης, ό.π., σ. 84-86.

⁵⁵ Στο ίδιο.

⁵⁶ Κωστούλα Σκλαβενίτη, ό.π., σσ. 16-17.

Διηγήματα καμπόσα
για να δείξει στον Ροΐδη
ότι τάχει τετρακόσια.»
(Γ. Σουρής)⁵⁷

Το έργο της εκτείνεται από τη πεζογραφία και τη θεατρική συγγραφή μέχρι το ρεπορτάζ, την κριτική και τις μελέτες. Υπήρξε διευθύντρια των περιοδικών *Ελληνική Επιθεώρησης – Μηνιαίων περιοδικών εικονογραφημένων/Μηνιαίο λογοτεχνικό περιοδικό* (1907-1946) και *Το Πανόραμα – Εβδομαδιαία Επιθεώρησης* (1919-;), καθώς και του στρατιωτικού περιοδικού *Νίκη*, κατόπιν εντολής του Υπουργείου Εξωτερικών, το 1921-1922. Η συμβολή της στη διαμόρφωση της γυναικείας συνείδησης δεν περιορίζεται στα γραπτά της⁵⁸, αλλά φαίνεται έμπρακτα και από την κοινωνική της δράση στους Βαλκανικούς Πολέμους, όπου συμμετέχει εθελοντικά ως νοσοκόμα στη Λάρισα το 1912⁵⁹.

2.2.2 Συγγραφικό έργο

2.2.2.1 Λογοτεχνικό έργο

Από τα εφηβικά της χρόνια, η Ευγενία Ζωγράφου ξεκίνησε να γράφει διηγήματα και μυθιστορήματα και να τα διαβάζει στους φιλολογικούς και δημοσιογραφικούς κύκλους της εποχής ζητώντας την κρίση τους⁶⁰. Το 1980, όταν ήταν μόλις 12 χρονών, έγραψε το πρώτο της διήγημα, τη *Μπίλιω*, το οποίο ο ποιητής Αριστομένης Προβελέγγιος την προέτρπε να δημοσιεύσει. Η επιτυχία ήταν προδιαγεγραμμένη για το νεαρό κορίτσι, καθώς η πένα της δεν σταμάτησε να γράφει, αποσπώντας ευνοϊκές κριτικές τόσο για το πεζογραφικό όσο και το θεατρικό της έργο⁶¹. Οι συλλογές διηγημάτων της (1896, 1898, 1900) συγκαταλέγονται στις πρώτες εκδόσεις γυναικείων έργων μαζί με αυτές της Αλεξάνδρας Παπαδοπούλου (1867-1906) και της Αρσινόης Παπαδοπούλου (1853-1943), θέτοντας το γυναικείο διήγημα στο προσκήνιο. Στη συνέχεια εκδίδει το πρώτο της μυθιστόρημα *Η Γκούραινα, ήτοι η γυναίκα του στρατηγού Γκούρα – Πρωτότυπον ιστορικών μυθιστόρημα* (1904), μετά από τη *Χειραφετημένη* (1900) -το πρώτο μυθιστόρημα γραμμένο από γυναίκα- της Καλλιρρόης Παρρέν. Μερικά χρόνια αργότερα αρχίζουν να εμφανίζονται τα έργα των Ειρήνης Δεντρινού, Ειρήνης Αθηναίας, Πηνελόπης Δέλτα, Ιουλίας Δραγούμη και Γαλάτειας Καζαντζάκη. Η Ευγενία

⁵⁷ Ν. Λάσκαρης, ό.π., σ. 84-86.

⁵⁸ Νίνα Παλαιού, ό.π., σ. 84.

⁵⁹ Μαριέττα Ιωαννίδου, «“Η Γκούραινα” της Ευγενίας Ζωγράφου. Ένα αγνοημένο μυθιστόρημα μιας λησμονημένης συγγραφέως», *Διαβάζω*, τεύχος 363, 1996, σ. 73.

⁶⁰ Γρηγόριος Ξενόπουλος, «Γύρω από την συγγραφέα», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΚΕ', τεύχος 294, 1932, σ. 87.

⁶¹ Μαριέττα Ιωαννίδου, “*Γράφουσες*” *Ελληνίδες τον 19ο αιώνα...*, σ. 196-206.

Ζωγράφου με το έργο της ακολουθεί το γυναικείο κίνημα της εποχής της και τον κοινωνικό-ιδεολογικό προσανατολισμό αναφορικά με τη θέση της γυναίκας⁶².

2.2.2.1.1 Πεζογραφία

Το πεζογραφικό έργο της Ευγενίας Ζωγράφου είναι άφθονο και συνεχές μέσα στην πάροδο των χρόνων. Συνολικά εξέδωσε τρεις συλλογές με τίτλο *Διηγήματα*, το 1896, 1898 και 1900, αλλά πολλά έργα που δημοσιεύτηκαν μόνο σε λογοτεχνικά περιοδικά όπως *Ο Μάρκος*, μυθιστόρημα με κοινωνικό περιεχόμενο σύμφωνα με τον Βλ. Γαβριηλίδη, και τα ακόλουθα έργα της, τα οποία δημοσιεύθηκαν στην *Ελληνική Επιθεώρησι: Ο αμνός των Χριστουγέννων* (διήγημα, 1908), *Διά την προίκα* (1908), *Το στοίχημα της Πρωταπριλιάς* (διήγημα, 1911), *Η Γαζία* (διήγημα, 1911), *Η άλλη* (διήγημα, 1914), *Ο γάμος του φίλου μου* (διήγημα, 1929), *Ελένη* (μυθιστόρημα, 1936), *Μοντέρνο κορίτσι* (διήγημα, 1936), *Στο αμπέλι* (διήγημα, 1936), *Η κόρη με την ωραία φωνή* (διήγημα, 1936), *Τι σου είναι η Γυναίκα* (διήγημα, 1937), *Δεν σε περιμένω πια...* (διήγημα, 1937), *Να τρυγήσετε το μέλι* (διήγημα, 1938), *Γυναίκα που την έχω* (διήγημα, 1938)⁶³.

Το ιστορικό μυθιστόρημα *Η Γκούραινα* είναι το μεγαλύτερο σε έκταση από τα έργα της, αναφέρεται στην Ελληνική Επανάσταση και πιθανολογείται ότι πρωτοεκδόθηκε το 1904 με τον τίτλο *Η Γκούραινα, ήτοι η γυναίκα του στρατηγού Γκούρα*⁶⁴, αφού πρώτα δημοσιεύτηκε αποσπασματικά σε φυλλάδες. Με αυτό το έργο η Ευγενία Ζωγράφου συγκαταλέγεται στους/στις οπαδούς του φεμινιστικού κινήματος των αρχών του 20^{ου} αιώνα, που επιθυμούν «να καταστήσουν τις γυναίκες ορατές μέσα στο ανθρώπινο παρελθόν, να αμφισβητήσουν την ιδέα ότι οι άνδρες είναι οι μοναδικοί δημιουργοί της ιστορίας και του πολιτισμού»⁶⁵. Τα διηγήματά της έχουν ως πρωταγωνίστριες κυρίως νεαρές γυναίκες της ελληνικής πρωτεύουσας στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και προβάλλουν από τη μία την εξαρτημένη και παθητική στάση των γυναικών και από την άλλη την κοινωνική αδικία κατά των αδύναμων και φτωχών⁶⁶, υπογραμμίζοντας την ανωτερότητα της γυναικείας φύσης⁶⁷.

2.2.2.1.2 Θεατρογραφικό έργο

Το θεατρογραφικό έργο της Ευγενίας Ζωγράφου έρχεται να συμπληρώσει και να εμπλουτίσει το πεζογραφικό της έργο, το οποίο την ακολουθεί κι αυτό σε όλη τη διάρκεια της ζωής της. Τα

⁶² Ελένη Λιανοπούλου, ό.π., σ. 25-27, 81.

⁶³ Μαριέττα Ιωαννίδου, «Γράφουσες» *Ελληνίδες τον 19ο αιώνα ...*, σ. 59-60, 156-182.

⁶⁴ Μαριέττα Ιωαννίδου, «Μια λησμονημένη μορφή των γραμμάτων μας...», σ. 146.

⁶⁵ Μαριέττα Ιωαννίδου, ««Η Γκούραινα» της Ευγενίας Ζωγράφου...», σ. 73, 75.

⁶⁶ Μαριέττα Ιωαννίδου, «Μια λησμονημένη μορφή των γραμμάτων μας...», σ. 145.

⁶⁷ Μαριέττα Ιωαννίδου, «Γράφουσες» *Ελληνίδες τον 19ο αιώνα...*, σ. 152.

έργα της ανέβηκαν στη θεατρική σκηνή, καθιστώντας την έτσι μια από τις πρώτες Ελληνίδες των οποίων θεατρικά έργα «διδάχθηκαν» -όπως συνήθιζε να λέει και η ίδια η Ευγενία Ζωγράφου- από ελληνικούς θιάσους⁶⁸ και μάλιστα με μεγάλη επιτυχία, με τους κριτικούς της εποχής να την αποκαλούν «Ελληνίδα Γεωργία Σάνδη»⁶⁹. Το 1894 και το 1895 ανεβαίνει το θεατρικό έργο της *Η Μοναχή*, τρίπρακτο ιστορικό δράμα βυζαντινής εποχής. Το τρίπρακτο κοινωνικό δράμα *Ο Εξίλασμος* διδάχθηκε το 1895, ενώ το τρίπρακτο ιστορικό δράμα για το 1821 *Η Κλεφτοπούλα* το 1899. Σχεδόν δέκα χρόνια αργότερα, στα 1908 και 1912, παίχτηκε το τρίπρακτο κοινωνικό δράμα *Όταν λείπει το χρήμα*, ενώ είναι καταγεγραμμένα και τα έργα *Η Τζένη με το γέλιο της*, το οποίο έχει μεταφραστεί και στην αγγλική γλώσσα, και τα μονόπρακτα *Το Στοιχείο* και *Η Άνοιξη* (το τελευταίο μεταφράστηκε στη γαλλική και ιταλική γλώσσα⁷⁰).

2.2.2.2 Δημοσιογραφικό έργο

Το δημοσιογραφικό έργο της Ευγενίας Ζωγράφου ξεκινά από νωρίς, καθώς τουλάχιστον από την ηλικία των 20 ετών συνέγραφε για τις εφημερίδες *Ακρόπολις*, *Άστρ*, *Σκριπ*, *Ατλαντίς*, *Εμπρός*, *Εστία*, *Εσπερινή* κ.ά. Τα κείμενά της ευάριθμα και πολυποίκιλα, εναλλάσσονται ανάμεσα σε μελέτες, ρεπορτάζ, ταξιδιωτικές εντυπώσεις, ανταποκρίσεις και κριτικές⁷¹. Το 1907 εκδίδει το δικό της περιοδικό, το *Ελληνική Επιθεώρησης*, το οποίο διηύθυνε μέχρι το 1946 και το οποίο πλέον συγκαταλέγεται στα μακροβιότερα περιοδικά του ελλαδικού χώρου⁷². Παράλληλα με τη διεύθυνση της *Ελληνικής Επιθεώρησης*, το 1919 εκδίδει το περιοδικό *Το Πανόραμα*, εβδομαδιαίο περιοδικό ποικίλης ύλης απευθυνόμενο προς όλους και όλες⁷³, ενώ το 1921-1922 θήτευσε ως διευθύντρια του στρατιωτικού περιοδικού *Νίκη*, έπειτα από την υπόδειξη του Υπουργείου Εξωτερικών⁷⁴. Το δημοσιογραφικό της έργο υπήρξε πρωτοποριακό για την εποχή του, καθώς στην εφημερίδα *Ακρόπολις* (1898) και στα *Δημοσιεύματά* της (1903) καταγράφεται το πρώτο εργατικό ρεπορτάζ για τη γυναικεία εργασία στα εργοστάσια του Πειραιά με τίτλο *Πώς εργάζονται οι γυναίκες μας*⁷⁵, όπου αποκαλύπτει την εξαθλίωση των νεαρών εργατριών και προβάλλει το ζήτημα των συνθηκών της γυναικείας εργασίας⁷⁶.

⁶⁸ Κώστας Σταμάτης, «Ζωγράφου Ευγενία», *Πελοποννησιακή λογοτεχνία : η λογοτεχνία της Αργολίδας από το 529 μ.Χ. μέχρι σήμερα*, Τόμος 2ος, Αθήνα 1995, σ. 221.

⁶⁹ Μαρριέττα Ιωαννίδου, «Μια λησμονημένη μορφή των γραμμάτων μας...», σ. 145.

⁷⁰ Μαρριέττα Ιωαννίδου, «Γράφουσες» *Ελληνίδες τον 19ο αιώνα...*, σ. 61.

⁷¹ Μαρριέττα Ιωαννίδου, «"Η Γκούραινα" της Ευγενίας Ζωγράφου...», σ. 72.

⁷² Κωστούλα Σκλαβενίτη, ό.π., σσ. 15.

⁷³ χ.ό., «Το Πανόραμα», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος IB, τεύχος 138, (χωρίς αριθμημένη σελίδα, μετά τη σ. 607).

⁷⁴ Μαρριέττα Ιωαννίδου, «"Η Γκούραινα" της Ευγενίας Ζωγράφου...», σ. 73.

⁷⁵ Μαρριέττα Ιωαννίδου, «Μια λησμονημένη μορφή των γραμμάτων μας...», σ. 149.

⁷⁶ Κατερίνα Δαλακούρα και Σιδηρούλα Ζιόγου-Καραστεργίου, ό.π., σ. 284.

Η αρθρογραφία της από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και η έκδοση του περιοδικού της στις αρχές του 20^{ου} αιώνα την εντάσσουν στη χορεία των γυναικών με έντονη επαγγελματική, κοινωνική και πνευματική ζωή, δίπλα στην Καλλιρρόη Παρρέν, εκδότρια της *Εφημερίδας των Κυριών* (1887-1917), την Ελένη Σβορώνου, εκδότρια του *Μικρασιατικού Ημερολογίου* (1907-1919)⁷⁷, τη Μαριέττα Γιαννοπούλου, διευθύντρια των περιοδικών *Εύα Νικήτρια* (1921-1923) και *Ιόνιος Ανθολογία* (1929-1940), την Ελένη Κορύλλου/Νεγρεπόντη (Άλκης Θρύλος), διευθύντρια σύμβουλο του περιοδικού *Ο Αγώνας της Γυναίκας* (1923-1936)⁷⁸, τη συντακτική επιτροπή του περιοδικού *Ελληνίς* (1921-1940) (Ειρήνη Α. Φωτιάδου, Λουκία Α. Ζαΐμη, Έδλα Γ. Νάζου, Ασπασία Μαυρομιχάλη, Ρ.Γ. Κορομηλά, Π. Χονδροδήμου και Έλλη Αποστολίδου)⁷⁹, και τη Θάλεια Καλλιγιάννη, εκδότρια του περιοδικού *Κρητικές Σελίδες* (1936-1939)⁸⁰. Με τα δημοσιεύματά της, η Ευγενία Ζωγράφου συγκαταλέγεται στις εγγράμματες γυναίκες που παίρνουν θέση σχετικά με το *γυναικείο ζήτημα*, τη χειραφέτηση, τα πολιτικά δικαιώματα, τα δικαιώματα στην εκπαίδευση και την εργασία, παρότι στα τέλη του 19^{ου} αιώνα καταγράφεται ως συνεργάτης του περιοδικού *Οικογένεια - Εβδομαδιαίον Γυναικείον Περιοδικόν*, το οποίο προβάλλει απόψεις αντίθετες προς τη γυναικεία χειραφέτηση. Τα δημοσιεύματα στο περιοδικό της, όμως, από το 1907 και έπειτα, φανερώνουν τη συνεχή πραγμάτευση του γυναικείου ζητήματος υπό νέες αντιλήψεις, υπάγοντας έτσι την *Ελληνική Επιθεώρησι*, μαζί με την *Εφημερίδα των Κυριών*, στον Τύπο που προβάλλει τα εθνικά ιδεώδη σε συνδυασμό με τη γυναικεία μόρφωση και εργασία⁸¹ και την Ευγενία Ζωγράφου στις προοδευτικές και ανοικτόμυαλες γυναίκες σχετικά με το γυναικείο ζήτημα και τις κοινωνικές εξελίξεις⁸². Όπως η ίδια δηλώνει, τη φιλολογική, δημοσιογραφική και συγγραφική δράση του περιοδικού *Ελληνική Επιθεώρησις* την «ωθούσε ο πόθος μιας ανωτέρας και θετικότερας εξυψώσεως της συγχρόνου Ελληνίδος»⁸³.

Η Ευγενία Ζωγράφου συνέχισε το δημοσιογραφικό της έργο με την αρθρογραφία και τη διεύθυνση της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* μέχρι και τον Ιούλιο 1946, όπου καταγράφεται το τελευταίο ευρισκόμενο τεύχος του περιοδικού, στο οποίο και αναγράφεται το όνομα της ως διευθύντριας. Το πεζογραφικό της έργο, όμως, φαίνεται να σταματά μερικά χρόνια νωρίτερα, το 1938⁸⁴, ενώ το θεατρογραφικό της έργο το 1923, οπότε δημοσιεύεται το τελευταίο έργο

⁷⁷ Κατερίνα Δαλακούρα και Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου, στο ίδιο, σ. 79.

⁷⁸ Νίνα Παλαιού, ό.π., σ. 96. Βλ. «Βιβλία και περιοδικά», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΣΤ, τεύχη 190-191, 1923, σ. 17.

⁷⁹ Βλ. *Ελληνίς*, τόμος Α', τεύχος 1, 1921, σ. 2.

⁸⁰ Ελένη Λιανοπούλου, ό.π., σ. 85.

⁸¹ Κατερίνα Δαλακούρα και Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου, ό.π., σ. 269, 274, 275.

⁸² Νίνα Παλαιού, ό.π., σ. 97.

⁸³ Ευγενία Ζωγράφου, «Εξομολογήσεις», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΚΕ', τεύχος 294, 1932, σ. 81.

⁸⁴ Μαριέττα Ιωαννίδου, «Γράφουσες» *Ελληνίδες τον 19ο αιώνα ...*, σ. 60.

της στο περιοδικό της⁸⁵. Οι δύο τελευταίες δεκαετίες της ζωής της αποτελούν μυστήριο, καθώς σύμφωνα με τη βιβλιογραφία δεν αναφέρεται κάποια συγγραφική δραστηριότητα⁸⁶. Τον Ιούλιο 1963, πεθαίνει σε ηλικία 85 ετών χωρίς να καταγράφεται κάποια σχετική νεκρολογία στα λογοτεχνικά και θεατρικά περιοδικά της εποχής⁸⁷.

⁸⁵ Ευγενία Ζωγράφου, «Το στοίχημα», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΙΣΤ', τεύχος 187, 1923, σ. 1-7.

⁸⁶ Βλ. Μαριέττα Ιωαννίδου, «Γράφουσες» *Ελληνίδες τον 19ο αιώνα ...*. Ελένη Λιανοπούλου, ό.π.

⁸⁷ Μαριέττα Ιωαννίδου, «Γράφουσες» *Ελληνίδες τον 19ο αιώνα ...*, σ. 62-63.

3. Δεδομένα και μεθοδολογία

Η μελέτη του γυναικείου στοιχείου στο περιοδικό *Ελληνική Επιθεώρησις* (1907-1946) διενεργήθηκε με την εφαρμογή μεθοδολογικού πρωτοκόλλου, ακολουθώντας συνδυαστικές διαδικασίες της σωματοκειμενικά οδηγούμενης ποσοτικοποίησης και της εκ του λόγου οδηγούμενης ποσοτικοποίησης στα δεδομένα της παρούσας έρευνας⁸⁸. Αρχικά, συγκροτήθηκε ηλεκτρονικό σώμα κειμένων με βάση δημοσιεύματα του περιοδικού απόλυτα συναφή με την υφιστάμενη έρευνα. Στη συνέχεια το σώμα κειμένων υπέστη επεξεργασία με τη βοήθεια εξειδικευμένου ηλεκτρονικού λογισμικού (Sketch Engine) για την αυτόματη εξαγωγή λεξιλογικών στοιχείων και συμφραστικών πινάκων των συγκεκριμένων των συναφών όρων υπό μελέτη. Έπειτα, τα συγκεκριμένα των συμφραστικών πινάκων αναγνώστηκαν προσεκτικά (εκ του σύνεγγυς ανάγνωση - close reading), κατατάχθηκαν με βάση το περιεχόμενό τους σε σωματοκειμενικά οδηγούμενες (corpus-driven) ποιοτικές κατηγορίες πρώτου επιπέδου και διεξήχθη ποσοτική αποτίμηση της κατανομής τους στα υπό εξέταση υποσώματα. Ύστερα, αναλύθηκαν κριτικά όλα τα συγκεκριμένα, δημιουργήθηκε εκ του λόγου οδηγούμενο (discourse-driven) μοντέλο ταξινόμησης των συγκεκριμένων σε κατηγορίες ιδεολογικού περιεχομένου και αποτιμήθηκε ποσοτικά η κατανομή τους στα υπό εξέταση υποσώματα. Τέλος, εξήχθησαν συμπεράσματα σχετικά με τη γυναικεία παρουσία στο περιοδικό *Ελληνική Επιθεώρησις*, βασιζόμενα αφενός στα αποτελέσματα της σωματοκειμενικά οδηγούμενης ποσοτικοποίησης, αφετέρου ως απόρροια της εκ του λόγου οδηγούμενης ποσοτικοποίησης.

3.1 Συγκρότηση σωμάτων κειμένων

Τα κείμενα που απαρτίζουν το σώμα κειμένων του περιοδικού *Ελληνική Επιθεώρησις* επιλέχθηκαν ώστε να είναι αντιπροσωπευτικά της θεματολογίας της παρούσας μελέτης⁸⁹. Δηλαδή, αντλήθηκαν όλα τα μη μυθοπλαστικά δημοσιεύματα των οποίων η θεματική αφορά το γυναικείο φύλο, είτε αυτά σχετίζονται με το γυναικείο ζήτημα/κίνημα, είτε με την ιστορία-λαογραφία γυναικών, είτε με τη θέση των γυναικών στην οικογένεια και την κοινωνία, είτε με τη μόδα και την ομορφιά κ.λπ. Κι αυτό, ώστε μέσω της αποδελτίωσης και κριτικής ανάγνωσης τους, να σκιαγραφηθεί η εικόνα της γυναίκας στην Ελλάδα των αρχών του 20ού αιώνα. Επιπλέον, μέσω της ποιοτικής ανάλυσης των επιλεγμένων δημοσιευμάτων, επιδιώκεται να διερευνηθεί το ερευνητικό ερώτημα της συμβολής του μελετώμενου περιοδικού στο πλαίσιο

⁸⁸ Ουρανία Χατζηδάκη, ό.π., σσ. 324-325.

⁸⁹ Douglas Biber, "Corpus linguistics and the study of literature. Back to the future?", *The Scientific Study of Literature*, Volume 1, Issue 1, John Benjamins Publishing Company, 2011, σσ. 15-21. Dan McIntyre and Brian Walker, *Corpus Stylistics. Theory and Practice*, Edinburgh University Press 2019, σσ. 65-67.

της γυναικείας υπόθεσης κατά την εποχή αυτή.

Το πρωτογενές υλικό συμπερίληψης στο σώμα κειμένων απαρτίζεται από δημοσιεύματα του περιοδικού *Ελληνική Επιθεώρησης* τα οποία εμφανίστηκαν κατά το χρονικό διάστημα Νοέμβριος 1907 έως Αύγουστος 1944, το οποίο απαντά στην πρώτη και δεύτερη περίοδο του περιοδικού. Θα πρέπει να σημειωθεί, ότι δεν υπάρχουν διαθέσιμα τα δημοσιεύματα από τη λεγόμενη Νέα Περίοδο του περιοδικού, δηλαδή από τον Ιανουάριο μέχρι τον Ιούλιο 1946.

Τα κείμενα που θησαυρίστηκαν για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας αφορούν σε ολόκληρα άρθρα αναφερόμενα ή απευθυνόμενα σε γυναίκες, αποσπάσματα άρθρων ή καλλιτεχνικών στηλών με αναφορές στο γυναικείο φύλο και διαφημιστικά μηνύματα απευθυνόμενα στο γυναικείο κοινό του περιοδικού. Η θεματολογία και οι συγγραφείς των ανωτέρω δημοσιευμάτων ποικίλουν και διαφοροποιούνται μέσα στα 39 χρόνια ζωής του περιοδικού. Τα δημοσιεύματα καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα θεματικών κατηγοριών και αντιστοιχούν σε ένα μεγάλο πλήθος ανδρών και γυναικών συγγραφέων, επώνυμων κι ανώνυμων, ενώ μεταξύ τους συμπεριλαμβάνεται σταθερά η διευθύντρια του περιοδικού Ευγενία Ζωγράφου. Για τη συγκρότηση του σώματος κειμένων αντλήθηκε υλικό από τα υπάρχοντα τεύχη των 35 ετών του περιοδικού⁹⁰, τα οποία είναι διαθέσιμα δια μέσου του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου (Ε.Λ.Ι.Α.). Τα πρώτα 19 έτη του περιοδικού (Νοέμβριος 1907 έως Οκτώβριος 1926) περιλαμβάνουν 228 τεύχη και είναι συνεχή και πλήρη. Αυτά διατίθενται σε ψηφιοποιημένη μορφή OCR από το Ε.Λ.Ι.Α. μέσω της ψηφιακής συλλογής *Λήκυθος*. Τα επόμενα 16 έτη της συλλογής για το διάστημα Νοέμβριος 1926 μέχρι Ιούλιος 1946 είναι αποσπασματικά, καθώς υπάρχουν 95 τεύχη, ενώ υπολογίζεται ότι λείπουν 93 τεύχη (βλ. Πίνακα 1). Τα υπάρχοντα τεύχη από το 20^ο μέχρι και το 35^ο έτος βρίσκονταν αποθεμιμένα σε φυσικό σώμα στο Ε.Λ.Ι.Α. και έπειτα από σχετικό αίτημά μου ψηφιοποιήθηκαν και απεστάλησαν ηλεκτρονικά για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας. Ως εκ τούτου, η μελέτη βασίζεται στα 323 ευρισκόμενα τεύχη της συλλογής των 35 ετών τα οποία βρίσκονται στην κατοχή του ανωτέρω ιδρύματος.

Από το σύνολο της αρθρογραφίας του περιοδικού, επιλέχθηκαν προς συμπερίληψη στο σώμα κειμένων τα μη μυθοπλαστικά κείμενα που αφορούν τη γυναικεία θεματική όπως: γυναικείο ζήτημα/κίνημα, βιογραφίες γυναικείων προσωπικοτήτων, ιστορία-λαογραφία

⁹⁰ Χ. Λ. Καράογλου (ερευνητική ομάδα-εποπτεία), *Περιοδικά Λόγου και Τέχνης 1901-1940. Αναλυτική Βιβλιογραφία*, χ.χ., σ. 29-30.

γυναικών, θέση της γυναίκας στην οικογένεια και την κοινωνία, στήλη μόδας και ομορφιάς κ.λπ.

Η συγκρότηση του σώματος κειμένων του υπό μελέτη περιοδικού έγινε με προσεκτική επιλογή 1.838 δημοσιευμάτων ποικίλου περιεχομένου, γραμμένων από διάφορες και διαφόρους συγγραφείς, σε χρονική έκταση 35 χρόνων, όπως περιγράφεται παραπάνω. Το συνολικό μέγεθος του σώματος κειμένων αποτελείται από 470.291 δείγματα (σύμφωνα με το σύστημα σωματοκειμενικής ανάλυσης Sketch Engine) με μέσο όρο 13.437 δείγματα ανά έτος (βλ. Πίνακα 2), το οποίο προέκυψε από την ψηφιοποίηση με οπτική αναγνώριση χαρακτήρων 1.838 δημοσιευμάτων από 323 τεύχη του περιοδικού *Ελληνική Επιθεώρησης* σε διάστημα 35 ετών. Τα 1.429 κείμενα από τα 19 πρώτα έτη του περιοδικού, με 228 τεύχη, βρέθηκαν ψηφιοποιημένα στη ψηφιακή βάση *Λήκυθος*, σε αναπαραγωγή της εικόνας του εκάστοτε φύλλου του περιοδικού μέσω ψηφιακής σάρωσης. Τα υπόλοιπα 409 δημοσιεύματα από τα επόμενα 16 έτη, με 95 αποσπασματικά τεύχη, ψηφιοποιήθηκαν σε αναπαραγωγή εικόνας μέσω ψηφιακής σάρωσης από το προσωπικό του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης.

Για την κατάρτιση του σώματος κειμένων και τη μετέπειτα επεξεργασία του με τη χρήση υπολογιστικού προγράμματος, χρειάστηκε να γίνει αλλαγή του επιπέδου ψηφιοποίησης των πρωτότυπων κειμένων. Όλα τα κείμενα χρειάστηκε να μεταγραφούν από το πολυτονικό στο μονοτονικό σύστημα γραφής, ώστε να είναι επεξεργάσιμα από το λογισμικό Sketch Engine, το οποίο δεν αναγνωρίζει το πολυτονικό σύστημα. Για τον σκοπό αυτό αξιοποιήθηκε το πρόγραμμα οπτικής αναγνώρισης χαρακτήρων ABBYY FineReader σε συνδυασμό με τη χειροκίνητη πληκτρολόγηση. Αρχικά, εισήχθησαν τα επιλεγμένα κείμενα στο προαναφερόμενο πρόγραμμα μέσω σάρωσης και έπειτα διενεργήθηκε εξονυχιστικός έλεγχος όλων των ηλεκτρονικών αρχείων των κειμένων για τη διόρθωση των πολλαπλών σφαλμάτων του συστήματος. Να σημειωθεί ότι η χαμηλή ποιότητα ανάλυσης των ψηφιοποιημένων αρχείων σε συνδυασμό με τη πολυτονική γραφή των κειμένων δυσχέραναν σημαντικά την όλη διαδικασία ψηφιοποίησης. Ως εκ τούτου, ολόκληρο το σώμα κειμένων των περίπου 500 χιλ. δειγμάτων απαίτησε ενδελεχή έλεγχο κάθε λέξης για την ορθή (πιστή στο έντυπο πρωτότυπο) τελική σύστασή του. Επιπλέον, θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε πολλά κείμενα η εφαρμογή οπτικής αναγνώρισης χαρακτήρων δεν έδινε αξιοποιήσιμα δεδομένα, ως εκ τούτου προτιμήθηκε να ψηφιοποιηθούν αποκλειστικά με πληκτρογράφηση. Αφού μεταγράφηκαν σε μονοτονικό σύστημα γραφής τα δημοσιεύματα του κάθε έτους ξεχωριστά, ενοποιήθηκαν σε ένα ενιαίο αρχείο Word. Αυτό το αρχείο έπειτα αποθηκεύτηκε σε μορφή απλού κειμένου με

κωδικοποίηση Unicode (UTF-8), ώστε να μπορεί να εισαχθεί στο υπολογιστικό πρόγραμμα Sketch Engine για περαιτέρω επεξεργασία και εξαγωγή ποσοτικών δεδομένων.

Πίνακας 1. Πλήρης σειρά ευρισκόμενων και απόντων τευχών του περιοδικού *Ελληνική Επιθεώρησις*

α/α	έτος	υπάρχοντα τεύχη	απόντα τεύχη	χρονικό διάστημα
1	Α'	1-12		Νοέμβριος 1907 - Οκτώβριος 1908
2	Β'	13-25		Νοέμβριος 1908 - Νοέμβριος 1909
3	Γ'	26-36		Δεκέμβριος 1909 - Νοέμβριος 1910
4	Δ'	37-48		Νοέμβριος 1910 - Οκτώβριος 1911
5	Ε'	49-60		Νοέμβριος 1911 - Οκτώβριος 1912
6	ΣΤ'	61-72		Νοέμβριος 1912 - Οκτωβρίου 1913
7	Ζ'	73-84		Νοέμβριος 1913 - Οκτώβριος 1914
8	Η'	85-96		Νοέμβριος 1914 - Οκτώβριος 1915
9	Θ'	97-108		Νοέμβριος 1915 - Οκτώβριος 1916
10	Ι'	109-120		Νοέμβριος 1916 - Οκτώβριος 1917
11	ΙΑ'	121-132		Νοέμβριος 1917 - Οκτώβριος 1918
12	ΙΒ'	133-144		Νοέμβριος 1918 - Οκτώβριος 1919
13	ΙΓ'	145-156		Νοέμβριος 1919 - Οκτώβριος 1920
14	ΙΔ'	157-168		Νοέμβριος 1920 - Οκτώβριος 1921
15	ΙΕ'	169-180		Νοέμβριος 1921 - Οκτώβριος 1922
16	ΙΣΤ'	181-192		Νοέμβριος 1922 - Οκτώβριος 1923
17	ΙΖ'	193-204		Νοέμβριος 1923 - Οκτώβριος 1924
18	ΙΗ'	205-216		Νοέμβριος 1924 - Οκτώβριος 1925
19	ΙΘ'	217-228		Νοέμβριος 1925 - Οκτώβριος 1926
20	Κ'	-	229-240	Νοέμβριος 1926 - Οκτώβριος 1927
21	ΚΑ'	245-252	241-244	Νοέμβριος 1927 - Οκτώβριος 1928
22	ΚΒ'	253-255, 257-258, 260-263	256, 259, 264	Νοέμβριος 1928 - Οκτώβριος 1929
23	ΚΓ'	271-272, 275	265-270	Νοέμβριος 1929 - Οκτώβριος 1930
24	ΚΔ'	278-281, 284-286, 288	276-277, 282-283, 287	Νοέμβριος 1930 - Οκτώβριος 1931
25	ΚΕ'	289-290, 294-295, 298-300	291-293, 296-297	Νοέμβριος 1931 - Οκτώβριος 1932
26	ΚΣΤ'	301-302, 304-312	303	Νοέμβριος 1932 - Οκτώβριος 1933
27	ΚΖ'	313-314, 318	315-317, 319-324	Νοέμβριος 1933 - Οκτώβριος 1934
28	ΚΗ'	325, 327-328, 332-333	326, 329-331, 334-336	Νοέμβριος 1934 - Οκτώβριος 1935
29	ΚΘ'	337, 342-345, 347-348	338-341, 346	Νοέμβριος 1935 - Οκτώβριος 1936
30	Λ'	353-358, 360	349-352, 359	Νοέμβριος 1936 - Οκτώβριος 1937
31	ΛΑ'	361-363, 365, 367, 369, 372	364, 366, 368, 370-371	Νοέμβριος 1937 - Οκτώβριος 1938
32	ΛΒ'	375, 379, 380	372-374, 376-378, 381-383	Νοέμβριος 1938 - Οκτώβριος 1939
33	ΛΓ'	384, 386-387, 390-391, 393	385, 388-389, 392, 394-396	Νοέμβριος 1939 - Οκτώβριος 1940
34	ΛΔ'	397-398, 400, 403-407	399, 401-402	Νοέμβριος 1940 - Σεπτέμβριος 1941 *Μάιος - Αύγουστος 1944
35	ΛΕ'	1/408-4/411*	1/411-7/417**	**Ιανουάριος - Ιούλιος 1946

Πίνακας 2. Μέγεθος υποσφωμάτων κειμένων σύμφωνα με το Sketch Engine

α/α	έτος	Πλήθος τευχών	Αριθμός δειγμάτων	Μ. Ο. δειγμάτων/τεύχος
1	Α'	12	31.238	2.603
2	Β'	13	22.693	1.746
3	Γ'	11	30.352	2.759
4	Δ'	12	29.963	2.497
5	Ε'	12	54.283	4.524
6	ΣΤ'	12	29.513	2.459
7	Ζ'	12	36.260	3.022
8	Η'	12	31.422	2.619
9	Θ'	12	12.814	1.068
10	Ι'	12	16.434	1.370
11	ΙΑ'	12	9.184	765
12	ΙΒ'	12	11.060	922
13	ΙΓ'	12	7.987	666
14	ΙΔ'	12	8.407	701
15	ΙΕ'	12	2.580	215
16	ΙΣΤ'	12	8.158	680
17	ΙΖ'	12	18.101	1.508
18	ΙΗ'	12	7.221	602
19	ΙΘ'	12	14.700	1.225
20	Κ'	-	-	-
21	ΚΑ'	8	5.696	712
22	ΚΒ'	9	5.435	604
23	ΚΓ'	3	4.602	1.534
24	ΚΔ'	8	5.161	645
25	ΚΕ'	7	10.122	1.446
26	ΚΣΤ'	11	9.034	821
27	ΚΖ'	3	2.693	898
28	ΚΗ'	5	6.114	1.223
29	ΚΘ'	7	7.970	1.139
30	Λ'	7	8.261	1.180
31	ΛΑ'	5	7.108	1.422
32	ΛΒ'	3	4.031	1.344
33	ΛΓ'	6	9.331	1.555
34	ΛΔ'	8	1.557	195
35	ΛΕ'	4	806	202

3.2 Μεθοδολογία ανάλυσης

Η ανάλυση του περιεχομένου των δημοσιευμάτων καθίσταται δυνατή με τη συνδυαστική χρήση των αρχών της σωματοκειμενικά οδηγούμενης ποσοτικοποίησης και της εκ του λόγου οδηγούμενης ποσοτικοποίησης⁹¹, ώστε να κατανοηθεί πληρέστερα η γυναικεία παρουσία στο περιοδικό *Ελληνική Επιθεώρησης*, καθώς και η γενικότερη προσέγγισή του στο γυναικείο ζήτημα.

3.2.1 Δημοσιεύματα: συγγραφείς/αρθρογράφοι και κειμενικά είδη

Αρχικά, τα δημοσιεύματα καταγράφηκαν αναλυτικά μαζί με τους συγγραφείς/αρθρογράφους τους και έπειτα ταξινομήθηκαν ως προς το κειμενικό είδος στο οποίο ανήκουν.

Τα δημοσιεύματα του περιοδικού *Ελληνική Επιθεώρησης* που συμπεριλήφθηκαν στο σώμα κειμένων αποτελούν ακέραια (μη περικεκομμένα) άρθρα αμιγώς γυναικείου ενδιαφέροντος, αποσπάσματα γυναικείου ενδιαφέροντος από άρθρα των οποίων η θεματική δεν είναι γυναικεία, αποσπάσματα από την καλλιτεχνική στήλη που συνιστούν κριτική τέχνης, ώστε να μην συγχέεται η κριτική με την παρουσίαση του μυθοπλαστικού έργου και, τέλος, διαφημίσεις που αφορούν τη γυναίκα. Έπειτα από τη συστηματική μελέτη και ενδελεχή σειριακή ανάγνωση όλων των φύλλων από τα 323 υπάρχοντα τεύχη των 35 ετών του περιοδικού εντοπίστηκαν και καταλογογραφήθηκαν τα 1.838 δημοσιεύματα που απευθύνονται ή αναφέρονται σε γυναίκες. Από αυτά, τα 1.157 (63%) είναι άρθρα ή αποσπάσματα άρθρων και τα 681 (37%) είναι διαφημίσεις.

Εν συνεχεία, πραγματοποιήθηκε η ταξινόμηση των δημοσιευμάτων ως προς το δημοσιογραφικό κειμενικό είδος στο οποίο ανήκουν. Η ταξινόμηση των κειμένων έγινε με βάση τις ακόλουθες κατηγορίες δημοσιογραφικού λόγου, οι οποίες υιοθετήθηκαν από το Πολίτης (2008: 2-3) και προσαρμόστηκαν στις ανάγκες της παρούσας μελέτης⁹²: α. της πληροφόρησης-ενημέρωσης, με ειδήσεις, ρεπορτάζ και πορτρέτα, β. της συνέντευξης, γ. του σχολιασμού, με σχόλια πάνω σε σημαντικά γεγονότα και κριτικές τέχνης, δ. της συμβουλευτικής, με στήλες μόδας, συμπεριφοράς και αισθητικής και ε. της διαφήμισης για ενδύματα, λογοτεχνικά έργα, κ.ά. (βλ. ακόλουθο Πίνακα 3 και αναλυτικά ενότητα 4.1.1 Δεδομένα και μεθοδολογία προσέγγισης της γυναικείας θεματολογίας, σ. 39).

⁹¹ Ουρανία Χατζηδάκη, ό.π., σ. 327.

⁹² Περικλής Πολίτης «Σώματα κειμένων», *Πύλη για την ελληνική γλώσσα*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2008, σσ. 2-3.

Πίνακας 3. Τυπολογία κειμενικών ειδών και υποειδών και αντίστοιχο πλήθος δημοσιευμάτων.

Κειμενικά είδη		Πλήθος δημοσιευμάτων		%
A.	Πληροφόρηση-Ενημέρωση			
A.1	Είδηση	412	22	
A.2	Ρεπορτάζ	4	0	
A.3	Πορτρέτο	143	8	
B.	Συνέντευξη	2	0	
Γ.	Σχολιασμός			
Γ.1	Σχολιασμός γεγονότων	128	7	
Γ.2	Κριτική τέχνης	420	23	
Δ.	Συμβουλευτική	48	3	
E.	Διαφημίσεις	681	37	
	Σύνολο κειμένων	1838	100	
	Σύνολο κειμένων χωρίς τις διαφημίσεις	1157	63	

Οι διαφημίσεις του περιοδικού καταγράφηκαν αναλυτικά και κατηγοριοποιήθηκαν, ώστε να μπορέσουμε να αποκομίσουμε μία εικόνα του γυναικείου αναγνωστικού κοινού απεύθυνσης αλλά και της αντίληψης του περιοδικού για τις ανάγκες του συγκεκριμένου κοινού. Έτσι, προέκυψαν 681 διαφημίσεις οι οποίες χωρίστηκαν σε 9 κατηγορίες (βλ. Πίνακα 4). Η κατηγορία διαφημίσεων με τις περισσότερες δημοσιεύσεις (368 καταγραφές) είναι αυτή των ενδυμάτων, η οποία περιλαμβάνει διαφημίσεις για ρούχα, καπέλα, είδη προικός, υφάσματα και ράφτες. Ακολουθεί η δεύτερη κατηγορία, με 145 διαφημίσεις, και είναι αυτή που παρουσιάζει τα λογοτεχνικά έργα της Ευγενίας Ζωγράφου, το περιοδικό *Εφημερίς των Κυριών*, το οποίο εκδίδεται στη Σμύρνη, και μια ποιητική συλλογή άλλου ατόμου. Έπεται η τρίτη κατηγορία, με διαφημίσεις κέντρων αισθητικής, κομμωτηρίων και διαφόρων άλλων εναλλακτικών θεραπειών (54 καταχωρήσεις). Πολύ κοντά, με 50 καταχωρήσεις, βρίσκονται οι διαφημίσεις για μαθήματα μουσικής, πιάνου και φωνητικής. Ύστερα, στην πέμπτη θέση, βρίσκονται οι 25 καταχωρήσεις για γυναικολόγους, μαίες και μητρικά γάλατα. Στη συνέχεια, καταγράφονται 18 διαφημίσεις για καταστήματα διατροφής (κρεοπωλεία, ζαχαροπλαστεία κ.λπ.). Μια σημαντική και ιστορική διαφήμιση για την ανώτερη εκπαίδευση με 14 δημοσιεύσεις είναι αυτή της Βιομηχανικής και Εμπορικής Ακαδημίας Αθηνών, η οποία δέχεται και γυναίκες φοιτήτριες. Στη συνέχεια, καταγράφεται η διαφήμιση ενός τυπογραφείου υπό γυναικεία διεύθυνση με 6 εμφανίσεις και, τέλος, μια διαφήμιση για κινηματογράφο.

Πίνακας 4. Κατηγορίες διαφημίσεων και πλήθος τους.

Κατηγορία διαφήμισης	πλήθος
ένδυση	368
λογοτεχνικά/δημοσιογραφικά έργα	145
κέντρα αισθητικής	54
μαθήματα μουσικής	50
γυναικολόγος/μαία/μητρικό γάλα	25
καταστήματα τροφίμων	18
Βιομηχανική και Εμπορική Ακαδημία	14
τυπογραφείο	6
κινηματογράφος	1
Σύνολο	681

Παράλληλα έγινε συστηματική καταγραφή των συγγραφέων των άρθρων, όπου παρουσιάζονται 141 μοναδικά ονόματα, εκ των οποίων 35 ονόματα ανήκουν σε γυναίκες ή είναι γυναικεία ψευδώνυμα, 79 ονόματα ανήκουν σε άντρες ή είναι αντρικά ψευδώνυμα, ενώ 27 συγγραφείς υπογράφουν μόνο με τα αρχικά τους ή με ψευδώνυμα τα οποία δεν μπορούν να αποδοθούν στο ένα ή στο άλλο φύλο ή να συσχετιστούν με κάποιον/α συγγραφέα. Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι τα 736 από τα 1.157 άρθρα (μη συμπεριλαμβανομένων των διαφημίσεων) είναι ανυπόγραφα, τα οποία με κάθε επιφύλαξη θα μπορούσαν να αποδοθούν στη διεύθυνση του περιοδικού, δηλαδή στην Ευγενία Ζωγράφου και στους εκάστοτε διευθυντές σύνταξης ή επιμελητές ύλης. Δηλαδή, τον Άγγελο Δόξα, ο οποίος ήταν διευθυντής σύνταξης κατά τα τεύχη 154-160⁹³, τον Απ. Ν. Μαγγανάρη, ο οποίος ήταν επιμελητής ύλης από το τεύχος 271 μέχρι το 290, και τον Σωτ. Χονδρόπουλο, ο οποίος ήταν επιμελητής ύλης στα τεύχη 397 έως 407. Σχετικά με τα ενυπόγραφα κείμενα, αυτά τα οποία υπογράφονται με γυναικεία ονόματα είναι 141 (βλ. Πίνακα 5), αυτά τα οποία υπογράφονται με ανδρικά ονόματα ήταν 249 (βλ. Πίνακα 6), ενώ αυτά των οποίων δεν μπορεί να ταυτοποιηθεί το φύλο του/της συγγραφέως είναι 32 (βλ. Πίνακα 7).

⁹³ Χ. Λ. Καράογλου, *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940). Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση*, ό.π., σ. 155.

Πίνακας 5. Ονόματα γυναικών συγγραφέων και πλήθος ενυπόγραφων άρθρων αυτών

α/α	Ονόματα	Άρθρα
1	de Clessy Baronne	1
2	Αλεξανδρίδου Μαρία Α.	1
3	Αμαρυλλίς	1
4	Ατθίς	1
5	Βαρουζάκη Αικατερίνη Δ.	1
6	Γιαννοπούλου-Μινώτου Μαριέττα (Επτανήσια) ¹	8
7	Διόνα Ιφ.	1
8	Επαρχιώτις	2
9	Ζαβιτσιάνου - Σδριν Ουρ. Ν. ²	3
10	Ζωγράφου Ευγενία ³	50
11	Η θεατρόφιλος	1
12	Θεοδωροπούλου-Λιβαδά Βαρβάρα	1
13	Καζατζή Σταματίνα	1
14	Κέννεντ Μπράουν Δήμητρα	1
15	Κρήσσα	6
16	Λασκαρέως Πολύμνια	4
17	Λασκαρίδου Ειρήνη	1
18	Μακρή Νίτσα	5
19	Μαυροειδή Σοφία	1
20	Μία	3
21	Μπ. Ουρ.	3
22	Μπουκουβάλα Αναγνώστου Ιωάννα	3
23	Νικ. Αγ. (Δνις)	1
24	Παναγιωτάτου Αγγελική	1
25	Παπαδάκη Όλγα ⁴	2
26	Παπαδάτου Λούλα	1
27	Περρωτή Μήτσα ⁵	19
28	Ροντάκη Νανώ	3
29	Σιφναίου Ελένη (Νταίζη) ⁶	7
30	Σταματελ(λ)άτου Άννα ⁷	2
31	Σύλβια	1
32	Ταρσούλη Αθηνά Ν.	2
33	Τριανταφυλλίδου Άννα	1
34	Φράια	1
35	Φωσ. Άννα	1
	Σύνολο ενυπόγραφων κειμένων	141

Πίνακας 6. Ονόματα ανδρών συγγραφέων και πλήθος ενυπόγραφων άρθρων αυτών

α/α	Ονόματα	Άρθρα	α/α	Ονόματα	Άρθρα
1	Polti Georges (μτφρ. Γ. Π.)	1	41	Λίλος Α.	21
2	Άγρας Τέλλος ⁸	5	42	Λούβαρης Ν. Ι.	1
3	Αλεξανδρινός Κλήμης	1	43	Μαγγανάρης Απ. Ν. ¹⁶	4
4	Αρβανιτάκης Γ.	3	44	Μακεδών	1
5	Αρίων	5	45	Μπαλανός Δημήτριος Σίμου ¹⁷	8
6	Βαϊανός Μάριος ⁹	4	46	Νεωτεριστής	1
7	Βαλασίδης Κυριάκος ¹⁰	8	47	Νικολαΐδης Μέλης	1
8	Βελλιανίτης Θεοδ.	3	48	Νιρβάνας Παύλος	1
9	Βιβλιόφιλος	1	49	Ξενοπούλος Γρηγόριος	4
10	Δασκαλάκης Μ.	1	50	Ο θεατής	1
11	Δε-Βιάζης Σπύρος ¹¹	57	51	Ο Ρωμαίος	1
12	Δεβλέδ Βίκτωρ	1	52	Οικονόμος Π. Π.	3
13	Διαμάντης Δημ.	1	53	Παναγιωτόπουλος Σπύρος	6
14	Δόξας Άγγελος ¹²	6	54	Παντελίδης Ε.	1
15	Δράσας Π.	1	55	Παπ. Ναπ.	1
16	Ένας από τους δεκαπέντε	1	56	Παπαδήμας Αδ. Δ.	2
17	Ζορμπάς Δημήτριος Ν.	1	57	Παπαντωνίου Ζαχαρίας	1
18	Ζωγράφος Δημήτριος Λ. ¹³	10	58	Παπατσώνης Τάκης	1
19	Ζώρας (μτφρ. Φιλιππόπουλος)	1	59	Παχής Κωνσταντίνος	1
20	Ζώτος Μ. Μ.	1	60	Πηνιατόγλου Λ.	1
21	Θεατρικός	2	61	Πράτσικας Γεώργιος Α. ¹⁸	4
22	Ιων	1	62	Ρουσόπουλος Ο. Α.	2
23	Ιωσήφ Μιλτ. ¹⁴	10	63	Σαΐτας Νικολ. Θ.	2
24	Καιροφύλας Κώστας	3	64	Σκηνικός	1
25	Καλογερόπουλος Δ. Ι.	1	65	Σπίτης Σωτήρης	1
26	Καλογήρης Αντώνης Κ.	1	66	Σταθάκης Νικ. Γ.	1
27	Κάποιος	1	67	Σταματούλης Ι. Π.	2
28	Καραβίας Ιπ.	1	68	Σταμπόλης Γ. Κ.	1
29	Καραβίας Χαρ. Π.	1	69	Συλλέκτης	1
30	Καψ. Γιαν.	3	70	Συναδινός Θ. Ν.	1
31	Κλωνάς Α.	1	71	Σύνεδρος	1
32	Κοφινάς Γ. Ν.	1	72	Τσοκόπουλος Α. Γ.	3
33	Κριαράς Κωνστ. Ν.	1	73	Τσοκόπουλος Γεώργιος Β. ¹⁹	7
34	Κτενάς Θεμ.	1	74	Τσουκαλάς Γ.	1
35	Κύρου Αχχλεύς	1	75	Φιλαδελδεύς Αλεξ.	1
36	Λαμπρινίδης Μιχ. Γ.	1	76	Φιλιστώρ	1
37	Λαπουσιάδης Δημοσθ.	1	77	Φιλόμουσος	4
38	Λάσκαρης Ν. Ι. ¹⁵	4	78	Χάρης Πέτρος	1
39	Λαχανάς Κωνστ.	1	79	Χμτ(ν)ς Σλ. Ν. ²⁰	2
40	Λιδωρίκης Μ.	1			
				Σύνολο ενυπόγραφων κειμένων	247

Πίνακας 7. Ονόματα συγγραφέων απροσδιόριστου φύλου και πλήθος ενυπόγραφων άρθρων αυτών

α/α	Ονόματα	Άρθρα
1	R.	1
2	A. M.	1
3	A. N.	1
4	A. Σ.	1
5	B.	2
6	B. K.	1
7	Γιαν.... Γιεν....	1
8	Γ. Χ.	1
9	Δικ.	1
10	E. E.	1
11	Εκ της "Νέας Ημέρας"	1
12	Εκ της Πρωίας	1
13	Η "Ελλ. Επ."	1
14	I. Σ.	1
15	K.	2
16	K. A. Π.	1
17	M.	4
18	M. A.	1
19	M. K.	1
20	Μη-Μυς	2
21	M-μ-ς	1
22	N. B.	1
23	N. A. Π.	1
24	Π.	1
25	Σ.	1
26	Σ. Π. Εμ. Γ.	1
27	X.	1
	Σύνολο ενυπόγραφων κειμένων	33

Σημειώσεις επί των ονομάτων

1. Η συγγραφέας το 1920 - 1921 υπογράφει ως Μαριέττα Γιαννοπούλου ή Μαρ. Γιαννοπούλου, το 1926 ως Μαριέττα Μινώτου και το 1937 ως Μαριέττα Επτανήσια.

2. Η συγγραφέας υπογράφει ως Ουρανία Σδριν Ζαβιτζιάνου, Ουρ. Ν. Ζ. Σδρίν, Ουρ. Ν. Ζαβιτσιάνου-Σδριν.

3. Η Ευγενία Ζωγράφου υπογράφει είτε ολογράφως, είτε ως E. Z., Ευ. Z., Ευγ. Ζωγ., Ευγ. Z., Ευγ. Ζωγράφου.

4. Η συγγραφέας υπογράφει ως Όλγα Παπαδάκη ή Ο. Παπαδάκη.

5. Μ. Π. ή Μ. Περ. [Μήτσα Περρωτή;]: Το 1911 - 1912 υπογράφει τη στήλη *Η μόδα του μηνός* ως Μ. Π. 13 φορές και ως Μ. Περ. 3 φορές. Το 1911 υπογράφει το άρθρο *Η γυναικεία εκπαίδευσις* ως Μίτσα Περρωτή και το 1922 υπογράφει το άρθρο *Η γυναικεία δράσις εν Ελβετία* σε δύο συνέχειες ως Μήτσα Περρωτή. Η συγγραφέας

αναφέρεται ως συνεργάτρια του περιοδικού στο άρθρο: χ.ό., «Θεατρικά ειδήσεις», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Ε', τεύχος 56, Ιούνιος 1912, σ. 216. Συνεπώς, με βάση την ανωτέρω εικασία ταυτοποίησης, τα αρχικά Μ. Π. και Μ. Περ. αποδίδονται στη Μήτσα Περρωτή.

6. Ελένη ή Ε. ή Ε. Σ. [Ελένη Σιφναίου;]: Το 1914 δημοσιεύεται το άρθρο *Τα μετάλλια της πριγκηπίσσης Ελένης* με την υπογραφή *Ελένη*. Το 1936 υπογράφει ολογράφως το άρθρο *Το Αρσάκειο του Ψυχικού και η αποστολή του*. Το 1938 υπογράφει στη στήλη *Η επισκόπησις του μηνός* ως Ε. Σιφναίου και το 1939 στην ίδια στήλη ως Ε. Σ. και Ε. Το 1940 υπογράφει το άρθρο *Καλλιρόη Παρρέν* ως Ελ. Σιφναίου. Άρα, η κοινή θεματική των άρθρων στηρίζει την υπόθεση ότι το όνομα Ελένη και τα αρχικά Ε. Σ. και Ε. αποδίδονται στην Ελένη Σιφναίου.

7. Η συγγραφέας υπογράφει το επίθετό της με δύο λάμδα στο άρθρο της *Το γυναικείον ζήτημα* το 1910, ενώ το 1912 το επίθετό της καταγράφεται με ένα λάμδα.

8. Τ. Α. ή Τ. Αγ. [Τέλλος Άγρας;]: Το 1921 ο Τ. Α. υπογράφει καλλιτεχνικά και φιλολογικά θέματα όπως αντίστοιχα υπογράφει ο Τέλλος Άγρας το 1931 και 1939. Με βάση τη κοινή θεματολογία συγγραφής θα μπορούσε να υποστηριχθεί η υπόθεση ταυτοποίησης του Τέλλου Άγρα με τα αρχικά Τ. Α και Τ. Αγ.

9. Μ.Β. [Μάριος Βαϊανός;]: Το 1929 και 1933 υπογράφει τρία άρθρα για επώνυμες γυναίκες ως Μάριος Βαϊανός και το 1935 υπογράφονται δύο άρθρα στην Επισκόπησις του μηνός με τα αρχικά Μ. Β. Η υπόθεση ταυτοποίησης των αρχικών με το πλήρες όνομα γίνεται βάση των καλλιτεχνικών θεματικών απασχόλησης του συγγραφέα.

10. Κ. Β. ή Β. Κ. [Κυριάκος Βαλασίδης;]: Ο συγγραφέας φαίνεται να έχει γράψει οκτώ άρθρα στη στήλη Η επισκόπησις του μηνός από το 1933 έως το 1939, εκ των οποίων μόνο στο τελευταίο υπογράφει ολογράφως, στα προηγούμενα υπέγραφε με τα αρχικά Κ. Β. και μια φορά με Β. Κ. Συνεπώς, η εικασία ταυτοποίησης στηρίζεται στη συνεχή παρουσία του συγγραφέα στην ίδια στήλη.

11. Ο Σπυρίδων Δε-Βιάζης υπέγραφε ως Σ. Δ. Βιάζη, Σπ. Δε Βιάζη, Σπ. Δε-Βιάζη, Σπ. Δε Βιάζης, Σπύρος Δε-Βιάζης, Σπ. Δε-Βιάζης, Σπ. Δεβιάζης, Σπυρ. Δε Βιάζης Σπ. Δε-Βιάζης και στο τελευταίο άρθρο του ως Σ. Δ.

12. Ο Άγγελος Δόξας υπέγραφε ως Αγγ. Δ., Αγγ. Δόξας και Άγγελος Δόξας.

13. Δ. Ζ. ή Ζ. [Δημήτριος Ζωγράφος;]: Ο Δημήτριος Ζωγράφος φαίνεται άλλοτε να υπέγραφε ως Δημ. Λ. Ζωγράφος ή Δ. Λ. Ζωγράφος και άλλοτε μόνο με τα αρχικά του Δ. Ζ. ή Ζ. Η υπόθεση ταυτοποίησης βασίζεται στο γεγονός ότι επισκοπούσε καλλιτεχνικά και ιδιαίτερος αγροτικά θέματα από το 1909 έως το 1937.

14. Μ. Ι. [Μιλτιάδης Ιωσήφ;]: Ο Μιλτιάδης Ιωσήφ φαίνεται ότι επισκοπούσε τη μηνιαία θεατρική κίνηση το 1909-1910 και υπέγραφε τα κείμενά του ως Μιλτ. Ιωσήφ εκτός από ένα το οποίο υπογράφεται ως Μ. Ι., το οποίο βάση της θεματικής ενδιαφέροντος του αρθρογράφου μπορεί να αποδοθεί σε αυτόν.

15. Ο Νικόλαος Λάσκαρης υπέγραφε ως Νικ. Ι. Λάσκαρης, Ν. Ι. Λάσκαρης και Μ. Λάσκαρης.

16. Ο Απόστολος Μαγγανάρης υπέγραφε ως Απ. Ν. Μαγγ. το 1930 (χρονιά την οποία ήταν και επιμελητής ύλης του περιοδικού) και το 1936.

17. Ο Δημήτριος Σίμου Μπαλανός στα δύο πρώτα άρθρα του αναφέρεται ως Μπαλάνος.

18. Γ.Α.Π. ή Γ. Π. [Γεώργιος Α. Πράτσικας;]: Σε δύο άρθρα υπογράφει με τα αρχικά του ονόματός του Γ.Α.Π., σε ένα με τα αρχικά Γ.Π. και σε ένα άλλο ως Γεώργ. Α. Πράτσικας. Βάση των θεματικών ενδιαφέροντος του συγγραφέα ταυτοποιείται με το πλήρες όνομά του.

19. Ο Γεώργιος Β. Τσοκόπουλος υπέγραφε ως Γ. Β. Τσοκόπουλος, Γεώργ. Τσοκόπουλος, Γ. Τσοκόπουλος

20. Ο συγγραφέας το πρώτο άρθρο του το υπογράφει ως Χμτς και το δεύτερο ως Χμτνς.

3.2.2 Ποσοτικά λεξιλογικά δεδομένα

Το σώμα κειμένων με τα δημοσιεύματα αναφερόμενα στο γυναικείο φύλο από το περιοδικό *Ελληνική Επιθεώρησης*, αναλύθηκε με το πρόγραμμα Sketch Engine από το οποίο προέκυψαν τα ποσοτικά λεξιλογικά δεδομένα.

Το σώμα κειμένων περιλαμβάνει 470.291 δείγματα (tokens). Από το σώμα κειμένων εξήχθησαν κατανομές συχνότητας (wordlists)⁹⁴ οι οποίες αφορούν σε λήμματα, ουσιαστικά, ρήματα και επίθετα. Συγκεκριμένα, 47.047 λήμματα, 23.373 ουσιαστικά, 12.872 ρήματα και 13.516 επίθετα. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στις ληματοποιημένες κατανομές συχνότητας εντοπίζονται κάποιες ελλείψεις ή και σφάλματα λόγω της καθαρεύουσας, για την οποία δεν υπάρχει πρόβλεψη στον ληματοποιητή του Sketch Engine. Γι' αυτόν τον λόγο πραγματοποιήθηκε εξειδικευμένη ληματοποίηση για συγκεκριμένες σημαντικές λέξεις όπως προκύπτουν από τις κατανομές συχνότητας λημάτων, ουσιαστικών, ρημάτων, επιθέτων (βλ. Πίνακα 8).

Πίνακας 8. Κατανομές συχνότητας: λημάτων, ρημάτων, επιθέτων

α/α	λήμμα	συχνότητα	ρήματα	συχνότητα	επίθετα	συχνότητα
1	ο	79437	είμαι	1710	όλος	1532
2	και	19886	είνε	1530	ελληνικός	1032
3	εις	9747	έχω	1471	μεγάλος	947
4	να	7874	ήτο	856	πολύς	904
5	μου	7337	πρέπει	592	γυναικείος	715
6	εγώ	4257	υπάρχω	459	νέος	671
7	αυτός	4225	δίνω	397	κοινωνικός	616
8	με	3808	λέγω	365	ωραίος	574
9	από	3753	δύναμαι	346	πας	515
10	ένας	3258	θέλω	308	καλός	482
11	τας	3185	γίνομαι	262	ίδιος	386
12	δεν	3155	μπορώ	247	τελευταίος	354
13	δια	3059	παίζω	246	μικρός	338
14	κ	2948	γράφω	231	ολίγος	299
15	εν	2651	λαμβάνω	207	γνωστός	290
16	οποίος	2567	βλέπω	207	καλλιτεχνικός	280
17	γυναίκα	2359	φαίνομαι	183	εκλεκτός	268
18	θα	2269	παρουσιάζω	183	ευγενής	265
19	είνε	2032	ζητάω	182	εθνικός	257
20	ότι	1933	δίδω	169	διάφορος	254

⁹⁴ Jonathan Culpeper, "Computers, language and characterisation: An analysis of six characters in *Romeo and Juliet*", [in:] U. Melander-Marttala, C. Ostman and Merja Kyto (eds.), *Conversation in Life and in Literature: Papers from the ASLA Symposium*, Association Suedoise de Linguistique Appliquee (ASLA), Universitetsstryckeriet, Uppsala 2002, σσ.16-17. Douglas Biber, *ό.π.*, σσ. 15-19.

Παρατηρώντας προσεκτικά την κατανομή συχνότητας των λημμάτων, βλέπουμε ότι το πρώτο σε συχνότητα ουσιαστικό το οποίο εμφανίζεται είναι το *γυναίκα* στη 17η θέση, γεγονός το οποίο επιβεβαιώνει, σε λεξικοστατιστικό επίπεδο, τη θεματική του συσταθέντος σώματος κειμένων. Ομοίως, παρατηρούμε ότι το λήμμα *γυναικείος* βρίσκεται στην 5η θέση μετά από τα επίθετα *όλος*, *ελληνικός*, *μεγάλος* και *πολύς*. Για να εξασφαλιστεί η πλήρης και εξαντλητική καταγραφή όχι μόνον του λήμματος *γυναίκα/γυνή* αλλά και όλων των τύπων που σχετίζονται λεξιλογικά (με σχέση κλίσης, παραγωγής ή σύνθεσης) με το συγκεκριμένο λήμμα, χρησιμοποιήθηκε η εντολή *γυν.** στην κατανομή συχνότητας του προγράμματος Sketch Engine. Τα αποτελέσματα απέδωσαν 3.394 τύπους, οι οποίοι υπέστησαν περαιτέρω χειροκίνητη επεξεργασία. Από τη συγκεκριμένη διαδικασία ελήφθησαν τα εξής αποτελέσματα: το ουσιαστικό *γυναίκα/γυνή* έχει 2.455 εμφανίσεις, το επίθετο *γυναικείος*, *-α*, *-ο* έχει 875 εμφανίσεις, το επίθετο *γυναικολογικός*, *-η*, *-ο* 25 εμφανίσεις, το ουσιαστικό *γυναικωνίτης* 12 εμφανίσεις, το ουσιαστικό *γυναικολόγος* 10 εμφανίσεις, τα ουσιαστικά *γυναικούλα* και *γυναικολογία* από 3 εμφανίσεις, το επίθετο *γυναικαδελφός* και τα ουσιαστικά *γυναικοκρατία*, *γυναικόκοσμος* και *γυναικομαχία* από 2 εμφανίσεις, τα ουσιαστικά *γυναικονόμος* και *γυναικόπαιδο* από 1 εμφάνιση, όπως και το επίθετο *γυναικοκρατούμενος*, *-η*, *-ο* (βλ. Πίνακα 9).

Πίνακας 9. Κατανομή συχνότητας του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων/συνθέτων του

Λήμμα	Συχνότητα
<i>γυναίκα/γυνή</i>	2.455
<i>γυναικείος</i>	875
<i>γυναικολογικός</i>	25
<i>γυναικωνίτης</i>	12
<i>γυναικολόγος</i>	10
<i>γυναικούλα</i>	3
<i>γυναικολογία</i>	3
<i>γυναικαδελφός</i>	2
<i>γυναικοκρατία</i>	2
<i>γυναικόκοσμος</i>	2
<i>γυναικομαχία</i>	2
<i>γυναικονόμος</i>	1
<i>γυναικόπαιδο</i>	1
<i>γυναικοκρατούμενος</i>	1
Σύνολο	3.394

Συνεπώς, όσον αφορά την ομάδα λεξημάτων που κατεξοχήν σχετίζεται με τη γυναίκα στο περιοδικό *Ελληνική Επιθεώρησης*, έχουμε συνολικά 3.394 εμφανίσεις στο συνολικό σώμα κειμένων των 470.291 δειγμάτων. Οι εμφανίσεις αυτές αναλύονται ακολούθως σε διαχρονικό επίπεδο πενταετιών.

Το χρονικό διάστημα έκδοσης του περιοδικού χωρίζεται στις εξής επτά πενταετίες: η πρώτη πενταετία αφορά το διάστημα από τον Νοέμβριο 1907 έως τον Οκτώβριο 1912. Η δεύτερη πενταετία από τον Νοέμβριο 1912 μέχρι τον Οκτώβριο 1917 και η τρίτη πενταετία από τον Νοέμβριο 1917 μέχρι τον Οκτώβριο του 1922. Η τέταρτη πενταετία ξεκινά τον Νοέμβριο 1922 αλλά τελειώνει τον Οκτώβριο του 1926 και όχι του 1927, καθώς ο 20^{ος} τόμος του περιοδικού δεν ήταν διαθέσιμος. Θα πρέπει να υπενθυμίσουμε στο σημείο αυτό ότι, από το έτος 1927 κι έπειτα, τα διαθέσιμα τεύχη προς μελέτη είναι αποσπασματικά και σχεδόν τα μισά σε σύγκριση με τα προηγούμενα χρόνια, όπου ήταν διαθέσιμα και έχουν μελετηθεί όλα τα τεύχη. Η πέμπτη πενταετία αφορά το γενικό διάστημα από τον Νοέμβριο του 1927 έως τον Οκτώβριο 1932, η έκτη πενταετία το διάστημα από τον Νοέμβριο 1932 μέχρι τον Οκτώβριο 1937 και η έβδομη πενταετία εκτείνεται στο χρονικό διάστημα Νοέμβριος 1937 έως Σεπτέμβριος 1941 μαζί με τέσσερις μήνες Μάιος-Αύγουστος 1944.

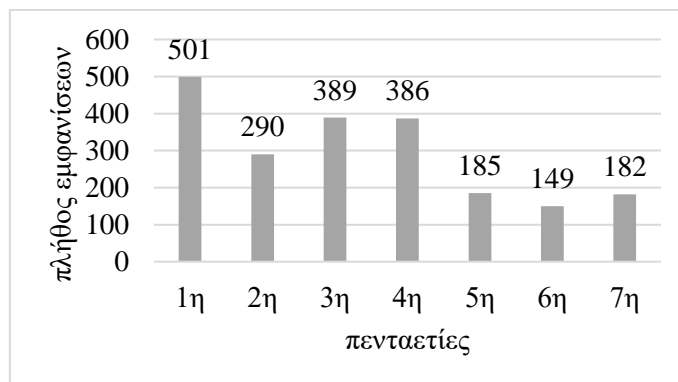
Για κάθε πενταετία καταγράφονται το μέγεθος του περιοδικού σε τεύχη και το μέγεθος του σώματος κειμένων σε δείγματα (βλ. Πίνακα 10), καθώς και οι εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων του με αναγωγή σε 50.000 δείγματα (στρογγυλοποιημένος μέσος αριθμός δειγμάτων σώματος κειμένων πενταετίας, βλ. Γράφημα 1). Στην πρώτη πενταετία καταγράφονται 60 τεύχη, με σύνολο δειγμάτων σώματος κειμένων 168.529 δείγματα και 501 εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής/σύνθεσής του ανά 50.000 δείγματα. Η δεύτερη πενταετία αριθμεί 60 τεύχη, με 126.443 δείγματα και 290 εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής/σύνθεσής του. Στην τρίτη πενταετία τα τεύχη παραμένουν 60 και, ενώ το μέγεθος του σώματος κειμένων μειώνεται στα 39.218 δείγματα, οι εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής/σύνθεσής του αυξάνονται στις 389. Στην τέταρτη πενταετία, όπου αρχίζουν να υπάρχουν ελλείψεις στα ευρισκόμενα τεύχη, καταγράφονται 48 τεύχη, με σώμα κειμένων 48.180 δειγμάτων και 386 εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής/σύνθεσής του. Στην πέμπτη πενταετία τα ευρισκόμενα τεύχη ανέρχονται στα 35, με 31.016 δείγματα σώματος κειμένων και 185 εμφανίσεις του λήμματος. Στην έκτη πενταετία αριθμούνται 33 ευρισκόμενα τεύχη, με σώμα κειμένων 34.072 δείγματα και 149 εμφανίσεις του λήμματος. Στην τελευταία και έβδομη πενταετία, καταγράφονται 26 ευρισκόμενα τεύχη, με σύνολο δειγμάτων σώματος κειμένων

22.833 δείγματα και 182 εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής/σύνθεσης του ανά 50.000 δείγματα. Σε ένα γενικό πλαίσιο και με την προαναφερθείσα επιφύλαξη της απουσίας ορισμένων τευχών περί τα τέλη της εκδοτικής πορείας του περιοδικού, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η πρώτη πενταετία αποτέλεσε τη πιο δυναμική περίοδο του περιοδικού καθώς είναι αυτή που συγκεντρώνει τις περισσότερες εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής του μέσα στην πάροδο των χρόνων.

Πίνακας 10. Διαθέσιμα τεύχη και μέγεθος υποσωμάτων κειμένων ανά πενταετία

α/α	Πενταετίες	Διαθέσιμα τεύχη	Σώμα κειμένων (δείγματα)
1	11/1907 - 10/1912	60	168.529
2	11/1912 - 10/1917	60	126.443
3	11/1917 - 10/1922	60	39.218
4	11/1922 - 10/1927	48	48.180
5	11/1927 - 10/1932	35	31.016
6	11/1932 - 10/1937	33	34.072
7	11/1937 - 09/1941, 05-08/1944	26	22.833

Γράφημα 1. Πλήθος εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής/σύνθεσης του ανά πενταετία με αναγωγή σε 50.000 δείγματα

Πιο συγκεκριμένα, αναλύοντας τις προαναφερόμενες εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων/συνθέτων του ανά θεματική κατηγορία σε κάθε πενταετία, παρατηρούμε τις μεταβολές στα θεματικά ενδιαφέροντα του περιοδικού (βλ. Πίνακα 11). Οι θεματικές κατηγορίες δημιουργήθηκαν με την μέθοδο της εκ του λόγου οδηγούμενης ποσοτικοποίησης (discourse-driven)⁹⁵, τουτέστιν προέκυψαν αποκλειστικώς από την εκ του σύνεγγυς ανάγνωση

⁹⁵ Ουρανία Χατζηδάκη, ό.π., σσ. 321-322.

του περιεχομένου (των συγκειμένων) των 3.394 εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων/συνθέτων, χωρίς να χρησιμοποιηθούν προϋπάρχουσες θεματικές κατηγορίες (βλ. αναλυτικά ενότητα 4.3.1. Εξαγωγή λεξικοστατιστικών δεδομένων και δημιουργία θεματικών κατηγοριών).

Πίνακας 11. Πλήθος εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής/σύνθεσής του ανά θεματική κατηγορία και ανά πενταετία, με αναγωγή σε 50.000 δείγματα.

Θεματική κατηγορία	Πενταετίες						
	1η	2η	3η	4η	5η	6η	7η
Χειραφέτηση και δημόσια σφαίρα	249	153	227	196	106	125	114
Κοινωνική θέση	123	22	34	18	2	7	22
Σώμα και εμφάνιση	34	45	42	116	48	3	9
Προσωπικότητα	39	43	45	30	8	6	20
Γάμος και οικογένεια	39	11	24	11	11	1	4
Σχέση και σύγκριση με το άλλο φύλο	11	11	14	7	5	1	9
Μυθοπλαστικές/αναπαραστατικές μορφές	6	5	3	8	5	6	4
Σύνολο	501	290	389	386	185	149	182

Όσον αφορά την πρώτη σε αριθμό εμφανίσεων θεματική κατηγορία, αυτήν της χειραφέτησης και δημόσια σφαίρας, παρατηρείται ότι το ενδιαφέρον είναι μεγαλύτερο στις τέσσερις πρώτες πενταετίες του περιοδικού, καθώς καταγράφονται 249, 153, 227, 196 εμφανίσεις αντίστοιχα σε κάθε πενταετία, ενώ τις τελευταίες 3 πενταετίες το ενδιαφέρον για χειραφεσιακά ζητήματα μειώνεται, καθώς καταγράφονται 106, 125, 114 εμφανίσεις αντίστοιχα. Σχετικά με τη δεύτερη σε αριθμό εμφανίσεων θεματική κατηγορία, αυτήν της κοινωνικής θέσης της γυναίκας, καταδεικνύεται ένα έντονο ενδιαφέρον την πρώτη πενταετία έκδοσης του περιοδικού, το οποίο φθίνει αισθητά τα επόμενα χρόνια. Χαρακτηριστικές είναι οι 123 εμφανίσεις του λήμματος την πρώτη πενταετία, έναντι των 22, 34, 18, 2, 7, 22 εμφανίσεων σε κάθε επόμενη πενταετία, αντίστοιχα. Σε αντίθεση με τις δύο προηγούμενες πενταετίες, η θεματική κατηγορία του σώματος και της εμφάνισης, βρίσκει το αποκορύφωμά της στην τέταρτη πενταετία, καταγράφοντας 116 εμφανίσεις. Στις τρεις πρώτες πενταετίες, όπως και στην πέμπτη πενταετία η προσέγγιση του περιοδικού σε θέματα σώματος και εμφάνισης κινείται στα ίδια επίπεδα, με 34, 45 και 42 εμφανίσεις αντίστοιχα τις τρεις πρώτες πενταετίες και 48 εμφανίσεις την πέμπτη πενταετία. Στις δύο τελευταίες πενταετίες το επίπεδο ενδιαφέροντος μειώνεται σημαντικά με μόλις 3 και 9 εμφανίσεις την έκτη και έβδομη πενταετία, αντίστοιχα. Η κατηγορία της προσωπικότητας ακολουθεί τα στατιστικά δεδομένα της προηγούμενης κατηγορίας, του σώματος και εμφάνισης, για τις τρεις πρώτες πενταετίες με

39, 43 και 45 εμφανίσεις αντίστοιχα. Όμως, ενώ στην τέταρτη και έβδομη πενταετία οι αναφορές σε χαρακτηριστικά προσδιοριστικά παραμένουν σε ένα μέσο επίπεδο για τη θεματική, καταγράφοντας 30 και 20 εμφανίσεις αντίστοιχα, στην πέμπτη και έκτη πενταετία οι αναφορές αυτές σχεδόν εκμηδενίζονται με μόλις 8 και 6 εμφανίσεις αντίστοιχα. Ακολούθως, η θεματική κατηγορία του γάμου και της οικογένειας κυμαίνεται στα ίδια επίπεδα με τις δύο προηγούμενες κατηγορίες (σώματος/εμφάνισης και προσωπικότητας) στην πρώτη πενταετία, με 39 εμφανίσεις. Τα επόμενα είκοσι χρόνια το ενδιαφέρον για θέματα σπιτιού και οικογένειας διατηρείται σταθερά χαμηλότερο σε σχέση με την πρώτη πενταετία, με 11, 24, 11 και 11 εμφανίσεις αντίστοιχα, από την δεύτερη μέχρι την πέμπτη πενταετία. Ωστόσο, τα τελευταία δέκα χρόνια το ενδιαφέρον εξαλείφεται, με μόνο 1 εμφάνιση την έκτη πενταετία και 4 εμφανίσεις την έβδομη πενταετία. Η προτελευταία σε σειρά εμφανίσεων θεματική της σχέσης και σύγκρισης με το άλλο φύλο απασχολεί σταθερά χαμηλά όλα τα χρόνια, αν και τα πρώτα δεκαπέντε χρόνια οι εμφανίσεις είναι ελάχιστα υψηλότερες με 11, 11 και 14 καταγραφές, αντίστοιχα, κατά τις τρεις πρώτες πενταετίες. Τα επόμενα δέκα χρόνια, οι εμφανίσεις για τις σχέσεις ανδρών-γυναικών μειώνονται λίγο στις 7 και 5 καταγραφές, αντίστοιχα για την τέταρτη και πέμπτη πενταετία. Ύστερα, και ενώ την έκτη πενταετία η θεματολογία τείνει να σβήσει με 1 μόνο εμφάνιση, την έβδομη πενταετία το θέμα επανέρχεται με 9 εμφανίσεις. Τέλος, οι γυναικείες μυθοπλαστικές/αναπαραστατικές μορφές σχολιάζονται περιορισμένα αλλά σταθερά όλα τα χρόνια, με 6, 5, 3, 8, 5, 6 και 4 εμφανίσεις αντίστοιχα για κάθε πενταετία κυκλοφορίας του περιοδικού.

4. Ανάλυση δεδομένων

Στο παρόν κεφάλαιο αναλύονται τα προαναφερθέντα δεδομένα σε τρεις βασικές ενότητες. Η πρώτη (4.1) αφορά τη μελέτη του γυναικείου στοιχείου στο περιοδικό α. χρονολογικά, με βάση το μέγεθος του σώματος κειμένων ανά πενταετία και έτος, β. τα κειμενικά είδη δημοσιογραφικού λόγου ανά πενταετία και γ. το πλήθος των εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων του ανά σώμα κειμένων πενταετίας και έτους. Η δεύτερη (4.2) ενότητα εστιάζει στις γυναίκες όπως αυτές αποτυπώνονται στα γυναικεία πορτρέτα-βιογραφίες του περιοδικού, με τη συστηματική καταγραφή όλων των αναφερόμενων ονομάτων, συνοδευόμενων από τις ιδιότητες τους. Στην τρίτη (4.3) ενότητα παρουσιάζονται και σχολιάζονται αποσπάσματα λόγου από τα συγκείμενα των εμφανίσεων του όρου *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων του, προερχόμενα από το συλλεχθέν σώμα κειμένων και ταξινομημένα σε θεματικές κατηγορίες, ώστε να καταδειχθεί το περιεχόμενο των θεματικών κατηγοριών.

4.1 Ένα χρονικό της αποτύπωσης του γυναικείου στοιχείου στα τεύχη του περιοδικού (1907-1944)

4.1.1 Δεδομένα και μεθοδολογία προσέγγισης της γυναικείας θεματολογίας

Η παρουσία του γυναικείου στοιχείου στα μη μυθοπλαστικά δημοσιεύματα της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* μελετάται στην παρούσα ενότητα με βάση ποικίλες παραμέτρους, ποσοτικές και ποιοτικές. Μια σημαντική παράμετρος είναι η θεματολογία που επιλέγουν να προβάλουν οι αρθρογράφοι σε σχέση με το γυναικείο φύλο. Οι ευρύτερες θεματικές στις οποίες εμπίπτει το αντικείμενο «γυναίκα» στο συγκεκριμένο περιοδικό αφορούν κυρίως τη χειραφέτηση, την κοινωνική της προσφορά, αλλά και την καλλιτεχνική της δράση. Σε αυτές τις θεματικές μεταξύ άλλων παρουσιάζεται και σχολιάζεται η θέση της γυναίκας στη δημόσια σφαίρα, στην εργασία, στη μόρφωση και στην τέχνη, αποτυπώνονται τα φεμινιστικά γεγονότα της εποχής και ενθαρρύνεται ο διάλογος γύρω από το γυναικείο ζήτημα. Μια περαιτέρω παράμετρο αποτελεί τα κειμενικά είδη στα οποία κατατάσσεται η γυναικείου ενδιαφέροντος αρθρογραφία της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως*. Παρατηρείται ότι η γυναικεία θεματική πραγματώνεται μέσω μιας μεγάλης ποικιλίας ειδών δημοσιογραφικού λόγου, όπως πληροφόρησης-ενημέρωσης, σχολιασμού και συμβουλευτικής αλλά και υποειδών όπως ειδήσεων, ρεπορτάζ, βιογραφικών πορτρέτων, αναλύσεων και κριτικών καλλιτεχνικού περιεχομένου. Μια τρίτη παράμετρος είναι η παρουσία, στη μελετώμενη αρθρογραφία,

καίριων λεξιλογικών στοιχείων τα οποία σχετίζονται με τη γυναικεία θεματική, με πλέον χαρακτηριστικό και κρίσιμο το λήμμα *γυναίκα/γυνή* και τα παράγωγά του. Τόσο η συχνότητα όσο και η συγκεντρική συμπεριφορά των σχετικών λημμάτων αποτελούν σημαντικό δείκτη της στάσης του περιοδικού απέναντι στα ζητήματα του γυναικείου φύλου κατά τη μακρά διάρκεια έκδοσής του.

Όπως θα καταδειχθεί, η γυναικεία θεματική στα μη μυθοπλαστικά δημοσιεύματα του περιοδικού υπόκειται σε ποσοτικές και ποιοτικές διακυμάνσεις μέσα στα χρόνια. Για τους σκοπούς μιας συστηματικής διαχρονικής ανάλυσης και λόγω της μακρόβιας εκδοτικής παρουσίας του περιοδικού, θεωρήθηκε σκόπιμο η καταγραφή των διακυμάνσεων να διενεργηθεί σε πλαίσιο πενταετίας. Οι διακυμάνσεις της γυναικείας θεματικής αποτυπώνονται ανάγλυφα κυρίως μέσα από τις εξής μετρήσεις που πραγματοποιήσαμε, οι οποίες, στο παρόν κεφάλαιο, αξιολογούνται συγκριτικά ανά πενταετία:

α. Μέσος όρος (ΜΟ) δειγμάτων σώματος κειμένων ανά τεύχος ανά πενταετία: η συγκεκριμένη μέτρηση δηλώνει το μέσο μέγεθος (σε δείγματα) των δημοσιευμάτων ανά τεύχος, μέσα στην οικεία πενταετία, τα οποία είναι αφιερωμένα σε κείμενα γυναικείου ενδιαφέροντος (βλ. Πίνακα 12) και επιλέχθηκε ως ένδειξη της μέσης διαχρονικής αυξομείωσης της παρουσίας της γυναικείας αρθρογραφίας στην *Ελληνική Επιθεώρησι*. Ο μέσος όρος δειγμάτων σώματος κειμένων ανά τεύχος ανά πενταετία προκύπτει διαιρώντας το πλήθος των δειγμάτων του σώματος κειμένων κάθε πενταετίας με τον αριθμό των διαθέσιμων τευχών της πενταετίας.

β. Καταγραφή και κατηγοριοποίηση των άρθρων με γυναικεία θεματική σε κειμενικά είδη δημοσιογραφικού λόγου ανά πενταετία. Η ταξινόμηση των κειμενικών ειδών που τα άρθρα αντιπροσωπεύουν πραγματοποιείται σύμφωνα με την τυπολογία των ειδών δημοσιογραφικού λόγου που παρουσιάζεται στο Πολίτης (2008: 2-3). Το συγκεκριμένο μοντέλο ταξινόμησης κειμενικών ειδών προσαρμόστηκε στα δεδομένα της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* και περιλαμβάνει τα βασικά γένη δημοσιογραφικού λόγου: πληροφόρησης-ενημέρωσης, συνέντευξης και σχολιασμού, και το δευτερεύον γένος της συμβουλευτικής (βλ. Πίνακα 13). Το γένος της πληροφόρησης-ενημέρωσης διαιρείται στις υποκατηγορίες της είδησης, του ρεπορτάζ και του πορτρέτου, καθώς θεωρούνται σημαντικές λόγω της πληθώρας των καταγεγραμμένων αντίστοιχων άρθρων, αλλά και της ιδιομορφίας του κάθε είδους. Ομοίως, το γένος του σχολιασμού χωρίζεται σε δύο γενικές υποκατηγορίες, του σχολιασμού γεγονότων και της κριτικής τέχνης, π.χ. θεάτρου, μουσικής και εικαστικών. Στην ταξινόμηση των κειμενικών ειδών κρίθηκε σκόπιμο να προστεθεί και η κατηγορία της διαφήμισης, λόγω του μεγάλου πλήθους διαφημίσεων οι οποίες αφορούν γυναίκες. Σε κάθε περίπτωση, το εύρος των κειμενικών ειδών των άρθρων που πραγματεύονται γυναικεία θέματα είναι αξιοσημείωτο.

γ. Κατανομή των εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων του ανά σώμα κειμένων πενταετίας και έτους (βλ. Γράφημα 1, σ. 36 και Γράφημα 2 – Γράφημα 8 ακολούθως) και ανάλυση του περιεχομένου των σχετικών συγκειμένων. Το τελευταίο καταδεικνύει τα γεγονότα και τις στάσεις που διαχρονικά οι αρθρογράφοι συναρτούν με το γυναικείο φύλο και, συνάμα, δίνει το έναυσμα για μια σειρά διερευνητικών εργασιών για τον προσδιορισμό των αιτίων των ποσοτικών διακυμάνσεων.

Η συνδυαστική εφαρμογή των ανωτέρω τριών μεθόδων αναλυτικής προσέγγισης της υπό μελέτη αρθρογραφίας θεωρούμε ότι αναδεικνύει και συστηματοποιεί τη γυναικεία θεματολογία αλλά και τις διαφοροποιήσεις πραγμάτευσής της μέσα στα τεύχη του περιοδικού με την πάροδο των χρόνων. Η εμπειρισταωμένη ερμηνεία και αιτιολόγηση αυτών των διαφοροποιήσεων βασίζεται σε μια συνιστώσα παραγόντων, όπως:

α. η ενεργός ή μη δράση της διευθύντριας του περιοδικού, Ευγενίας Ζωγράφου ή η ανάληψη της διεύθυνσης από άλλα πρόσωπα κατά την εκάστοτε περίοδο,

β. η διαδραμάτιση κοινωνικών γεγονότων γυναικείου/φεμινιστικού ενδιαφέροντος την εκάστοτε εποχή,

γ. το ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο και τα ποικίλα κοινωνικά και πολιτικά γεγονότα, δεδομένου μάλιστα ότι η έκδοση του περιοδικού συμπίπτει με συνταρακτικές ιστορικές συγκυρίες, όπως οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, η Μικρασιατική Καταστροφή, ο Εθνικός Διχασμός, η δικτατορία Μεταξά, ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και ο Εμφύλιος,

γ. οι θεματικές προτιμήσεις των αρθρογράφων της εκάστοτε εποχής,

δ. ο κατά περιόδους εκπεφρασμένος προσδιορισμός του χαρακτήρα του περιοδικού όπως καταγράφεται στα εκάστοτε εξώφυλλά του (*Μηνιαίον Περιοδικόν Εικονογραφημένον, Μηνιαίον Λογοτεχνικόν Περιοδικόν κ.λπ.*).

Ακολούθως, πραγματοποιείται συστηματική εξέταση και ανάλυση των παραγόντων αυτών, οι οποίοι φαίνεται να συνέβαλαν, κατά περίπτωση, στην ανάπτυξη, εδραίωση ή υποχώρηση του (δια)λόγου γύρω από τη γυναίκα ανά πενταετία αλλά και να προσδιόρισαν τα χαρακτηριστικά αυτού του διαλόγου.

Πίνακας 12. Χρονικό διάστημα πενταετιών, διαθέσιμα τεύχη και μέγεθος σώματος κειμένων ανά πενταετία και τεύχος

α/α	Πενταετίες	Έτη περιοδικού	Διαθέσιμα τεύχη	Σώμα κειμένων (δείγμ.)	Μ.Ο. (δείγμ./ τεύχος)
1	11/1907 - 10/1912	Α' - Ε'	60	168.529	2.809
2	11/1912 - 10/1917	ΣΤ' - Ι'	60	126.443	2.107
3	11/1917 - 10/1922	ΙΑ' - ΙΕ'	60	39.218	654
4	11/1922 - 10/1927	ΙΣΤ' - Κ'	48	48.180	1.004
5	11/1927 - 10/1932	ΚΑ' - ΚΕ'	35	31.016	886
6	11/1932 - 10/1937	ΚΣΤ' - Λ'	33	34.072	1.032
7	11/1937 - 09/1941, 05-08/1944	ΛΑ' - ΛΔ', ΛΕ'	26	22.833	878

Πίνακας 13. Κειμενικά είδη και υποείδη με αναγωγή σε 60 τεύχη ανά πενταετία

Κειμενικά είδη	Πενταετίες						
	1η	2η	3η	4η	5η	6η	7η
A. Πληροφόρηση-Ενημέρωση							
A.1 Είδηση	63	135	47	75	74	69	60
A.2 Ρεπορτάζ	3	0	0	1	0	0	0
A.3 Πορτρέτο	50	24	25	16	24	25	7
B. Συνέντευξη	1	1	0	0	0	0	0
Γ. Σχολιασμός							
Γ.1 Σχολιασμός γεγονότων	62	14	4	10	46	9	18
Γ.2 Κριτική τέχνης	65	70	52	78	63	149	120
Δ. Συμβουλευτική	18	27	1	3	0	0	0
E. Διαφήμιση	176	270	56	149	75	16	16
Σύνολο κειμένων	438	541	185	332	282	268	221
Σύνολο κειμένων χωρίς τις διαφημίσεις	262	271	129	183	207	252	205

4.1.2 Ανάλυση θεματολογίας ανά πενταετίες

4.1.2.1 Πρώτη πενταετία

Η πρώτη πενταετία του περιοδικού περιλαμβάνει τα έτη Α' – Ε', δηλαδή από την έναρξη της κυκλοφορίας του τον Νοέμβριο 1907 έως τον Οκτώβριο 1912. Ενεργή διευθύντρια του περιοδικού καθ' όλο αυτό το χρονικό διάστημα διατελεί η Ευγενία Ζωγράφου και το περιοδικό προσδιορίζεται με τον υπότιτλο *Μηνιαίον Περιοδικόν* ή *Μηνιαίον Περιοδικόν Εικονογραφημένον*.

Σε αυτό το χρονικό διάστημα αρχίζει να λαμβάνει χώρα η οργανωμένη γυναικεία δράση στην Ελλάδα με τη σύσταση του Εθνικού Συμβουλίου των Ελληνίδων Γυναικών (ΕΣΕΓ) το 1908, το οποίο αποτελούσε μέλος του Διεθνούς Συμβουλίου των Γυναικών. Δύο χρόνια αργότερα, το 1911, ιδρύεται το Λύκειο των Ελληνίδων από την Καλλιρρόη Παρρέν και το Κυριακό Σχολείο Εργατριών από την Αύρα Θεοδωροπούλου⁹⁶. Αναφορικά με τα γενικότερα ιστορικά γεγονότα, θα πρέπει να αναφερθεί ότι τον Οκτώβριο 1912 ξεκινούν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι.

Ξεκινώντας τη συστηματική εξέταση και πολυπαραγοντική ανάλυση της γυναικείας θεματολογίας στα μη μυθοπλαστικά κείμενα της πρώτης πενταετίας του περιοδικού, θα πρέπει να αναφερθεί ότι σε αυτήν την πενταετία καταγράφεται ο υψηλότερος μέσος όρος δειγμάτων σώματος κειμένων ανά τεύχος. Με τον μέσο όρο να ανέρχεται στα 2.809 δείγματα ανά τεύχος, γίνεται αντιληπτή η συγκριτικά μεγάλη έκταση την οποία καταλάμβαναν την πενταετία αυτή τα κείμενα γυναικείου ενδιαφέροντος (βλ. Πίνακα 12).

Επιπλέον, από την ανάλυση του πλήθους των εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων του ανά σώμα κειμένων πενταετίας, διαπιστώνεται ότι σχεδόν 1 στα 100 δείγματα⁹⁷ αφορά είτε το ουσιαστικό *γυναίκα*, είτε κάποιο παράγωγό του. Ο λόγος αυτός είναι ο υψηλότερος από όλες τις πενταετίες, συγκεκριμένα 501 εμφανίσεις με αναγωγή στις 50.000 δείγματα σώματος κειμένων ανά πενταετία (βλ. Γράφημα 1, σ. 36). Αυτός ο υψηλός λόγος αιτιολογείται από την πληθώρα εκτενών άρθρων πραγματευόμενων συστηματικά με τη θέση της γυναίκας σε διάφορους θεσμούς, με διαπρεπείς Ελληνίδες του 19^{ου} αιώνα, με την εκπαίδευση των γυναικών, την κοινωνική τους προσφορά και τη δυνατότητα τους για αμειβόμενη εργασία.

⁹⁶ Βλ. Σάσα Μόσχου-Σακορράφου, *Ιστορία του ελληνικού φεμινιστικού κινήματος*, Αθήνα 1990, σσ. 115-116, 124-132, 152

⁹⁷ Πραγματικός αριθμός: 1.682 εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής του στα 168.529 δείγματα του σώματος κειμένων της πρώτης πενταετίας.

Επιπροσθέτως, από την καταγραφή των αντίστοιχων τίτλων δημοσιευμάτων προκύπτουν 262 άρθρα πληροφόρησης, συνέντευξης, σχολιασμού και συμβουλευτικής, ενώ μαζί με τις 176 διαφημίσεις οι τίτλοι ανέρχονται σε 438. Το σύνολο των καταγεγραμμένων άρθρων κατατάσσει αυτήν την πενταετία δεύτερη σε πλήθος άρθρων με θεματικό αντικείμενο τη γυναίκα, έπειτα από τη δεύτερη πενταετία (βλ. Πίνακα 13). Ακόμη, από την ειδολογική κατάταξη αυτών των δημοσιευμάτων παρατηρείται ότι υπάρχει μια σχετική ισορροπία ανάμεσα στις ειδήσεις, τους σχολιασμούς γεγονότων και τις κριτικές τέχνης με 63, 62 και 65 καταγραφές άρθρων, αντίστοιχα. Ακολουθούν τα βιογραφικά πορτρέτα τα οποία αριθμούν τα 50, τα δημοσιεύματα συμβουλευτικής με 18 καταγραφές, καθώς και 3 ρεπορτάζ και 1 συνέντευξη.

Ως προς τη θεματολογία, διαπιστώνεται ότι δημοσιεύονται άρθρα τα οποία πραγματεύονται τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία, τη θρησκεία, τη μόρφωση, την αμειβόμενη εργασία, τη φιλανθρωπία και την τέχνη⁹⁸. Σημαντικό μέρος των πρώτων πέντε ετών του περιοδικού κατέχει η στήλη εκτεταμένων βιογραφικών πορτρέτων που τιτλοφορούνται *Διαπρεπείς Ελληνίδες κατά τον ΙΘ' Αιώνα* και υπογράφονται από τον Σπυρίδωνα Δε-Βιάζη⁹⁹. Επιπροσθέτως, αξιόλογο χώρο καταλαμβάνει η αρθρογραφία κειμένων φεμινιστικού περιεχομένου τα οποία προβάλλουν τη δυναμική της γυναίκας τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, την κοινωνική και φιλανθρωπική της δράση, καθώς και το δικαίωμά της στην αμειβόμενη εργασία και στην ποιοτική μόρφωση. Αντιπροσωπευτικά είναι τα άρθρα της Ευγενίας Ζωγράφου υπό τους τίτλους *Ελληνίδες: Εμπρός!* και *Η μόρφωσις των Ελληνίδων*¹⁰⁰, όπως επίσης και τα άρθρα της Ουρανίας Ν. Ζαβιτσιάνου-Σδριν *Το πρώτο εν Ιταλία Συνέδριον των Ιταλίδων γυναικών και Σεβασθήτε την γυναίκα!*¹⁰¹.

Σχετικά με τα σύγχρονα γεγονότα που αφορούσαν τη μόρφωση των γυναικών, αξίζει να σημειωθεί, ότι τον Νοέμβριο 1908 υποβλήθηκαν εκπαιδευτικά νομοσχέδια στη Βουλή από τον υπουργό Σ.Ε. Στάη, του Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως, με

⁹⁸ Βλ. για παράδειγμα Δημ. Σίμου Μπαλάνος, «Η γυνή κατά τους προχριστιανικούς και αποστολικούς χρόνους», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Α', τεύχη 1-2, 1907, σσ. 8-9, 42-43. Ζ., «Από την καλλιτεχνικήν κίνησιν του μηνός», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Β, τεύχος 17, 1909, σ. 546. Μιλτ. Ιωσήφ, «Το έργον της "φιλοπτώχου"», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Γ, τεύχος 29, 1910, σ. 932.

⁹⁹ Σπ. Δ. Βιάζη, «Διαπρεπείς Ελληνίδες κατά τον ΙΘ' Αιώνα», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Α'-Ζ', τεύχη 3-4, 6-19, 23-24, 26-27, 29-30, 34-37, 41-56, 58-59, 67-76, 1907-1914.

¹⁰⁰ Ευγενία Ζωγράφου, «Ελληνίδες: Εμπρός!», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Α', τεύχος 4, 1908, σσ. 98-99. Ευγενία Ζωγράφου, «Η μόρφωσις των Ελληνίδων», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Β', τεύχος 16, 1909, σσ. 485-486.

¹⁰¹ Ουρ. Ν. Ζ. Σδριν, «Το πρώτο εν Ιταλία Συνέδριον των Ιταλίδων γυναικών», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Β', τεύχος 14, 1908, σσ. 424-426. Ουρ. Ν. Ζαβιτσιάνου-Σδριν, «Σεβασθήτε την γυναίκα!», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Β', τεύχος 19, 1909, σ. 591.

τίτλο *Περί Οργανώσεως της γυναικείας εκπαιδεύσεως*, τα οποία όμως δεν ψηφίστηκαν¹⁰². Στο περιοδικό, νωρίτερα είχαν δημοσιευθεί άρθρα τα οποία πραγματεύονταν την εκπαίδευση των γυναικών, όπως το άρθρο του Π.Π. Οικονόμου με τίτλο *Περί τελειοτέρας εκπαιδεύσεως των γυναικών* (Οκτώβριος 1908) και αυτό του Ο.Α. Ρουσόπουλου με τίτλο *Κατηγορούμεν τον σχολαστικισμόν. Η μόρφωσις των τέκνων μας ιδία των θηλέων* (Αύγουστος 1908)¹⁰³. Το θέμα συνεχίζει να απασχολεί, με την Ευγενία Ζωγράφου, τον Δημήτριο Ζωγράφου και τον Ο.Α. Ρουσόπουλο να αρθρογραφούν σχετικά και τον επόμενο χρόνο¹⁰⁴.

Στο τέλος του 1909, η Ευγενία Ζωγράφου απευθύνει κάλεσμα στις Ελληνίδες, ενθαρρύνοντάς τις να αποστείλουν έργα τους για δημοσίευση στο περιοδικό¹⁰⁵. Και ακολούθως, δημοσιεύεται η θέση της Άννας Σταματελλάτου¹⁰⁶ για το γυναικείο ζήτημα, μία σειρά άρθρων της Πολύμνιας Λασκαρέως για τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία αλλά και ένα άλλο μικρότερο άρθρο όπου αναδεικνύεται η έμμεση γυναικεία εμπλοκή στην πολιτική ζωή του τόπου¹⁰⁷. Αυτή η ανάπτυξη της θεματικής του γυναικείου ζητήματος κατά τη διάρκεια του Γ' έτους του περιοδικού αποτυπώνεται και στα υψηλά ποσοτικά δεδομένα των εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* για αυτή τη περίοδο (βλ. Γράφημα 2).

¹⁰² Γιώτα Παπαγεωργίου, *Ηγεμονία και φεμινισμός*, τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδάνος, Αθήνα 2008, σσ. 243-244.

¹⁰³ Π. Π. Οικονόμος, *Περί τελειοτέρας εκπαιδεύσεως των γυναικών*, *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Α, τεύχος 12, Οκτώβριος 1908, σσ. 356-357. Ο. Α. Ρουσόπουλος, «Κατηγορούμεν τον σχολαστικισμόν. Η μόρφωσις των τέκνων μας ιδία των θηλέων», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Α', τεύχος 10, 1908, σσ. 292-294.

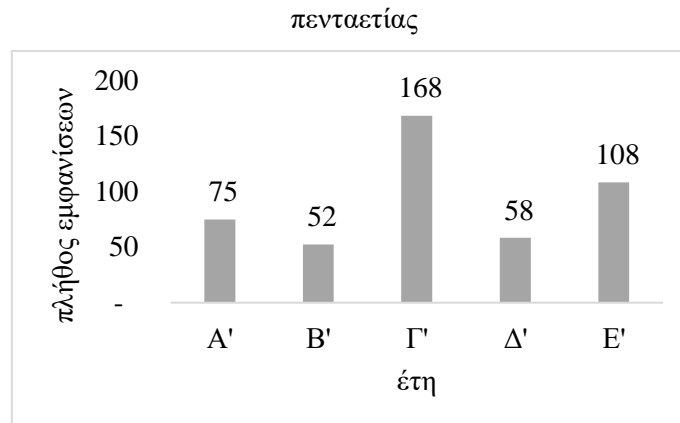
¹⁰⁴ Ευγενία Ζωγράφου, «Η μόρφωσις των Ελληνίδων», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Β', τεύχος 16, Φεβρουάριος 1909, σσ. 485-486. Δημ. Λ. Ζωγράφος, «Το πρακτικόν αγροτικόν σχολείον», », *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Β', τεύχη 18, 20, Απρίλιος, Ιούνιος 1909. Ο. Α. Ρουσόπουλος, «Η μόρφωσις των τέκνων μας», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Β', τεύχος 23, Σεπτέμβριος 1909, σσ. 711-713

¹⁰⁵ Ευγενία Ζωγράφου, «Προς τας Ελληνίδας», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Β', τεύχος 25, 1909, σσ. 773-774.

¹⁰⁶ Η Άννα Σταματελ(λ)άτου αναφέρεται στο περιοδικό αλλού με ένα κι αλλού με δύο λάμδα. Σε κάθε περίπτωση κράτησα τον αντίστοιχο τρόπο που αναφερόταν στο περιοδικό.

¹⁰⁷ Άννα Σταματελλάτου, «Το γυναικείο ζήτημα», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Γ', τεύχος 31, 1910, σσ. 975-978. Πολύμνια Λασκαρέως, «Η θέση της γυναίκας εν τη σημερινή κοινωνία», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Γ', τεύχη 32-35, 37, 1910. Γ. Χ., «Αι Ελληνίδες Σουφραζέττα», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Δ', τεύχος 37, 30.11.1910, σ. 1135.

Γράφημα 2. Πλήθος εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής/ σύνθεσής του με αναγωγή σε 10.000 δείγματα σε κάθε υποσώμα κειμένων έτους της πρώτης

Συν τοις άλλοις, μέσα στο διάστημα 1909-1911, η Ευγενία Ζωγράφου ταξιδεύει στο Λονδίνο, στη Σμύρνη και σε πόλεις της Κύπρου και της Αιγύπτου, πραγματοποιώντας ρεπορτάζ για τη γυναικεία δράση και εκθέτοντας τη γνώμη της για την Ελληνίδα. Τα ταξίδια της αποτυπώνονται στο περιοδικό και προσφέρουν στους αναγνώστες ενημέρωση για τη δράση των Ελληνίδων στα διάφορα κέντρα του Ελληνισμού, αλλά και τις θέσεις των σουφραζετών του Λονδίνου μέσα από την περιγραφή της προσωπικής συνάντησής της μαζί τους¹⁰⁸. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι στο τέλος της πρώτης πενταετίας διενεργείται ένα λεγόμενο *δημοψήφισμα*, στο οποίο οι αναγνώστες/τριες καλούνται να λάβουν τον λόγο και να εκφραστούν σχετικά το γυναικείο ζήτημα¹⁰⁹. Την ολοκλήρωση του δημοψηφίσματος ακολουθούν άρθρα τα οποία επισκοπούν τα γυναικεία εργασιακά και πολιτικά δικαιώματα στην Ευρώπη και στην Αμερική¹¹⁰. Αυτά με τη σειρά τους ακολουθούνται από άρθρα σχετικά με την επικαιρότητα των Βαλκανικών Πολέμων και τη συμβολή των Ελληνίδων στον πόλεμο¹¹¹. Το ανωτέρω δημοψήφισμα (τόμος Ε') αποφέρει, εκτός των ποικίλων απόψεων, και πολλά γεγονότα άμεσα συσχετιζόμενα με τη γυναίκα, γεγονός που αποτυπώνεται και στο μεγάλο πλήθος εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παράγωγων/συνθέτων του (βλ. Γράφημα 2) τη συγκεκριμένη περίοδο.

¹⁰⁸ Π., «Η Δις Ζωγράφου εν Λονδίνω», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Δ, τεύχος 39, 1911, σσ. 1191-1193. Ευγενία Ζωγράφου, «Από την Ζωήν του Λονδίνου (Σουφραζέται)» *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Δ, τεύχος 44, 1911, σσ. 1322-1323.

¹⁰⁹ Βλ. «Δημοψήφισμα Ελληνικής Επιθεωρήσεως», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Δ', τεύχος 48 και τόμος Ε', τεύχη 49-56, Οκτώβριος 1911 - 30 Ιουνίου 1912.

¹¹⁰ Βλ. για παράδειγμα χ.ό., «Ο φεμινισμός εις την Γερμανίαν», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ε', τεύχος 56, Ιούνιος 1912, σσ. 219-220. χ.ό., «Εις το Αγγλικόν Κοινοβούλιον», στο ίδιο, σ. 220. χ.ό., «Η ψήφος των γυναικών εις την Αμερικήν», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ε', τεύχος 57, Ιούλιος 1912, σσ. 248-249. χ.ό., «Η ζωή της Ελβετίδος», στο ίδιο, σ. 249.

¹¹¹ Βλ. για παράδειγμα Ε. Ζ., «Αι Ελληνίδες και ο Πόλεμος», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ε', τεύχος 60, Οκτώβριος 1912, σ. 290-291. χ.ό., «Από τον πόλεμο», στο ίδιο, σσ. 292-293.

Συμπερασματικά, κατά την πρώτη πενταετία του περιοδικού, κατά την οποία η Ευγενία Ζωγράφου διατελεί διευθύντρια, τα ζητήματα της κοινωνικής αποκατάστασης της γυναίκας έχουν δυναμική παρουσία, όπως πιστοποιείται τόσο από το σχετικό πλήθος των αναφορών στην γυναίκα και των άρθρων που την αφορούν ή απευθύνονται σε αυτήν, όσο και από τη θεματολογία τους. Σε αυτά παρουσιάζεται η κοινωνική και οικογενειακή θέση της γυναίκας από την αρχαιότητα μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, προβάλλεται η δυνατότητα της γυναίκας για αμειβόμενη εργασία, πέραν του φιλανθρωπικού και οικογενειακού της έργου, αναδεικνύεται το ζήτημα της ουσιαστικής μόρφωσης των κοριτσιών, ενώ παρέχεται συστηματική ενημέρωση για τις φεμινιστικές δράσεις εντός και εκτός του ελληνικού κράτους. Η διενέργεια του ιδιότυπου δημοψηφίσματος για τη θέση της γυναίκας παρέχει επιπρόσθετη και σχετικά διαρκή προβολή στη συγκεκριμένη θεματολογία.

4.1.2.2 Δεύτερη πενταετία

Η δεύτερη πενταετία του περιοδικού ξεκινά τον Νοέμβριο 1912 και τελειώνει τον Οκτώβριο 1917 και αφορά τους τόμους ΣΤ'-Ι'. Η Ευγενία Ζωγράφου εξακολουθεί να διευθύνει ενεργά το περιοδικό της, το οποίο συνεχίζει να χαρακτηρίζεται ως *Μηνιαίον Περιοδικόν Εικονογραφημένον*.

Αναφορικά με τα γενικότερα κοινωνικά και πολιτικά γεγονότα της εποχής, επικρατεί εθνική και διεθνής αναταραχή, καθώς τον Μάιο 1913 τερματίζονται οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, τον Ιούλιο 1914 ξεκινά ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ενώ, στον ελλαδικό χώρο, το φθινόπωρο του 1915 ορίζεται από τις απαρχές του Εθνικού Διχασμού. Τα ιστορικά αυτά γεγονότα αποτυπώνονται έντονα στο περιοδικό, αλλά και στη γυναικεία δράση με την ίδρυση του Πατριωτικού Συνδέσμου Ελληνίδων στις αρχές του 1915 και την απορρόφησή του δύο χρόνια αργότερα από το Υπουργείον Περιθάλψεως¹¹².

Ως προς τα ποσοτικά δεδομένα των μη μυθοπλαστικών κειμένων της δεύτερης πενταετίας του περιοδικού, παρατηρούμε ότι ο μέσος όρος δειγμάτων σώματος κειμένων ανά τεύχος παραμένει υψηλά με 2.107 δείγματα ανά τεύχος, μαρτυρώντας τη μεγάλη έκταση των κειμένων γυναικείας θεματολογίας (βλ. Πίνακα 12, σ. 42). Αντίστοιχα, υψηλά αριθμητικά βρίσκεται και το πλήθος των άρθρων, καθώς καταγράφονται οι περισσότεροι τίτλοι δημοσιευμάτων σε σχέση με όλες τις πενταετίες (βλ. Πίνακα 13). Ωστόσο, οι εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής του δεν είναι αντίστοιχα υψηλές, καθώς μειώνονται στις 290 εμφανίσεις με αναγωγή στις 50.000 δείγματα σώματος κειμένων

¹¹² Νίκος Ανδριώτης και Άννα Μιχοπούλου, *Ενδεικτικό Χρονολόγιο της νεότερης ελληνικής ιστορίας με σημαντικά γεγονότα γενικής ιστορίας και κυρίως ιστορίας των γυναικών*, ΓΓΙΦ 2011, σ. 3.

ανά πενταετία¹¹³ (βλ. Γράφημα 1, σ. 36). Το γεγονός αυτό αιτιολογείται με μια προσεκτική ανάγνωση του κειμενικού είδους των δημοσιευμάτων. Διαπιστώνεται ότι ενώ καταγράφονται 271 άρθρα πληροφόρησης, συνέντευξης, σχολιασμού και συμβουλευτικής (αντίστοιχος αριθμός με την προηγούμενη πενταετία: 262 άρθρα), οι διαφημίσεις αυξάνονται κατά 50% και γίνονται περισσότερες από τα δημοσιογραφικά άρθρα, καταγράφοντας 270 τίτλους διαφημίσεων (έναντι 176 την πρώτη πενταετία). Η πλειονότητα των διαφημίσεων είναι επαναλαμβανόμενες και στα κείμενα τους περιλαμβάνουν τους όρους *κυρία* ή *δεσποινίδα*, αντί για τον όρο *γυναίκα*. Ακόμη, παρατηρείται διπλασιασμός των ειδησεογραφικών άρθρων, με 135 καταγραφές, τα οποία πραγματεύονται σε μεγάλο βαθμό πολεμικά γεγονότα και στα οποία οι γυναίκες αναφέρονται ως *Ελληνίδες* ή *νοσοκόμες*.

Όσον αφορά τα υπόλοιπα κειμενικά είδη, δεν παρατηρείται κάποια επίδραση του περιεχομένου τους στη μείωση των εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων του. Ως προς τις διακυμάνσεις του πλήθους των κειμενικών ειδών αξίζει να αναφερθεί ότι καταγράφεται μια μικρή αύξηση των κριτικών τέχνης, με 70 καταγραφές (έναντι 65 την προηγούμενη πενταετία), όπως και των κειμένων συμβουλευτικής, με 27 καταγραφές (έναντι 18 σε σχέση με την προηγούμενη πενταετία). Αντίθετα, τα βιογραφικά πορτρέτα μειώνονται κατά το ήμισυ, προσφέροντας στο αναγνωστικό κοινό 24 τέτοια δημοσιεύματα (από 50 στην πρώτη πενταετία), ενώ ο σχολιασμός γεγονότων υποτετραπλασιάζεται στις 14 δημοσιεύσεις (από 62 στην πρώτη πενταετία).

Η θεματολογία της δεύτερης πενταετίας θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως πολεμική, αντικατοπτρίζοντας τα ιστορικά γεγονότα της εποχής. Τα δημοσιεύματα του περιοδικού περιστρέφονται γύρω από τα συμβάντα των πολέμων και τη συμβολή των γυναικών, Ελληνίδων και αλλοεθνών, σε αυτά¹¹⁴. Η προσφορά των γυναικών, προβάλλεται ποικιλοτρόπως, είτε παρουσιάζοντας τη συνδρομή της γυναίκας στο πεδίο της μάχης ως νοσοκόμας είτε αναδεικνύοντας τη συμβολή της στη γεωργική και εμπορική συνέχιση της οικονομίας εκτός πολεμικού πεδίου. Χαρακτηριστική είναι η στήλη υπό τον τίτλο *Αι Ελληνίδες και ο Πόλεμος*, η οποία δημοσιεύεται από τον Νοέμβριο 1912 μέχρι τον Ιούλιο 1913, στην οποία διεκτραγωδούνται τα γεγονότα του Βαλκανικού Μετώπου από γυναικεία σκοπιά¹¹⁵. Το

¹¹³ Πραγματικός αριθμός: 734 εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής του στα 126.443 δείγματα του σώματος κειμένων της πρώτης πενταετίας.

¹¹⁴ Βλ. Ευγενία Ζωγράφου, «Νέες Σπαρτιάτιδες», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Γ', τεύχος 109, Νοέμβριος 1916, σσ. 178-179. χ.ό., «Ιστορίες του πολέμου. Μία Σερβίς Ηρώς», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Γ', τεύχος 110, Δεκέμβριος 1916, σσ. 195-196. Ευγενία Ζωγράφου, «Το έργο της Βασιλίσσης μας», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Γ', τεύχος 112, Φεβρουάριος 1917, σ. 226. χ.ό., «Κόσμος. Τα συσσίτια», στο ίδιο, σ. 238. χ.ό., «Ιστορικά σελίδες. Μια Γαλλίς Ηρώς», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Γ', τεύχος 115, Μάιος 1917, σ. 278.

¹¹⁵ Ευγενία Ζωγράφου, «Αι Ελληνίδες και ο πόλεμος», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΣΤ', τεύχη 61-64, 66-67, 69, Νοέμβριος 1912- Ιούλιος 1913.

επόμενο έτος, η γυναικεία θεματολογία που σχετίζεται με τον πόλεμο λαμβάνει τη μορφή αναφορών στη φιλανθρωπική δράση υπέρ ορφανών και προσφύγων, αλλά και τη μορφή απολογισμού της πολεμικής συνεισφοράς των Ελληνίδων¹¹⁶. Θα πρέπει, επίσης, να αναφερθεί η πρόσκληση της βασίλισσας Σοφίας στο τεύχος Αυγούστου-Σεπτεμβρίου 1914, η οποία καλεί τις Ελληνίδες για τη συμμετοχή τους στον Πατριωτικό Σύνδεσμο Ελληνίδων, που ιδρύθηκε μερικούς μήνες αργότερα υπό την προεδρία και με την ενεργό συμμετοχή της ίδιας¹¹⁷.

Η γυναικεία κοινωνική και πολεμική προσφορά της πρώτης περιόδου της δεύτερης πενταετίας δίνει σταδιακά το βήμα στη φεμινιστική αρθρογραφία, πραγματευόμενη εργασιακά και νομοθετικά ζητήματα υπέρ της γυναίκας. Αντιπροσωπευτικά είναι τα άρθρα της Ευγενίας Ζωγράφου *Το ξύπνημα των Ελληνίδων*, *Η Ελληνίς προχωρεί* και *Η εργασία της γυναίκας*. Σε αυτά επικροτεί τη γυναικεία πρόοδο στην οργανωμένη εργασιακή αλληλοβοήθεια, εξαιρεί τη δράση των γυναικών σε διάφορους και πρωτότυπους επαγγελματικούς τομείς και αναδεικνύει τη σημασία της επαγγελματικής κατάρτισης και της γυναικείας εργασίας ιδιαίτερα εν καιρώ πολέμου¹¹⁸.

Ως προς το γενικότερο πλαίσιο δράσεων για τη γυναίκα, στο ζήτημα των εργασιακών τους δικαιωμάτων ο Γ.Ν. Κοφινάς παρουσιάζει τη νομοθετική μέριμνα 1913 υπέρ των απόρων γυναικών πριν και μετά τον τοκετό, η οποία όμως, σύμφωνα με τη Σαλίμπα (2002), εντέλει δεν εφαρμόζεται¹¹⁹. Σχετικά με τη μόρφωση των κοριτσιών, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι το 1917 ήταν η χρονιά άρσης του αποκλεισμού των κοριτσιών από τη Μέση Εκπαίδευση, καθώς θεσμοθετήθηκαν τα πρώτα δημόσια Γυμνάσια και Ελληνικά σχολεία θηλέων. Μέχρι τότε η δευτεροβάθμια εκπαίδευση παρεχόταν αποκλειστικά από τα ιδιωτικά Παρθεναγωγεία¹²⁰.

¹¹⁶ Ευγενία Ζωγράφου, «Τι έκαμεν η Ελληνίς εις το 1913», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ζ', τεύχος 75, Ιανουάριος 1914, σσ. 50-51. Ευγενία Ζωγράφου, «Ο Έρανος της Περιθάλψεως», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ζ', τεύχος 76, Φεβρουάριος 1914, σ. 74. χ.ό., «Αι προικοδοτήσεις των ορφανών», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ζ', τεύχος 78, Απρίλιος 1914, σ. 140. Ελένη, «Τα μετάλλια της πριγκιπίσσης Ελένης», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ζ', τεύχος 79, Μάιος 1914, σ. 169. χ.ό., «Η εορτή της Κηφισιάς υπέρ των προσφύγων», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ζ', τεύχος 81, Ιούλιος 1914, σ. 210. Σλ. Ν. Χμτζ, «Αι κυρίαί κατά τον πόλεμον», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ζ', τεύχος 82-83, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1914, σσ. 213-214. χ.ό., «Ο ερυθρούς σταυρός», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ζ', τεύχος 84, Οκτώβριος 1914, σ. 249. Σλ. Ν. Χμτζ, «Η γυνή ως νοσοκόμος», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Η', τεύχος 89, Μάρτιος 1915, σσ. 448-450

¹¹⁷ Ευγενία Ζωγράφου, «Ο Πατριωτικός Σύνδεσμος των Ελληνίδων», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ζ', τεύχος 82-83, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1914, σσ. 212-213. χ.ό., «Πατριωτικός σύνδεσμος Ελληνίδων», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Η', τεύχος 89, Μάρτιος 1915, σσ. 465.

¹¹⁸ Ευγενία Ζωγράφου, «Το ξύπνημα των Ελληνίδων», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ζ', τεύχος 73, Νοέμβριος 1913, σ. 2. Ευγενία Ζωγράφου, «Η Ελληνίς προχωρεί», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Η', τεύχος 90, Απρίλιος 1915, σ. 468. Ευγενία Ζωγράφου, «Η εργασία της γυναίκας», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Η', τεύχος 94-95, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1915, σ. 556.

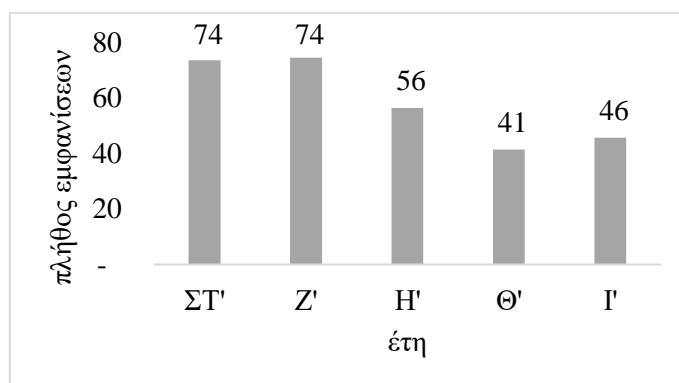
¹¹⁹ Γ. Ν. Κοφινάς, «Νομοθετική μέριμνα υπέρ των άπορων γυναικών προ του τοκετού και αμέσως μετ' αυτόν», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ζ', τεύχος 73, Νοέμβριος 1913, σ. 5-6. Ζιζή Σαλίμπα, *Γυναίκες εργάτριες στην ελληνική βιομηχανία και στη βιοτεχνία (1870-1922)*, ΙΑΕΝ-ΓΓΝΓ, αρ. 37, ΚΝΕ-ΕΙΕ, Αθήνα 2002, σ. 58.

¹²⁰ Βλ. Κατερίνα Δαλακούρα και Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου, *ό.π.*, σ. 32, 82, 134, 138, 140, 144.

Θεματικά, η παγκόσμια γυναικεία κίνηση, τα βιογραφικά πορτρέτα, η τέχνη και η μόδα συνεχίζουν να απασχολούν το περιοδικό. Η διεθνής δράση των γυναικών αποτυπώνεται στην αρθρογραφία που αφορά τις ενέργειες και τους θριάμβους του αμερικανικού γυναικείου κινήματος, καθώς και το διεθνές γυναικείο συνέδριο, το οποίο πραγματοποιήθηκε στην Ιταλία το 1914¹²¹. Τα πορτρέτα γυναικών στη στήλη *Διαπρεπείς Ελληνίδες κατά τον ΙΘ' Αιώνα* του Σπυρίδωνος Δε-Βιάζη συνεχίζονται μέχρι το 1914, το μέσον, δηλαδή, αυτής της δεύτερης πενταετίας, γεγονός που εξηγεί τη μείωση στο μισό των αντίστοιχων τίτλων¹²².

Η πολεμική αρθρογραφία στην οποία προβάλλεται η γυναικεία δράση του 1913-1914, τα κείμενα περί γυναικείας εργασίας της Ευγενίας Ζωγράφου και το νομοσχέδιο του Γ.Ν. Κορινά του 1913, σε συνδυασμό με τα πορτρέτα του Σπ. Δε Βιάζη μέχρι το 1914, μεταξύ άλλων, αφήνουν το στίγμα τους και στα υψηλά ποσοτικά δεδομένα των εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* στα αντίστοιχα έτη του περιοδικού, δηλαδή το ΣΤ' και Ζ' έτος (βλ. Γράφημα 3).

Γράφημα 3. Πλήθος εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής/σύνθεσής του με αναγωγή σε 10.000 δείγματα σε κάθε υποσώμα κειμένων έτους της δεύτερης πενταετίας

Όσον αφορά τη θεματική της τέχνης, οι κριτικές θεατρικών παραστάσεων συνεχίζονται, ενώ παρουσιάζονται νέα γυναικεία ονόματα σε εικαστικές εκθέσεις¹²³. Τέλος, η μόδα και η αισθητική εξακολουθούν να προβάλλονται από το περιοδικό, ενημερώνοντας το γυναικείο αναγνωστικό κοινό για τις σύγχρονες τάσεις ένδυσης και περιποίησης.

¹²¹ Κρήσσα, «Από την ξένη ζωή. Παγκόσμιος γυναικεία κινήσεις», τόμος Ζ', τεύχος 80, Ιούνιος 1914, σ. 159. χ.ό., «Το γυναικείο συνέδριο της Ρώμης», στο ίδιο, σ. 165.

¹²² Σπ. Δ. Βιάζη, «Διαπρεπείς Ελληνίδες κατά τον ΙΘ' Αιώνα», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Α'-Ζ', τεύχη 3-4, 6-19, 23-24, 26-27, 29-30, 34-37, 41-56, 58-59, 67-76, 1907-1914.

¹²³ χ.ό., «Θέατρον Κυβέλης», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΣΤ', τεύχη 62-64, Δεκέμβριος 1912-Φεβρουάριος 1913, σ. 28, 44, 60. χ.ό., «Η έκθεση της κ. Φλώρα Καραβία», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΣΤ', τεύχος 66, Μάιος 1913, σ. 99. Γρηγ. Ξενοπούλος, «Ωραία τέχνη. Ελένη Λαμπίρη», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΣΤ', τεύχος 70-71, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1913, σ. 178.

Αντιπροσωπευτική είναι η *Στήλη διά τας κυρίας*, η οποία επί τρία χρόνια (1913-1916) έδινε πρακτικές συμβουλές μόδας και ομορφιάς¹²⁴.

Συμπερασματικά, η παρουσία του γυναικείου στοιχείου στη δεύτερη αυτή πενταετία, κατά την οποία διευθύντρια παραμένει η Ευγενία Ζωγράφου, εξακολουθεί να είναι έντονη με περίπου ίσο αριθμό άρθρων ασχολούμενων με τη γυναίκα (262 την πρώτη πενταετία, 271 την δεύτερη), με μια παρατηρούμενη όμως κάμψη ως προς τη χειραφεσιακή θεματολογία, πιθανώς λόγω προτεραιοποίησης των κρίσιμων γεγονότων της εποχής. Η πολεμική πραγματικότητα, η οποία κυριαρχεί σε κοινωνικό επίπεδο, διεισδύει και στα άρθρα του περιοδικού που πραγματεύονται τη γυναικεία θεματολογία, προβάλλοντας τον ηρωικό χαρακτήρα των γυναικών, οι οποίες προσφέρουν ποικιλοτρόπως τις υπηρεσίες τους στην πατρίδα, γεγονός το οποίο δικαιολογεί την αύξηση των δημοσιευμάτων πληροφόρησης-ενημέρωσης σε σχέση με την πρώτη πενταετία (116 την πρώτη πενταετία, 159 την δεύτερη). Παρά το έντονο πολεμικό στοιχείο, η καλλιτεχνική γυναικεία κίνηση συνεχίζει να προβάλλεται και να επαινείται, αν και σε μειωμένο βαθμό άρθρων σε σχέση με την προηγούμενη πενταετία (127 την πρώτη πενταετία, 84 τη δεύτερη), ενώ δεν παραλείπονται οι εκτεταμένες συμβουλές γυναικείου καλλωπισμού, οι οποίες είναι περισσότερες σε σχέση με την πρώτη πενταετία (18 την πρώτη πενταετία, 27 την δεύτερη). Το γυναικείο ζήτημα στην Ελλάδα και στο εξωτερικό παραμένει υπό συνεχή προσεκτική παρακολούθηση.

4.1.2.3 Τρίτη πενταετία

Η τρίτη πενταετία του περιοδικού αφορά την περίοδο από τον Νοέμβριο 1917 έως και τον Οκτώβριο 1922, δηλαδή τα έτη ΙΑ΄ - ΙΕ΄ του περιοδικού. Τα πολεμικά γεγονότα υποχωρούν και αρχίζουν να κερδίζουν έδαφος οι φεμινιστικές δράσεις. Τον Νοέμβριο 1918 λήγει ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και την ίδια χρονιά ιδρύεται ο σύνδεσμος Αδελφή του Στρατιώτου σε 12 πόλεις της Ελλάδας, στην Κωνσταντινούπολη και στη Σμύρνη, ο οποίος το 1920 συγχωνεύεται με το Πατριωτικό Ίδρυμα. Το 1919 κατατίθεται το νομοσχέδιο *Περί ισοπολιτείας των γυναικών* από τον βενιζελικό βουλευτή Θάνο Τυπάλδο-Μπασιά, το οποίο όμως δεν ευδοκίμησε. Επιπλέον, ως προς τους συλλογικούς φορείς γυναικείου ενδιαφέροντος, ανασυστήνεται το Εθνικό Συμβούλιο Ελληνίδων (ΕΣΕ) ως μέλος του Διεθνούς Συμβουλίου Γυναικών, ιδρύεται ο Σοσιαλιστικός Όμιλος Γυναικών (ΣΟΓ) και ο Σύνδεσμος

¹²⁴ χ.ό., «Η εφετινή μόδα», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΣΤ΄, τεύχος 63΄, Ιανουάριος 1913, σ. 42. χ.ό., «Η μόδα του παρελθόντος», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΣΤ΄, τεύχος 68΄, Ιούνιος 1913, σ. 139-140. χ.ό., «Η μόδα», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΣΤ΄, τεύχος 70-71΄, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1913, σ. 183-184. χ.ό., «Στήλη διά τας κυρίας», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ζ΄, τεύχος 73, Νοέμβριος 1913, σ. 22-23. χ.ό., «Στήλη διά τας κυρίας. Η υγιεινή της ωραιότητας», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ζ΄, τεύχη 74-76, 80, 82-83, 85, 88-90, 92, 99-100, 103, Δεκέμβριος 1913- Μάιος 1916.

Διδασκαλισσών Πειραιώς. Την επόμενη χρονιά, συστήνεται ο Σύνδεσμος υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκας (ΣΔΓ) ως μέλος της Διεθνούς Ενώσεως υπέρ της Γυναικείας Ψήφου. Ακόμη, στις αρχές της δεκαετίας του 1920 κατοχυρώνεται νομοθετικά η ισομισθία στον δημόσιο τομέα και αυξάνεται η γυναικεία μισθωτή εργασία. Το 1921 πραγματοποιείται το Α΄ Εθνικό Γυναικείο Συνέδριο μαζί με την Α΄ Γυναικεία Βιοτεχνική Έκθεση, ενώ εγκαινιάζουν την κυκλοφορία τους τα περιοδικά *Ελληνίς* (1921-1940), ως όργανο του Εθνικού Συμβουλίου Ελληνίδων, και *Εύα Νικήτρια* (1921-1923), ως όργανο του Λυκείου Ελληνίδων στη Ζάκυνθο. Επιπροσθέτως, ιδρύεται η Ανωτέρα Γυναικεία Σχολή από τον Σύνδεσμο υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκας και συστήνεται ο Σύνδεσμος Ελληνίδων Φοιτητριών¹²⁵. Τον επόμενο χρόνο δημιουργείται η Φεμινιστική Βιβλιοθήκη από τον Σύνδεσμο υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκας. Το ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο σημαδεύεται από τη Μικρασιατική Καταστροφή.

Ως προς τα της λειτουργίας της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως*, λαμβάνουν χώρα καίριες αλλαγές. Από τον Νοέμβριο 1919 έως τον Ιούλιο 1920 (περίοδος του ΙΓ΄ έτους του περιοδικού) δεν αναγράφεται ούτε διευθυντής/διευθύντρια στο περιοδικό, ούτε επιμελητής/επιμελήτρια σύνταξης, ούτε προσδιοριστικός υπότιτλος. Επιπλέον, το ίδιο διάστημα η Ευγενία Ζωγράφου δεν υπογράφει επώνυμα κανένα δημοσίευμα. Από τον Αύγουστο 1920 το περιοδικό αλλάζει αισθητά τη συντακτική δομή του και επανεμφανίζεται το όνομα της Ευγενίας Ζωγράφου ως διευθύντριας του περιοδικού. Αυτή τη φορά, όμως, δίπλα της εμφανίζεται ο Άγγελος Δόξας ως διευθυντής σύνταξης, ο οποίος θα παραμείνει σε αυτή τη θέση μέχρι τον Φεβρουάριο 1921. Υπενθυμίζεται ότι στα δύο πρώτα τεύχη υπό τη διεύθυνση σύνταξης του Άγγελου Δόξα το περιοδικό αποκτά τον υπότιτλο *Μηνιαίων Λογοτεχνικών Περιοδικόν*, όπως επίσης και για τρεις μήνες, από τον Νοέμβριο 1921 έως τον Ιανουάριο 1922, αυτοχαρακτηρίζεται ως *Μηνιαίων Περιοδικόν (Λογοτεχνία)* με τον όρο *λογοτεχνία* σε παρένθεση.

Τέλος, είναι πολύ σημαντική η δήλωση της ίδιας της Ευγενίας Ζωγράφου στο τεύχος Ιανουαρίου 1923, όπου αναφέρει ότι λόγω των οικονομικών δυσχερειών που επέφερε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αλλά και λόγω ατομικών δυσχερειών, οδηγήθηκε στη διεύθυνση άλλης κρατικής έκδοσης (του στρατιωτικού περιοδικού *Νίκη* για το διάστημα 1921-1922, που εξέδιδε το υπουργείο Εξωτερικών¹²⁶) και στην απομάκρυνση, παρά τη θέλησή της, από την ενεργό

¹²⁵ Βλ. Δήμητρα Σαμίου, *Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων, 1864-1952. Ιδιότητα του πολίτη και καθολική ψηφοφορία*, Δίκαιο και Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2013, σσ. 105-135, 355-356. -, «Η διεκδίκηση της ισότητας: τα φεμινιστικά έντυπα το Μεσοπόλεμο (1920-1940)», *Διαβάζω*, τεύχος 198, 1988, σσ. 23-28. Έφη Αβδελά και Αγγέλικα Ψαρρά, *ό.π.*, σ. 36, 40.

¹²⁶ Μιχαήλ Περάνθης, *ό.π.*, σ. 486.

διεύθυνση του περιοδικού της¹²⁷. Είναι σαφές ότι, την ώρα που ξεκινά ο οργανωμένος φεμινιστικός αγώνας των γυναικών στην Ελλάδα, η Ευγενία Ζωγράφου αναγκάζεται να απομακρυνθεί από το περιοδικό της, το οποίο αλλάζει διευθυντή σύνταξης και αποκτά λογοτεχνικό χαρακτήρα, και να διοχετεύσει την ενέργειά της σε δημοσιογραφικό έργο που σχετίζεται με τα γενικότερα κοινωνικά γεγονότα της εποχής (πόλεμος, Μικρασιατική Καταστροφή).

Η απομάκρυνση της Ευγενίας Ζωγράφου αποτυπώνεται και στο περιεχόμενο του περιοδικού αυτήν την τρίτη πενταετία τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά. Καταρχάς, ο μέσος όρος δειγμάτων ανά τεύχος είναι ο χαμηλότερος μέσος όρος όλων των πενταετιών με μόλις 654 δείγματα. Το μέγεθος αυτό είναι υποτριπλάσιο σε σχέση με τη δεύτερη πενταετία, και υποτετραπλάσιο σε σχέση με την πρώτη πενταετία (βλ. Πίνακα 12). Διατρέχοντας το σώμα κειμένων της πενταετίας, όμως, παρατηρούμε πως, παρότι ο όγκος του σώματος κειμένων είναι μικρότερος συγκριτικά με τις υπόλοιπες πενταετίες, ο λόγος του λήμματος *γυναίκα/γυνή* προς τον όγκο του σώματος κειμένων είναι υψηλός. Δηλαδή, τα κείμενα είναι λιγότερα αριθμητικά και μικρότερα σε έκταση, αλλά το περιεχόμενο τους εστιάζει περισσότερο στην γυναίκα σε σχέση με την προηγούμενη πενταετία. Σχεδόν 1 στα 130 δείγματα¹²⁸ (389 στις 50.000 δείγματα) αντιπροσωπεύει είτε το ουσιαστικό *γυναίκα*, είτε κάποιο παράγωγο/σύνθετό του, σημειώνοντας τον τρίτο υψηλότερο λόγο σε όλες τις πενταετίες (βλ. Γράφημα 1, σ. 36). Μια πιθανή εξήγηση γι' αυτό είναι ότι αυξάνονται ποσοστιαία τα βιογραφικά πορτρέτα σε σχέση με το σύνολο του σώματος κειμένων της τρίτης πενταετίας (την δεύτερη πενταετία καταλάμβαναν 9%, ενώ στην τρίτη 20%), αν και αριθμητικά διατηρούνται σταθερά στα ίδια επίπεδα σε σχέση με την προηγούμενη πενταετία (24 την δεύτερη πενταετία, 25 την τρίτη). Η πλειονότητα των βιογραφικών πορτρέτων της τρίτης πενταετίας είναι κείμενα μικρά σε έκταση, τα οποία αποτελούν αφιερώματα ή νεκρολογίες σε σύγχρονες γυναίκες και στα οποία απαντά πιο συχνά το λήμμα *γυναίκα/γυνή* στην περιγραφή της προσωπικότητας των ατόμων. Αντίστοιχα λειτουργεί και η ποσοστιαία μείωση των άρθρων πληροφόρησης-ενημέρωσης σε σχέση με το σύνολο του σώματος κειμένων (την δεύτερη πενταετία καταλάμβαναν το 50% με 135 καταγραφές, ενώ στην τρίτη το 36% με 47 καταγραφές). Τα ειδησεογραφικά άρθρα εξέθεταν πλήθος γεγονότων και πληροφοριών καταλαμβάνοντας μεγάλο όγκο αλλά

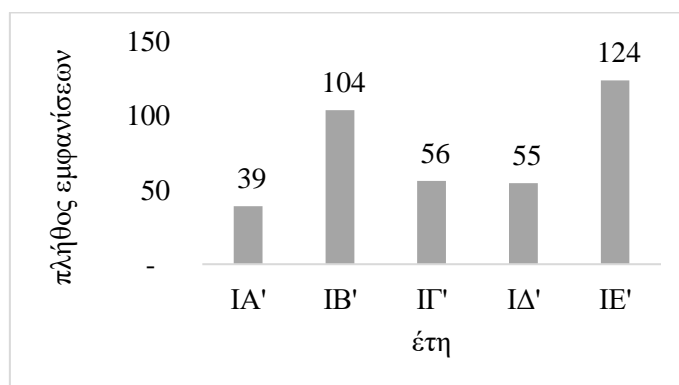
¹²⁷ Ευγενία Ζωγράφου, «Προς τους αναγνώστας μου», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΣΤ' τεύχος 183, 1923, σσ. 2: «Ατομικαί τότε πλέον ανάγκαι με έφερον εις την αναπόφευκτον θέσιν να αντιμετώπισω τας δυσχερείας της ζωής δι' άλλων ασχολιών, να αναλάβω βραδύτερον την διεύθυνσιν κρατικής εκδόσεως και να απομακρυνθώ παρά την θέλησίν μου της ενεργού διευθύνσεως του Περιοδικού μου.»

¹²⁸ Πραγματικός αριθμός: 305 εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής του στα 39.218 δείγματα του σώματος κειμένων της τρίτης πενταετίας.

περιέχοντας λίγες εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* με την αριθμητική και ποσοστιαία μείωση τους, μειώνεται ο όγκος των κειμένων διατηρώντας όμως τα εστιασμένα κομμάτια στη γυναικεία κίνηση.

Η περαιτέρω ανάλυση του λήμματος *γυναίκα/γυνή* ανά έτος τεκμηριώνει την απουσία της γυναικείας διεύθυνσης του περιοδικού και τη στροφή του σε λογοτεχνικό υπό την επιμέλεια του Άγγελου Δόξα, γεγονότα τα οποία αποτυπώνονται στα χαμηλά αριθμητικά δεδομένα των τόμων ΙΓ' και ΙΔ' του περιοδικού (βλ. Γράφημα 4).

Γράφημα 4. Πλήθος εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής /σύνθεσης του με αναγωγή σε 10.000 δείγματα σε κάθε υποσώμα κειμένων έτους της τρίτης πενταετίας

Έπειτα, η μειωμένη γυναικεία θεματολογία στα τεύχη του περιοδικού διαπιστώνεται κι από τα καταγραφόμενα κειμενικά είδη. Η αρθρογραφία που πραγματεύεται θέματα που αφορούν το γυναικείο φύλο μειώνεται συντριπτικά, καθώς καταγράφονται μόλις 185 σχετικά δημοσιεύματα συμπεριλαμβανομένων των διαφημίσεων, έναντι 541 δημοσιευμάτων της δεύτερης πενταετίας και 438 δημοσιευμάτων της πρώτης πενταετίας. Πιο συγκεκριμένα, αριθμούνται 47 κείμενα ειδήσεων, 25 πορτρέτων, 4 σχολιασμού γεγονότων, 52 κριτικής τέχνης, 1 συμβουλευτικής και 56 διαφημίσεις αφορώσες τη γυναίκα (βλ. Πίνακα 13, σ. 42).

Όσον αφορά τη θεματολογία των δημοσιευμάτων, παρατηρείται ότι στην αρχή της πενταετίας το περιοδικό απασχολεί ο πόλεμος με την παρουσίαση του Υπουργείου Περιθάλψεως και τη δράση του αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού στην Ελλάδα¹²⁹. Ωστόσο, με τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, το γυναικείο ζήτημα επανέρχεται στο προσκήνιο και

¹²⁹ Βλ. χ.ό., «Υπουργείον περιθάλψεως», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΑ', τεύχος 123, Ιανουάριος 1918, σ. 300. χ.ό., «Από τον πόλεμο», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΑ' τεύχος 124, Φεβρουάριος 1918, σσ. 415-416. χ.ό., «Ο αμερικανικός ερυθρός σταυρός εν Ελλάδι», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΒ', τεύχος 135, Ιανουάριος 1919, σ. 575.

θέματα εργασίας και ψήφου εμφανίζονται στην *Ελληνική Επιθεώρησι*¹³⁰. Επιπλέον, το περιοδικό παρακολουθεί συνεχώς την εγχώρια και διεθνή γυναικεία δράση. Παρουσιάζει το υψηλό λειτούργημα του Εθνικού Συμβουλίου Ελληνίδων και εξαίρει τον Σύνδεσμο των Ελληνίδων υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκας για τη συμμετοχή του στο 8^ο συνέδριο της Διεθνούς Ενώσεως διά την Ψήφον της Γυναίκας¹³¹. Προβάλλει το σπουδαίο έργο του Α' εν Αθήναις Γυναικείου Συνεδρίου και δημοσιεύει την ομιλία της Μαριέττας Γιαννοπούλου στο συνέδριο σχετικά με την επτανήσια γυναίκα¹³², όπως επίσης αναφέρει το περιοδικό *Εύα Νικήτρια* που εκδίδει η Γιαννοπούλου. Εκτός από την παρουσίαση ειδήσεων γυναικείου περιεχομένου, σημαντικό μέρος των δημοσιευμάτων της τρίτης πενταετίας κατέχουν και τα βιογραφικά πορτρέτα και οι κριτικές τέχνης. Ο χαρακτήρας τους, όμως, διαφοροποιείται τόσο αριθμητικά (25 πορτρέτα στην τρίτη πενταετία, 24 στην δεύτερη πενταετία και 50 στην πρώτη πενταετία) όσο και ειδολογικά και θεματικά, καθώς στην πλειονότητά τους αποτελούν νεκρολογίες γυναικών, βιογραφίες βυζαντινών γυναικών υπογεγραμμένες από τον Γ. Κ. Τσοκόπουλο, καθώς και πορτρέτα επτανησίων γυναικών από τη Μαριέττα Γιαννοπούλου¹³³. Η κριτική τέχνης με 52 άρθρα (έναντι 70 στη δεύτερη πενταετία και 65 στην πρώτη πενταετία) αφορά τις περισσότερες φορές την παρουσίαση και τον σχολιασμό θεατρικών παραστάσεων, συναυλιών, διαλέξεων, βιβλίων, περιοδικών, αλλά και φιλολογικών εορτών¹³⁴.

Εν κατακλείδι, η τρίτη πενταετία, κατά την οποία η συμμετοχή της Ευγενίας Ζωγράφου στη διεύθυνση και την αρθρογραφία του περιοδικού είναι περιορισμένη και σε ορισμένες περιόδους μηδενική, χαρακτηρίζεται από τη σημαντικά μειωμένη συχνότητα των άρθρων που αφορούν το γυναικείο στοιχείο, καθώς τα δημοσιεύματα μειώνονται στα μισά σε σχέση με τη

¹³⁰ Βλ. Νανώ Ροντάκη, «Το ζήτημα της γυναικός. Τι λέγει ο άνθρωπος της δουλειάς», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΒ', τεύχη 134-137, Δεκέμβριος 1918-Μάρτιος 1919. Ευγενία Ζωγράφου, «Η εργασία της Ελληνίδος», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΒ', τεύχος 139, Μάιος 1919, σ. 610. Γ. Β. Τσοκόπουλος, «Η ψήφος των γυναικών», στο ίδιο, σ. 611. χ.ό., «Ο κόσμος. Η γυναικεία πρόοδος», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΒ', τεύχος 140, Ιούνιος 1919, σ. 638.

¹³¹ χ.ό., «Εθνικόν συμβούλιον Ελληνίδων γυναικών», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΓ', τεύχος 151, Μάιος 1920, σ. 584. χ.ό., «Το διεθνές γυναικείον συνέδριον», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΓ', τεύχος 153, Ιούλιος 1920, σσ. 612-613. χ.ό., «Το εθνικόν συμβούλιον των Ελληνίδων γυναικών», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΔ', τεύχος 160, Φεβρουάριος 1921, σ. 13.

¹³² Μαριέττα Γιαννοπούλου, «Από το Α' γυναικείον συνέδριον. Η επτανήσια», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΔ', τεύχη 162-163, 166-167, Απρίλιος-Μάιος, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1921.

¹³³ Βλ. για παράδειγμα χ.ό., «Από τα πένθη. Πηνελόπη Κ. Πωπ», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΑ', τεύχος 126, Μάιος 1918, σ. 447. χ.ό., «Από τα κοινωνικά πένθη. Φανή Π. Μενελάου», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΑ', τεύχος 132, Οκτώβριος 1918, σ. 521. χ.ό., «Εκκλιπούσαι φυσιολογίαι. Ευφροσύνη Αργυροπούλου», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΓ', τεύχος 152, Ιούνιος 1920, σ. 598. Γ. Β. Τσοκόπουλος, «Μια ευγενής επαρχιώτισσα. Δαηλίδις, η πλούσια χήρα των Πατρών», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΓ', τεύχη 145-150, Νοέμβριος 1919 - Μάιος 1920.

¹³⁴ Βλ. για παράδειγμα χ.ό. «Από την καλλιτεχνική κίνηση του μηνός», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΓ', τεύχη 145-156, Νοέμβριος 1919 - Οκτώβριος 1920. Τ. Α., «Ο φιλολογικός και καλλιτεχνικός μήνας», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΔ', τεύχος 165, Ιούλιος 1921, σ. 15.

δεύτερη πενταετία (129 την τρίτη πενταετία έναντι 271 την δεύτερη). Παρά ταύτα, η σχετική θεματική διατηρείται μέσα από ολιγάριθμα αλλά στοχευμένα άρθρα, εκφραζόμενη μέσα από την αποτύπωση των φεμινιστικών γεγονότων της εποχής, τη σκιαγράφηση της ζωής βυζαντινών και επτανησίων γυναικών, αλλά και τη σύγχρονη καλλιτεχνική/φιλολογική δράση των γυναικών. Οπωσδήποτε, όμως, ο βαθμός ενασχόλησης του περιοδικού με τα γυναικεία ζητήματα δεν συνάδει με τα πολλά και σημαντικά γεγονότα που διαδραματίζονται σε κοινωνικό επίπεδο σχετικά με το γυναικείο φύλο (π.χ. ίδρυση πολυάριθμων γυναικείων συλλογικών φορέων).

4.1.2.4 Τέταρτη πενταετία

Η τέταρτη πενταετία του περιοδικού αρχίζει τον Νοέμβριο 1922 και τελειώνει τον Οκτώβριο 1927, περιλαμβάνοντας τους τόμους ΙΣΤ΄ - Κ΄. Μέσα στο διάστημα αυτό, το πολίτευμα της Ελλάδας θα αλλάξει από βασιλεία σε αβασίλευτη δημοκρατία, κατόπιν σε δικτατορία, για να καταλήξει σε Οικουμενική Κυβέρνηση. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες πολιτικής αστάθειας, η γυναικεία δράση συνεχίζεται με τη σύσταση, το 1923, της Μικρής Αντάντ των Γυναικών με συμμετοχές από Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία, Ελλάδα, Πολωνία, Ρουμανία, Τσεχοσλοβακία, ενώ την ίδια χρονιά στην Ελλάδα ιδρύεται ο Παμμικρασιατικός Σύλλογος Γυναικών. Επίσης, τον ίδιο χρόνο εγκαινιάζει την κυκλοφορία του το περιοδικό *Ο Αγώνας της Γυναίκας* (1923-1936, 1964-1967, 1979-), το οποίο αποτελεί όργανο του Συνδέσμου υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκας και το οποίο, με ορισμένες διακοπές που συνδέονται με τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες στη χώρα μας, συνεχίζει να εκδίδεται μέχρι τις μέρες μας. Την επόμενη χρονιά, το 1924, ιδρύονται τέσσερις σύλλογοι γυναικών: ο Σύλλογος Εργαζομένων Γυναικών Εθνικής Τραπέζης, ο Σύλλογος Προστασίας Κρατουμένων Γυναικών και Ανηλίκων, ο Σύλλογος εναντίον της Σωματεμπορίας, και τέλος, ο Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων. Έναν χρόνο αργότερα, το 1925, πραγματοποιείται το Γ΄ συνέδριο της Μικρής Αντάντ Γυναικών στην Αθήνα και συστήνεται η Εσπερινή Επαγγελματική Σχολή Γυναικών Υπαλλήλων από τον Σύνδεσμο υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκας. Τον ίδιο χρόνο, η γυναικεία ψήφος συζητείται στη Βουλή, με 70 βουλευτές να προτείνουν τροπολογία για τη χορήγηση εκλογικών δικαιωμάτων στις γυναίκες για τις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές, αν και υπό προϋποθέσεις¹³⁵. Τέλος, η μελετώμενη πενταετία κλείνει με το 1927, χρονιά κατά την οποία συντάσσεται το πρώτο Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας μετά την πτώση της δικτατορίας

¹³⁵ Έφη Αβδελά και Αγγέλικα Ψαρρά, ό.π., σσ. 40, 47, 64, 372, 529.

και στο οποίο συμπεριλαμβάνονται και οι Ελληνίδες «στο έθνος-κράτος υπό κάποια δημόσια ιδιότητα» χωρίς όμως να αποκτούν επίσημα πολιτικά δικαιώματα¹³⁶.

Ως προς τα γεγονότα της *Ελληνικής Επιθεώρησης*, αξίζει να αναφερθεί ότι η διευθύντρια Ευγενία Ζωγράφου επιστρέφει στην αποκλειστική και δυναμική διαχείριση του περιοδικού της, το οποίο τώρα φέρει τον υπότιτλο *Μηνιαίων Περιοδικόν Εικονογραφημένον*. Η ίδια στην αρχή της τέταρτης πενταετίας απολογείται δηλώνοντας ότι θεωρεί ηθική υποχρέωσή της να αναλάβει εκ νέου το περιοδικό της και να προσφέρει στο αναγνωστικό κοινό της εκλεκτό περιεχόμενο από διαπρεπείς συνεργάτες¹³⁷.

Η δυναμική επιστροφή της διευθύντριας του περιοδικού αποτυπώνεται και στα ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα, όπως προκύπτουν από την ανάλυση του σώματος κειμένων της πενταετίας. Πρώτα από όλα, ο μέσος όρος των δειγμάτων σώματος κειμένων κάθε τεύχους ανέρχεται στα 1.004 δείγματα, αριθμός σημαντικά μεγαλύτερος σε σχέση με την προηγούμενη πενταετία (654 δείγματα, βλ. Πίνακα 12, σ. 42). Όσον αφορά τις εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων του, η τέταρτη πενταετία αποτελεί τη δεύτερη πιο δυναμική από τις επτά πενταετίες κυκλοφορίας του περιοδικού (βλ. Γράφημα 1, σ. 39). Συγκεκριμένα, στην τέταρτη πενταετία το λήμμα *γυναίκα/γυνή* και τα παράγωγα/σύνθετά του εμφανίζονται 386 φορές με αναγωγή στα 50.000 δείγματα σώματος κειμένων¹³⁸, έναντι των 501 εμφανίσεων της πρώτης πενταετίας και των 389 της τρίτης πενταετίας. Η σημαντική αύξηση των εμφανίσεων αιτιολογείται από την ενεργό ενασχόληση της διευθύντριας του περιοδικού και την προβολή γυναικείων χειραφεσιακών, καλλιτεχνικών, κοινωνικών και εργασιακών θεμάτων.

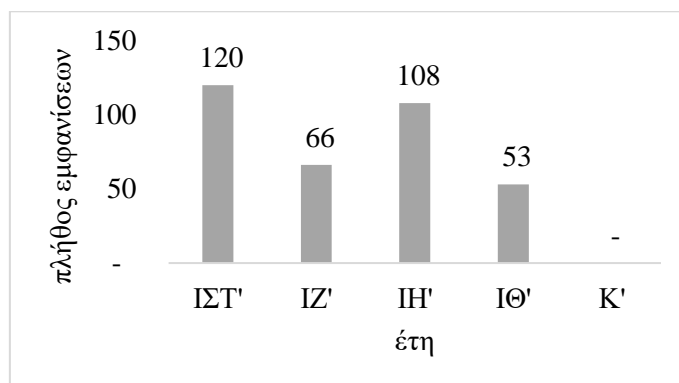
Αναλύοντας το κάθε έτος ξεχωριστά, η δυναμική επάνοδος της Ευγενίας Ζωγράφου αντανακλάται και από τα υψηλά αριθμητικά δεδομένα του πρώτου έτους της μελετώμενης πενταετίας (βλ. Γράφημα 5).

¹³⁶ Βλ. Δήμητρα Σαμίου, *Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων, 1864-1952*. ό.π., σσ. 174-175, 357.

¹³⁷ Ευγενία Ζωγράφου, «Προς τους αναγνώστας μου», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΣΤ' τεύχος 183, 1923, σσ. 2-3.

¹³⁸ Πραγματικός αριθμός: 373 εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής του στα 48.180 δείγματα του σώματος κειμένων της τέταρτης πενταετίας.

Γράφημα 5. Πλήθος εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής/ σύνθεσής του με αναγωγή σε 10.000 δείγματα ανά υποσώμα κειμένων έτους της τέταρτης πενταετίας

Επιπροσθέτως, από την καταγραφή των δημοσιευμάτων που αφορούν το γυναικείο φύλο, αριθμούνται 183 άρθρα πληροφόρησης, σχολιασμού και συμβουλευτικής, ενώ μαζί με τις 149 διαφημίσεις τα κείμενα ανέρχονται σε 332 με αναγωγή σε 60 τεύχη¹³⁹. Το σύνολο των καταγεγραμμένων άρθρων καθιστά αυτήν την πενταετία την τρίτη πενταετία με τα περισσότερα άρθρα ασχολούμενα με τη γυναίκα έπειτα από τη δεύτερη και την πρώτη πενταετία (βλ. Πίνακας 13, σ. 42).

Επιπλέον, από την ειδολογική κατάταξη αυτών των δημοσιευμάτων παρατηρείται ότι προβάλλονται περισσότερες ειδήσεις σχετικά με τις γυναίκες σε σχέση με την προηγούμενη πενταετία, καταγράφεται επίσης ένα ρεπορτάζ, ενώ μειώνονται τα βιογραφικά πορτρέτα σχεδόν στα μισά. Ο σχολιασμός γεγονότων παραμένει χαμηλός, όπως και οι δημοσιεύσεις συμβουλευτικής, ενώ οι κριτικές τέχνης αυξάνονται. Σημαντικό μέρος του σώματος κειμένων αυτής της πενταετίας κατέχουν και οι διαφημίσεις.

Μελετώντας τη θεματολογία της περιόδου 1922-1927, διαπιστώνεται ότι τα άρθρα πραγματεύονται κατά κύριο λόγο τη γυναικεία χειραφεσιακή και καλλιτεχνική δράση σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Η γυναικεία δράση στην Ευρώπη αναφέρεται αρχικά στην Ελβετία, συνεχίζεται αργότερα παρουσιάζοντας τα πολιτικά δικαιώματα σε Αγγλία, Γαλλία και Γερμανία και ολοκληρώνεται παρουσιάζοντας το διεθνές συνέδριο σουφραζετών στο Παρίσι, στο οποίο διεκδικείται η απόλυτη ισότητα μεταξύ των δύο φύλων¹⁴⁰. Σε εθνικό επίπεδο παρουσιάζεται η πρώτη Ελληνίδα αρχιτεκτόνισσα και μαζί με αυτήν επικροτείται όλος ο

¹³⁹ Πραγματικά νούμερα στα 48 ευρισκόμενα τεύχη της τέταρτης πενταετίας: 145 άρθρα πληροφόρησης, σχολιασμού και συμβουλευτικής και 120 διαφημίσεις.

¹⁴⁰ Μήτσα Περρωτή, «Η γυναικεία δράσις εν Ελβετία», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμοι ΙΕ'-ΙΣΤ', τεύχη 180-181, Οκτώβριος-Νοέμβριος 1922, σσ. 4-6, 7-8. χ.ό., «Η πρώτη Αγγλίσ Υφυπουργός», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΖ', τεύχος 196, Φεβρουάριος 1924, σ. 13. χ.ό., «Η ψήφος των Γαλλίδων», στο ίδιο, σ. 13. χ.ό., «Η χειραφετήσις των Αγγλίδων», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΖ', τεύχος 197, Μάρτιος 1924, σ. 14. χ.ό., «Ποικίλη σελίς. Άρρηνες και θήλεις εκλογείς», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΘ', τεύχος 218, Δεκέμβριος 1925, σ. 14. χ.ό., «Νέον συνέδριον Σουφραζέττων», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΘ', τεύχος 223, Μάιος 1926, σ. 14.

γυναικείος επιστημονικός κόσμος, έπειτα όμως, σχολιάζεται η έλλειψη εργασιακής παιδείας των Ελληνίδων δημόσιων υπαλλήλων και η αλόγιστη χρήση του μισθού τους¹⁴¹. Κατόπιν, παρουσιάζονται με κάποια σχόλια οι εορτές του *Λυκείου Ελληνίδων* και αναγνωρίζεται η σημασία του φιλανθρωπικού συλλόγου *Η Μάννα* για τα ορφανά παιδιά του πολέμου¹⁴². Η γυναικεία καλλιτεχνική δράση προβάλλεται ποικιλοτρόπως, είτε στο θέατρο, είτε σε συναυλίες, είτε σε εικαστικές εκθέσεις¹⁴³. Επιπλέον, προβάλλεται το φιλολογικό και φεμινιστικό έργο μέσα από σύντομες αλλά συχνές αναφορές στα νεοσύστατα περιοδικά *Ο Αγώνας της Γυναίκας* και *Εύα Νικήτρια*¹⁴⁴. Τα βιογραφικά πορτρέτα αναφέρονται σε καλλιτέχνιδες της εποχής, γυναίκες του 19^{ου} αιώνα, καθώς και ιστορικά πρόσωπα, όπως η Αικατερίνη της Ρωσίας¹⁴⁵. Οι διαφημίσεις στην πλειονότητά τους είναι οι ίδιες έξι διαφημίσεις οι οποίες επαναλαμβάνονται τακτικά μέσα στην πενταετία και αφορούν το συγγραφικό έργο της Ευγενίας Ζωγράφου, ενώ εμφανίζονται και καταχωρήσεις για καταστήματα ρούχων και καπέλων, αλλά και ένα τυπογραφείο υπό γυναικεία διεύθυνση και ένα κέντρο εναλλακτικής ιατρικής.

Συμπερασματικά, στην τέταρτη πενταετία του περιοδικού τα άρθρα με γυναικεία θεματολογία πληθαίνουν αξιοσημείωτα σε σχέση με την προηγούμενη δεκαετία (183 την τέταρτη πενταετία έναντι 129 την τρίτη), γεγονός που μπορεί βάσιμα να συσχετισθεί με την επάνοδο της Ευγενίας Ζωγράφου στην διεύθυνση του περιοδικού, η συχνότητά τους όμως δεν ανακτά τη δυναμική των πρώτων δύο πενταετιών. Θεματικά, τα δημοσιεύματα πραγματεύονται τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών στην Ευρώπη, παρουσιάζεται η γυναικεία κίνηση στην Ελλάδα και σχολιάζεται σταθερά η καλλιτεχνική κίνηση των Ελληνίδων.

¹⁴¹ χ.ό., «Η πρώτη Ελληνίς αρχιτέκτων», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΙΖ', τεύχος 193, Νοέμβριος 1923, σ. 13. Ευγενία Ζωγράφου, «Η γυναίκα ως δημόσιος υπάλληλος», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΙΖ', τεύχος 202-203, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1924, σ. 1-2.

¹⁴² χ.ό., «Η εορτή των Ελληνίδων», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΙΗ', τεύχος 211, Μάιος 1925, σ. 14. Δημ. Λ. Ζωγράφου, «Η εορτή του Λυκείου των Ελληνίδων εις το στάδιον», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΙΘ', τεύχος 223, Μάιος 1926, σσ. 10-11. χ.ό., «Σύλλογος ορφανών πολέμου Η μάνα», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΙΘ', τεύχος 222, Απρίλιος 1926, σ. 12.

¹⁴³ Βλ. για παράδειγμα χ.ό., «Από την καλλιτεχνικήν κίνησιν», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΙΖ', τεύχη 193-204, Νοέμβριος 1924-Οκτώβριος 1925. χ.ό., «Η έκθεσις της Δος Λασκαρίδου», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΙΗ', τεύχος 206, Δεκέμβριος 1924, σσ. 15-16. χ.ό., «Η έκθεσις της κ. Αθηνάς Ταρσούλη», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΙΘ', τεύχος 221, Μάρτιος 1926, σσ. 10-11.

¹⁴⁴ Βλ. χ.ό., «Εύα Νικήτρια», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμοι ΙΕ'-ΙΣΤ', τεύχη 187-192, 194-195, Μάιος 1923. χ.ό., «Ο Αγώνας της Γυναίκας», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΙΣΤ', τεύχη 190-192, 194-195, 197, 201, 204, 206, 208, 214-215, 217-218, 222, 223, 226-228, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1923 – Οκτώβριος 1926.

¹⁴⁵ Βλ. για παράδειγμα χ.ό., «Σάρρα Μπερνάρ», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΙΣΤ', τεύχος 186, Μάιος 1924, σ. 6. Νίτσα Μακρή, «Ιστορικά σημειώματα. Η Αικατερίνη της Ρωσίας», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΙΖ', τεύχη 196-197, 199-200, Φεβρουάριος-Ιούνιος 1924.

4.1.2.5 Πέμπτη πενταετία

Η πέμπτη πενταετία περιλαμβάνει τους τόμους ΚΑ΄ - ΚΕ΄, τουτέστιν την περίοδο από τον Νοέμβριο 1927 έως τον Οκτώβριο 1932, μια περίοδο ιστορική για τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών στην Ελλάδα. Το καλοκαίρι του 1928 επανέρχεται στην εξουσία ο Ελευθέριος Βενιζέλος και παραμένει μέχρι το 1932. Κατά τη συγκεκριμένη πενταετία, η γυναικεία συλλογική δράση είναι πλούσια. Τον Μάρτιο 1928, πραγματοποιείται η πρώτη δημόσια και μαζική συγκέντρωση των φεμινιστικών οργανώσεων με στόχο τη διεκδίκηση των πολιτικών δικαιωμάτων στην Αθήνα, έπειτα από πρωτοβουλία του Συνδέσμου υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκας¹⁴⁶. Επίσης, πραγματοποιείται το Α΄ Ενωτικό Πανελλαδικό Σοσιαλιστικό Συνέδριο στην Αθήνα, το οποίο θα ακολουθήσει η κυκλοφορία του περιοδικού *Σοσιαλιστική Ζωή* (1928-1935) από τον Σοσιαλιστικό Όμιλο Γυναικών. Τον ίδιο χρόνο ιδρύεται η Φεμινιστική Ένωση Μακεδονίας-Θράκης στη Θεσσαλονίκη, η οποία το 1933 θα συγχωνευθεί με τον Σύνδεσμο υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκας Θεσσαλονίκης¹⁴⁷. Την επόμενη χρονιά, το 1929, κυκλοφορεί η *Εφημερίς των Γυναικών* στη Θεσσαλονίκη και ιδρύονται η Χαροκόπειος Ανωτέρα Οικοκυρική Σχολή και η Επαγγελματική Σχολή Παιχνιδιών και Εφαρμοσμένης Διακοσμητικής από τον Σύνδεσμο υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκας¹⁴⁸. Επιπλέον, τον Μάρτιο 1929 πραγματοποιείται η δεύτερη δημόσια συγκέντρωση για τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών. Το 1930 συγκροτούνται επαρχιακά τμήματα του Συνδέσμου, εγκαινιάζουν την κυκλοφορία τους η *Εφημερίς των Ελληνίδων* (1930-1931) στην Αθήνα και η *Φεμινιστική* στη Θεσσαλονίκη, ενώ λαμβάνει χώρα το Α΄ Πανελλήνιο Συνέδριο Προστασίας της Μητρότητας και των Παιδικών Ηλικιών¹⁴⁹. Το 1931, ο *Σοσιαλιστικός Όμιλος Γυναικών* συμμετέχει στο Β΄ Ενωτικό Σοσιαλιστικό Συνέδριο, το οποίο διεξάγεται στη Θεσσαλονίκη. Τέλος, το 1932 ιδρύεται η Επιτροπή Αμύνης των Συμφερόντων των Γυναικών Υπαλλήλων με πρωτοβουλία του Συνδέσμου, ενώ ο Σοσιαλιστικός Όμιλος Γυναικών συμμετέχει στο Ενωτικό Σοσιαλιστικό Συνέδριο στην Αθήνα¹⁵⁰.

Σημαντικά κοινωνικοπολιτικά γεγονότα που αφορούν τη γυναικεία συνθήκη λαμβάνουν χώρα μέσα στη συγκεκριμένη πενταετία. Το 1929 κατοχυρώνεται νομικά το δικαίωμα των κοριτσιών στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ενώ στις 5 Φεβρουαρίου 1930 δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως το διάταγμα για το δικαίωμα, για τις

¹⁴⁶ Βλ. Δήμητρα Σαμίου, *Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων, 1864-1952*. ό.π., σσ. 175

¹⁴⁷ Έφη Αβδελά και Αγγέλικα Ψαρρά, ό.π., σσ. 36, 41, 49, 65-66, 530.

¹⁴⁸ Βλ. Δαλακούρα, Κατερίνα και Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου, ό.π., σσ. 41, 57, 83, 122, 132-136

Έφη Αβδελά και Αγγέλικα Ψαρρά, ό.π., σ. 40.

¹⁴⁹ Έφη Αβδελά και Αγγέλικα Ψαρρά, στο ίδιο, σσ. 36-37, 41, 531, 533

¹⁵⁰ Έφη Αβδελά και Αγγέλικα Ψαρρά, στο ίδιο, σσ. 91, 531-532.

γυναίκες, του εκλέγειν στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές, υπό την προϋπόθεση ότι είναι άνω των 30 ετών και γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση. Την ίδια χρονιά, 240 γυναίκες συμμετέχουν στις δημοτικές εκλογές στη Θεσσαλονίκη και την επόμενη χρονιά 400 γυναίκες συμμετέχουν στις δημοτικές εκλογές της Σάμου¹⁵¹.

Σχετικά με τα γεγονότα της ζωής του περιοδικού και της διευθύντριας Ευγενίας Ζωγράφου, θα πρέπει να αναφερθεί ότι από τον Ιούνιο 1930 έως τον Δεκέμβριο 1931 η επιμέλεια της ύλης είχε παραχωρηθεί στον Απόστολο Μαγγανάρη. Ο υπότιτλος του περιοδικού παραμένει *Μηνιαίον Περιδικόν Εικονογραφημένον* ή απλά *Μηνιαίον Περιδικόν*. Η Ευγενία Ζωγράφου συνεχίζει να αναγράφεται ως διευθύντρια του περιοδικού, αν και η ενυπόγραφη δημοσιογραφική δράση της είναι περιορισμένη με μόλις τρία δημοσιεύματα στα 35 αποθησαυρισμένα τεύχη αυτής της περιόδου. Θα πρέπει, επίσης, να αναφερθεί ο θάνατος την μητέρας της Ευγενίας Ζωγράφου στις αρχές του 1928¹⁵².

Η επιμέλεια της ύλης σε ανδρικά χέρια για τον ενάμιση από τα πέντε χρόνια της μελετώμενης πενταετίας φαίνεται πως έχει επίπτωση στα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά των δημοσιευμάτων που πραγματεύονται γυναικεία ζητήματα. Η ανάλυση των αποθησαυρισμένων τευχών της πενταετίας μάς δίνει έναν από τους χαμηλότερους μέσους όρους δειγμάτων σώματος κειμένων γυναικείου ενδιαφέροντος ανά τεύχος (886 δείγματα), ενώ το εύρος του μεγέθους των άρθρων κυμαίνεται από 654 έως 2.809 δείγματα ανά τεύχος (βλ. Πίνακα 12, σ. 42). Ομοίως, οι εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων του βρίσκονται στη δεύτερη χαμηλότερη θέση, στα μισά σε σχέση με την προηγούμενη πενταετία. Αριθμητικά, καταγράφονται 185 εμφανίσεις στο ομαλοποιημένο πλήθος των 50.000 δειγμάτων σώματος κειμένων¹⁵³, έναντι των 386 εμφανίσεων στην προηγούμενη πενταετία (βλ. Γράφημα 1, σ. 36). Οι χαμηλές εμφανίσεις αντικατοπτρίζουν και το αποστασιοποιημένο περιεχόμενο των δημοσιευμάτων ως προς τη γυναικεία χειραφεσιακή θεματική και την ενασχόληση περισσότερο με ειδήσεις, σχολιασμούς, κριτική της καλλιτεχνικής γυναικείας κίνησης και βιογραφικά πορτρέτα. Στα δύο τελευταία, οι αναφορές στις γυναίκες γίνονται επώνυμα και προσωποκεντρικά κι όχι με τη γενική ιδιότητα του φύλου, συνεπώς ο όρος *γυναίκα* μειώνεται στις εμφανίσεις του. Η χαμηλή ή και καταβυθισμένη παρουσία γυναικείας θεματικής στα μη μυθοπλαστικά δημοσιεύματα της περιόδου 1930-1931, διάστημα κατά το οποίο αναλαμβάνει την επιμέλεια της ύλης ο Απόστολος Μαγγανάρης και

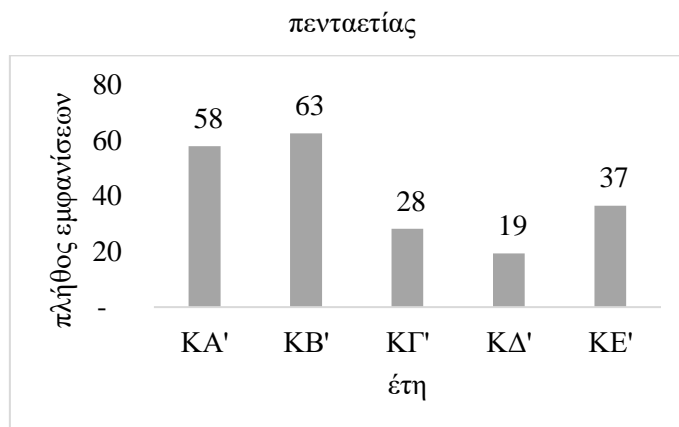
¹⁵¹ Βλ. Δήμητρα Σαμίου, *Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων, 1864-1952*. ό.π., σσ. 188. Έφη Αβδελά και Αγγελίκα Ψαρρά, ό.π., σ. 70.

¹⁵² Βλ. χ.ό., «Αγγελική Λ. Ζωγράφου», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΚΑ', τεύχος 247, Μάιος 1928, σ. 1.

¹⁵³ Πραγματικός αριθμός: 115 εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής του στα 31.016 δείγματα του σώματος κειμένων της πέμπτης πενταετίας.

αφορά τους τόμους ΚΓ'-ΚΕ', γίνεται αντιληπτή και από την ανάλυση κατ' έτος των εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* (βλ. Γράφημα 6).

Γράφημα 6. Πλήθος εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής/ σύνθεσής του με αναγωγή σε 10.000 δείγματα σε κάθε υποσώμα κειμένων έτους της πέμπτης

Αντιστοίχως, η καταγραφή των δημοσιευμάτων με γυναικεία θεματολογία παρέχει 207 άρθρα πληροφόρησης και σχολιασμού (μικρή αύξηση σε σχέση με την προηγούμενη πενταετία) και 75 διαφημίσεις (μείωση κατά το ήμισυ), με αναγωγή σε 60 τεύχη ανά πενταετία¹⁵⁴ (βλ. Πίνακα 13, σ. 42). Ακόμη, είναι εμφανής η έλλειψη ρεπορτάζ και συνεντεύξεων, όπως επίσης και η παντελής παύση της στήλης συμβουλευτικής. Από την κατηγορία της πληροφόρησης-ενημέρωσης, οι ειδήσεις παραμένουν υψηλές, ενώ τα βιογραφικά πορτρέτα αυξάνονται σε σχέση με την προηγούμενη πενταετία (βλ. παρακάτω για τα αντικείμενά τους). Στην κατηγορία του σχολιασμού, ο σχολιασμός γεγονότων αυξάνεται αισθητά σε σχέση με τις τρεις προηγούμενες πενταετίες, ενώ το πλήθος των κριτικών τέχνης κυμαίνεται στον μέσο όρο των προηγούμενων πενταετιών.

Εξετάζοντας το περιεχόμενο των αποθησαυρισμένων άρθρων αυτής της περιόδου διαπιστώνεται ότι μόνο στην αρχή της πενταετίας το περιοδικό ακολουθεί τα φεμινιστικά γεγονότα της χώρας. Συγκεκριμένα, δημοσιεύεται επακριβώς, χωρίς κάποιο σχολιασμό, το *Ψήφισμα των γυναικείων οργανώσεων διά το δικαίωμα της ψήφου εις την γυναίκα*, όπως υπογράφηκε στις 18 Μαρτίου 1928, στην πρώτη δημόσια συγκέντρωση των γυναικείων οργανώσεων¹⁵⁵. Μερικούς μήνες αργότερα, δημοσιεύεται ένα σύντομο άρθρο για τη θέση της Παναμερικανικής Γυναικείας Ένωσης, η οποία υποστηρίζει την πλήρη ισότητα και η οποία

¹⁵⁴ Πραγματικά νούμερα στα 35 ευρισκόμενα τεύχη της πέμπτης πενταετίας: 120 άρθρα πληροφόρησης και σχολιασμού και 45 διαφημίσεις

¹⁵⁵ χ.ό., «Το ψήφισμα των γυναικείων οργανώσεων διά το δικαίωμα της ψήφους εις την γυναίκα», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΚΑ', τεύχος 245, Μάρτιος 1928, σ. 16.

δρα διεθνώς για την επίτευξή της¹⁵⁶. Με τη νέα χρονιά (1929), δημοσιεύεται ένα μικρό άρθρο για την πρόοδο των γυναικών στα Πανεπιστήμια της Σερβίας, ενώ από τον Ιούνιο 1928 μέχρι τον Απρίλιο 1929 γίνονται αναφορές στις εκδόσεις των περιοδικών *Ελληνίς* και *Ο Αγώνας της Γυναίκας*¹⁵⁷. Έκτοτε και μέχρι το τέλος της πενταετίας επικρατεί πλήρης σιγή σε οτιδήποτε αφορά τη χειραφέτηση της γυναίκας, με κάθε επιφύλαξη λόγω της έλλειψης ορισμένων τευχών προς μελέτη. Αυτή η σιγή συμπίπτει με την ανάληψη της επιμέλειας ύλης από τον Απ. Μαγγανάρη. Θα πρέπει να επισημανθεί εδώ, όμως, ότι τα τεύχη Ιανουαρίου-Μαΐου 1930, στα οποία πιθανώς να αναγραφόταν το ιστορικό γεγονός της παραχώρησης δικαιώματος ψήφου στις γυναίκες, δεν διατίθενται προς μελέτη. Στο τέλος της πενταετίας, οι αναφορές στο γυναικείο στοιχείο σχετίζονται κατά κύριο λόγο με την Ευγενία Ζωγράφου, στην οποία αφιερώνονται άρθρα και ομιλίες λόγω του εορτασμού της εικοσιπενταετηρίδας της *Ελληνικής Επιθεώρησης*¹⁵⁸. Στο σύνολο της πενταετίας, η ειδησεογραφία και ο σχολιασμός σε άρθρα που ασχολούνται με τη γυναίκα αφορούν κυρίως τον καλλιτεχνικό κόσμο. Η γυναίκα φαίνεται να απασχολεί είτε ως ηθοποιός, είτε ως εικαστικός, είτε ως μουσικός, είτε ως συγγραφέας. Η καλλιτεχνική γυναικεία κίνηση δεν παραλείπεται σε κανένα τεύχος, ενώ η φεμινιστική δράση στα διαθέσιμα τεύχη απουσιάζει. Παρόλα αυτά, ο γυναικείος αγωνιστικός κόσμος φαίνεται ότι τιμά την Ευγενία Ζωγράφου και το περιοδικό της, παρευρισκόμενος στην εκδήλωση προς τιμήν της και στέλνοντας συγχαρητήριες επιστολές στη *συνάδελφό* τους, όπως την αποκαλούν, για τα 25 χρόνια του περιοδικού της¹⁵⁹.

Τα βιογραφικά πορτρέτα κατά την πέμπτη πενταετία παρουσιάζουν ιστορικά και σύγχρονα πρόσωπα, μέσα από ειδικά αφιερώματα ή νεκρολογίες. Τα υψηλά ιδανικά των γυναικών της τέχνης, της φιλολογίας και της φιλανθρωπίας προβάλλονται μέσα από τα πρόσωπα της Αικατερίνης Λασκαρίδου, της Μαρίας Πολυδούρη, της Μαίρης Σαγιανού κ.ά.¹⁶⁰.

¹⁵⁶ χ.ό., «Τα δικαιώματα της γυναίκας», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΚΑ', τεύχος 250-251, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1928, σ. 15.

¹⁵⁷ χ.ό., «Αι γυναίκες στα Πανεπιστήμια», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΚΑ', τεύχος 255, Ιανουάριος 1929, σ. 13-14. χ.ό., «Βιβλία και περιοδικά. Ελληνίς», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμοι ΚΑ'-ΚΒ', τεύχη 248, 253-254, Ιούνιος, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1928. χ.ό., «Βιβλία και περιοδικά. Ο Αγώνας της Γυναίκας», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΚΒ', τεύχη 253-254, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1928.

¹⁵⁸ Βλ. Μ. Λιδωρίκης, «Η εισήγησις του κ. Μιλτιάδου Λιδωρίκη», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΚΕ', τεύχος 294, Απρίλιος 1932, σ.83. Ν. Λάσκαρης, «Αι αναμνήσεις μου», στο ίδιο, σ. 83-86. Γρηγόριος Ξενόπουλος, «Γύρω από την συγγραφέα», στο ίδιο, σ. 87. Ιπ. Καραβίας, «Ο "Παρνασσός" διά το έργον της Ευγενίας Ζωγράφου», στο ίδιο, σ. 88.

¹⁵⁹ Βλ. Αθηνά Ν. Ταρσούλη, «Αι Ελληνίδες προς την συνάδελφον των», στο ίδιο, σ. 89. χ.ό., «Εγγραφα και επιστολαί προς την "Ελληνική επιθεώρησι". Επ' ευκαιρία του εορτασμού της εικοσιπενταετηρίδος της», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΚΕ', τεύχος 295, Μάιος 1932, σ. 110.

¹⁶⁰ Βλ. Μ. Μ. Ζώτος, «Εκείνοι που φεύγουν. Μαρία Πολυδούρη», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΚΓ', τεύχος 271, Ιούνιος 1930, σ. 198. χ.ό., «Η μεγάλη νηπιαγωγό, πατριώτις και φιλάνθρωπος Αικατερίνη Λασκαρίδου», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΚΓ', τεύχος 275, Οκτώβριος 1930, σ. 163-165. Γρηγόριος Ξενόπουλος, «Μαίρη Σαγιανού», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΚΕ', τεύχος 298-299, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1932, σ. 153.

Οι διαφημίσεις συνεχίζουν να αφορούν καταστήματα ένδυσης και κέντρα εναλλακτικής ιατρικής, ενώ προστίθεται κι ένα κατάστημα τροφίμων. Τα έργα της Ευγενίας Ζωγράφου, τα οποία διαφημιζόνταν σχεδόν σε κάθε τεύχος της προηγούμενης πενταετίας, πλέον δεν καταλαμβάνουν κάποιο χώρο.

Εν κατακλείδι, θα μπορούσε να εξαχθεί το συμπέρασμα, με την επιφύλαξη της έλλειψης κάποιων τευχών, ότι κατ' αυτή την πέμπτη πενταετία έκδοσης του περιοδικού, η παρουσία της γυναικείου ενδιαφέροντος θεματολογίας είναι ποσοτικά μειωμένη, γεγονός που συμπίπτει και πιθανώς σχετίζεται αιτιακά με την ανάληψη της επιμέλειας ύλης του περιοδικού από τον Απόστολο Μαγγανάρη κατά τα τρία τελευταία έτη της πενταετίας. Θεματικά, η γυναικεία χειραφεσιακή κίνηση απασχολεί το περιοδικό μόνο στην αρχή της πενταετίας, γεγονός που και πάλι συμπίπτει χρονικά με την παραμονή της Ευγενίας Ζωγράφου στη θέση της διευθύντριας του περιοδικού. Καθ' όλη την πενταετία, όμως, παρουσιάζεται έντονα η γυναικεία καλλιτεχνική κίνηση σε ποικίλους τομείς, ενώ στο τέλος της πενταετίας γίνεται ειδικό αφιέρωμα στο έργο της Ευγενίας Ζωγράφου. Γεγονότα τα οποία προσδίδουν μια μικρή αύξηση στο σύνολο της αρθρογραφίας σε σχέση με την προηγούμενη πενταετία (207 άρθρα την πέμπτη πενταετία έναντι 183 την τέταρτη), χωρίς όμως να προσεγγίζουν αριθμητικά την πρώτη δεκαετία του περιοδικού.

4.1.2.6 Έκτη πενταετία

Η έκτη πενταετία αφορά το διάστημα από τον Νοέμβριο 1932 έως τον Οκτώβριο 1937 με τους τόμους ΚΣΤ' - Λ'. Ένα διάστημα με έντονες πολιτικές αναταράξεις και κρίσιμα ιστορικά γεγονότα: ήττα του Βενιζέλου, άνοδος της κυβέρνησης Παναγή Τσαλδάρη, επάνοδος της μοναρχίας με τον Γεώργιο Β' και επιβολή της δικτατορίας Μεταξά. Το ίδιο διάστημα λαμβάνουν χώρα διάφορα φεμινιστικά γεγονότα, τα οποία όμως παύουν με την επικράτηση της δικτατορίας. Όπως, προαναφέρθηκε, ο 1932 δημιουργείται η Επιτροπή Αμύνης για τα Συμφέροντα των Γυναικών Υπαλλήλων, ενώ την ίδια χρονιά ο Σοσιαλιστικός Όμιλος Γυναικών συμμετέχει στο Ενωτικό Σοσιαλιστικό Συνέδριο, το οποίο πραγματοποιείται στην Αθήνα¹⁶¹. Δύο χρόνια αργότερα, στις 11 Φεβρουαρίου 1934, οι γυναίκες σε όλη την Ελλάδα ασκούν το εκλογικό τους δικαίωμα στις δημοτικές εκλογές, ενώ στις Σέρρες κατεβαίνουν υποψήφιες 4 γυναίκες. Το φλέγον ζήτημα της γυναικείας ψήφου γίνεται η αιτία της αποχώρησης του Συνδέσμου υπέρ των Δικαιωμάτων των Γυναικών από το Εθνικό Συμβούλιο Ελληνίδων. Επιπλέον, την ίδια χρονιά η Πανελλήνια Γυναικεία Επιτροπή κατά του Πολέμου

¹⁶¹ Έφη Αβδελά και Αγγέλικα Ψαρρά, ό.π., σσ. 91, 531-532.

και του Φασισμού πραγματοποιεί δημόσια συγκέντρωση των γυναικείων σωματείων στην Αθήνα, η οποία αρχικά είχε απαγορευτεί. Δύο χρόνια αργότερα, στις 24 Μαΐου 1936, πραγματοποιούνται δύο γυναικείες εκδηλώσεις. Από την μία, λαμβάνει χώρα η πρώτη πανελλήνια συγκέντρωση γυναικών, όπου συζητούνται πολιτικά, πολιτειακά, εργασιακά, κοινωνικά, εκπαιδευτικά και φιλειρηνικά ζητήματα, εκπροσωπείται ο προοδευτικός γυναικείος κόσμος και ιδρύεται η Πανελλήνια Ένωση Γυναικείων Οργανώσεων (ΠΕΓΟ). Από την άλλη, πραγματοποιείται εκδήλωση προς τιμή των 50 χρόνων φεμινιστικής δράσης της Καλλιρρόης Παρρέν εξ αφορμής της εικοσιπενταετηρίδας του Λυκείου Ελληνίδων, κατά την οποία της απονέμονται μετάλλια και διακρίσεις από τον συντηρητικό, φιλοβασιλικό κόσμο¹⁶². Η εγκαθίδρυση της δικτατορίας Μεταξά εξουδετερώνει τη γυναικεία χειραφεσιακή δράση μέσω ενεργειών όπως η κατάργηση των γυναικείων συλλόγων, με προεξάρχουσα τη διάλυση του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας και την κατάσχεση του αρχείου του¹⁶³.

Ως προς τα γεγονότα της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως*, η Ευγενία Ζωγράφου επανέρχεται στη διεύθυνση του περιοδικού και συνεχίζει σε αυτή τη θέση καθ' όλη την πενταετία, ενώ το περιοδικό αυτοπροσδιορίζεται με τον υπότιτλο *Μηνιαίον Περιοδικόν*. Τα ποσοτικά δεδομένα των δημοσιευμάτων που αφορούν γυναικεία θέματα επανέρχονται στα επίπεδα της τέταρτης πενταετίας, δηλαδή προ της εποχής διεύθυνσης του Απόστολου Μαγγανάρη. Τα 33 αποθησαυρισμένα τεύχη της πενταετίας μάς παρέχουν έναν μέσο όρο της τάξεως των 1.032 δειγμάτων ανά τεύχος, καθιστώντας αυτή την πενταετία την τρίτη πενταετία με τη συνολικά μεγαλύτερη έκταση κειμένων (βλ. Πίνακα 13, σ. 42). Εξετάζοντας, όμως, το πλήθος των εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων του κατά την έκτη πενταετία, γίνεται φανερό ότι πρόκειται για την πενταετία όπου το γυναικείο στοιχείο βρίσκεται στα χαμηλότερα επίπεδα όλων των πενταετιών με μόλις 149 εμφανίσεις με αναγωγή στα 50.000 δείγματα σώματος κειμένων¹⁶⁴. Μια πιθανή εξήγηση γι' αυτό το γεγονός είναι ότι τα δημοσιεύματα ασχολούμενα με την εργασιακή και χειραφεσιακή γυναικεία δράση, τα οποία συνήθως περιλαμβάνουν πιο συχνά το λήμμα *γυναίκα/γυνή*, είναι μειωμένα αριθμητικά σε τίτλος και περιορισμένα σε μέγεθος. Αντίθετα, προβάλλεται πιο συστηματικά η γυναικεία καλλιτεχνική κίνηση, όπου οι γυναίκες αναφέρονται ως *καλλιτέχνιδες*, *ηθοποιοί* ή συγκεκριμένα με το ονοματεπώνυμο τους. Αναλύοντας αυτές τις εμφανίσεις ανά έτος, με την επιφύλαξη ότι δεν διατίθενται όλα τα τεύχη προς μελέτη, παρατηρείται μια αστάθεια ως προς

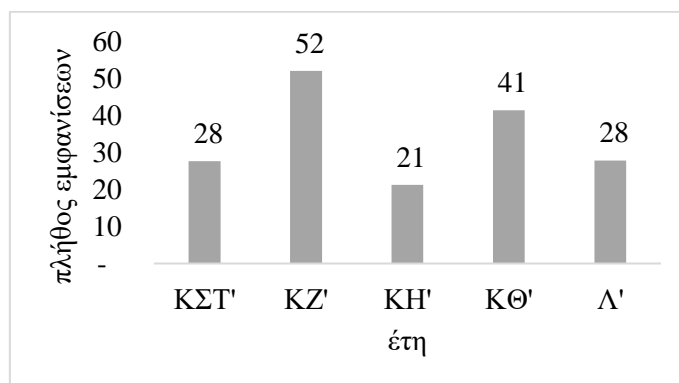
¹⁶² Δήμητρα Σαμίου, *Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων, 1864-1952. Ιδιότητα του πολίτη και καθολική ψηφοφορία*, Δίκαιο και Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2013, σσ. 212-222, 358-360.

¹⁶³ Έφη Αβδελά και Αγγέλικα Ψαρρά, ό.π., σ. 44.

¹⁶⁴ Πραγματικός αριθμός: 102 εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής του στα 34.072 δείγματα του σώματος κειμένων της έκτης πενταετίας.

την έκταση η οποία αφιερώνεται σε δημοσιεύματα γυναικείου ενδιαφέροντος σε κάθε έτος του περιοδικού (βλ. Γράφημα 7).

Γράφημα 7. Πλήθος εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής/ σύνθεσής του με αναγωγή σε 10.000 δείγματα σε κάθε υποσώμα κειμένων έτους της έκτης πενταετίας

Ως προς το κειμενικό είδος των δημοσιευμάτων που αναφέρονται στις γυναίκες, απαντούν 252 άρθρα πληροφόρησης και σχολιασμού και μόλις 16 διαφημίσεις, με αναγωγή σε 60 τεύχη ανά πενταετία¹⁶⁵. Η περαιτέρω κατηγοριοποίηση αυτών των δημοσιεύσεων, παρέχει την εικόνα των διπλασιασμένων κριτικών τέχνης, τη διατήρηση στα ίδια επίπεδα των βιογραφικών πορτρέτων, αλλά τη μείωση των ειδήσεων, του σχολιασμού γεγονότων, των διαφημίσεων και την έλλειψη στήλης συμβουλευτικής (βλ. Πίνακα 13, σ.45).

Σχετικά με τη θεματολογία των αποθησαυρισμένων άρθρων αυτής της περιόδου, παρατηρείται η έντονη ενασχόληση με τα καλλιτεχνικά καθ' όλη την πενταετία και σε κάθε τεύχος. Η γυναίκα φαίνεται να απασχολεί αναφορικά με τη φιλολογική και κάθε είδους καλλιτεχνική κίνηση, ενώ η εργασιακή και χειραφεσιακή της δράση αποτυπώνεται ελάχιστα στο σύνολο των διαθέσιμων προς μελέτη άρθρων. Αναφορικά με τα πολιτικά δικαιώματα, θα πρέπει να επισημανθεί εδώ ότι το σημαντικό ζήτημα της άσκησης του εκλογικού δικαιώματος από τις γυναίκες στις δημοτικές εκλογές του Φεβρουαρίου 1934 δεν είναι δυνατόν να εξεταστεί ως προς τυχόν αναφορές του στο περιοδικό, καθώς δεν είναι διαθέσιμα τα τεύχη από τον Ιανουάριο μέχρι τον Μάρτιο 1934. Ως προς τη γυναικεία εργασία, το 1935 το περιοδικό ασκεί κριτική ενάντια στον διωγμό της γυναικείας εργασίας, προβάλλοντας την αφοσίωση της εργαζόμενης Ελληνίδα γυναίκας, ενώ το 1936 εξάγει το έργο της Παπαστρατείου Δημόσιας Σχολής Παιχνιδιών και Διακοσμητικής, η οποία ιδρύθηκε το 1928 από την Εσπερινή Σχολή Γυναικών Υπαλλήλων και από την οποία δημιουργούνται νέα επαγγέλματα. Με την

¹⁶⁵ Πραγματικά νούμερα στα 33 ευρισκόμενα τεύχη της έκτης πενταετίας: 138 άρθρα πληροφόρησης και σχολιασμού και 10 διαφημίσεις.

παρουσίαση της Σχολής Παιχνιδιών και Διακοσμητικής προβάλλεται και το έργο της διευθύντριας της σχολής Άννας Σταματελάτου, της καθηγήτριας και μέλους της διοικητικής επιτροπής Αγνής Ρουσοπούλου και της προέδρου της διοικητικής επιτροπής Μαρίας Σβώλου¹⁶⁶. Από τα γυναικεία γεγονότα του Μαΐου 1936, αναφέρεται η γιορτή για τα 50 χρόνια της Καλλιρρόης Παρρέν, ενώ δεν καταγράφεται η πρώτη πανελλήνια συγκέντρωση γυναικών. Μάλιστα, η Ευγενία Ζωγράφου, ως αντιπρόσωπος της Ένωσης Ελλήνων Λογοτεχνών για τη γιορτή προς τιμή της Κ. Παρρέν, δεν μπόρεσε να παρευρεθεί την πρώτη ημέρα του εορτασμού που διοργάνωσε ο σύλλογος Παρνασσός, αντ' αυτού μίλησε τη δεύτερη μέρα στη γιορτή του Λυκείου Ελληνίδων¹⁶⁷. Επιπλέον, στο ίδιο τεύχος επιλέγεται να προβληθεί μια Ελληνίδα με εθνική δράση στην Αμερική, την οποία παρουσίασαν οι Ελένη Σιφναίου και η Αθηνά Γιαννιού στο *Σπίτι του Κοριτσιού*¹⁶⁸. Η αρθρογραφία των ανωτέρω γυναικείων γεγονότων της περιόδου 1935-1936 αντανακλάται και στα ποσοτικά δεδομένα των εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* στην αντίστοιχη περίοδο του ΚΘ' τόμου του περιοδικού (βλ. Γράφημα 7).

Η πλειονότητα, πάντως, των άρθρων τα οποία δημοσιεύονται στο περιοδικό αυτή την πενταετία αφορά τη φιλολογική και καλλιτεχνική δράση της γυναίκας, παρόμοια με την προηγούμενη πενταετία. Η γυναικεία κίνηση στον χώρο του θεάτρου, της μουσικής, των εικαστικών εκθέσεων, των διαλέξεων και του βιβλίου προβάλλεται κάθε μήνα στο περιοδικό με συστηματικό τρόπο στη σταθερή στήλη *Η επισκόπησις του μηνός*¹⁶⁹. Στα βιογραφικά πορτρέτα επιλέγονται να σκιαγραφηθούν σύγχρονες Ελληνίδες, υλοποιώντας την υπόσχεση του περιοδικού *περί της συγχρόνου Ελληνίδος σκιαγραφίας*, αλλά και ξένες διακεκριμένες γυναικείες μορφές. Γίνεται προσπάθεια ανάδειξης των γυναικών της εποχής οι οποίες διακατέχονται από υψηλά ιδανικά, διαπρέπουσες στον τομέα τους, όπως η Έλενα Ελευθερίου Βενιζέλου και η Άννα Παπαδοπούλου για τη φιλανθρωπική τους δράση, η Μαρίκα Κοτοπούλη για την πορεία της στο θέατρο, η Σοφία Σλήμαν για την αρχαιολογία και η Εύα Σικελιανού για την εικαστική, αρχαιοελληνικού ενδιαφέροντος δραστηριότητά της¹⁷⁰. Οι διαφημίσεις

¹⁶⁶ χ.ό., «Η γυναικεία εργασία», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΚΘ', τεύχος 337, Νοέμβριος 1935, σ. 12. χ.ό., «Καινούργια επαγγέλματα», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΚΘ', τεύχος 342, Απρίλιος 1936, σ. 99-100.

¹⁶⁷ χ.ό., «Η εορτή των πενήντα χρόνων της κας Καλλιρρόης Παρρέν», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΚΘ', τεύχος 344, Ιούνιος 1936, σ. 332-333.

¹⁶⁸ χ.ό., «Ελληνίδες εν τη ξένη», στο ίδιο, σ. 333.

¹⁶⁹ Βλ. για παράδειγμα «Η επισκόπησις του μηνός», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Λ', τεύχη 353-360, Μάρτιος-Οκτώβριος 1937.

¹⁷⁰ χ.ό., «Σοφία Σλήμαν», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΚΣΤ', τεύχος 301, Νοέμβριος 1932, σ. 13. χ.ό., «Σύγχρονες Ελληνίδες. Η κα Έλενα Ελευθ. Βενιζέλου», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΚΣΤ', τεύχος 306, Απρίλιος 1933, σ. 85-88. Μάριος Βαϊανός, «Μια μεγάλη γυναικεία μορφή. Εύα Σικελιανού», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΚΣΤ', τεύχος 307, Μάιος 1933, σ. 102-103. Μάριος Βαϊανός, «Σύγχρονες Ελληνίδες. Άννα Παπαδοπούλου», τόμος ΚΣΤ', τεύχος 309, Ιούνιος 1933, σ. 134-135. χ.ό., «Οι μεγάλες Ελληνίδες. Μαρίκα Κοτοπούλη», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΚΖ', τεύχος 313, Νοέμβριος 1933, σ. 3-4.

απευθυνόμενες σε γυναίκες ελάχιστα αφορούν καταστάματα ένδυσης, ενώ κατά κύριο λόγο διαφημίζεται ένα κατάστημα τροφίμων.

Συμπερασματικά, παρά την ποσοτική ανάκαμψη των άρθρων γυναικείου ενδιαφέροντος στα επίπεδα της πρώτης πενταετίας (252 άρθρα την έκτη πενταετία, 262 την πρώτη), θεματικά παρατηρείται μείωση του εύρους των αντικειμένων πραγμάτευσης, με έντονη στροφή του περιοδικού στην καταγραφή της γυναικείας καλλιτεχνικής κίνησης. Η οπτική της χειραφέτησης είναι αντίστοιχα περιορισμένη και αφορά εργασιακά ζητήματα, ενώ η οπτική του φεμινισμού αντιπροσωπεύεται από την εορταστική εκδήλωση προς τιμήν της Κ. Παρρέν και όχι από τη δράση των σύγχρονων φεμινιστικών οργανώσεων. Τέλος, προβάλλονται βιογραφικά οι σύγχρονες γυναίκες δρώσες στον κοινωνικό, επιστημονικό και καλλιτεχνικό χώρο.

4.1.2.7 Έβδομη πενταετία

Η έβδομη και τελευταία πενταετία καλύπτει τα χρονικά διαστήματα από τον Νοέμβριο 1937 έως τον Σεπτέμβριο 1941 (τόμοι ΛΑ΄ - ΛΔ΄) και από τον Μάιο έως τον Αύγουστο 1944 (τόμος ΛΕ΄). Μια πενταετία έκδοσης του περιοδικού η οποία σημαδεύεται από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Τη δικτατορία Μεταξά διαδέχθηκε ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος (Οκτώβριος 1940 - Μάιος 1941) και η Γερμανική Κατοχή (Μάιος 1941 - Οκτώβριος 1944). Οι γυναίκες αυτά τα χρόνια κινητοποιήθηκαν συμμετέχοντας στις αντικατοχικές οργανώσεις και στην Εθνική Αντίσταση. Τον Μάιο 1941 σχεδόν δύο εκατομμύρια γυναίκες συμμετέχουν στην οργάνωση Μάνα της Εθνικής Αλληλεγγύης και το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς δημιουργείται το γυναικείο τμήμα στο νοσοκομείο Σωτηρία. Πλήθος γυναικών συμμετέχουν στο ΕΑΜ και εκδίδουν γυναικεία απελευθερωτικά έντυπα, όπως τα *Γυναικεία Δράση*, *Συναγωνίστρια*, *Φωνή της Γυναίκας*, *Φωνή της Ρουμελιώτισσας*. Ως προς τα εργασιακά και πολιτικά δικαιώματα, την 1^η Αυγούστου 1943 υπογράφεται η Εθνική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας *ανεξαρτήτως φύλου και ειδικότητας*, ενώ το 1944 για την ανάδειξη του Εθνικού Συμβουλίου παρέχονται πλήρη εκλογικά δικαιώματα στις γυναίκες, με 5 γυναίκες να εκλέγονται ως εθνοσύμβουλοι. Στις 12 Οκτωβρίου 1944 η Αθήνα απελευθερώνεται, το 1945 οι γυναικείες οργανώσεις αρχίζουν να επαναδραστηριοποιούνται και το 1952 αποδίδεται το δικαίωμα της καθολικής ψήφου στις γυναίκες¹⁷¹.

Ως προς τα της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως*, με την έναρξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου, συμπτωματικά ή μη, το περιοδικό αυτοχαρακτηρίζεται στον υπότιτλό του ως

¹⁷¹ Βλ. Σάσα Μόσχου-Σακορράφου, ό.π., σσ. 178-184, 232-234. Δήμητρα Σαμίου, *Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων, 1864-1952*. ό.π., σσ. 307-310, 360-363. Νίκος Ανδριώτης και Άννα Μιχοπούλου, ό.π., σ. 6-7.

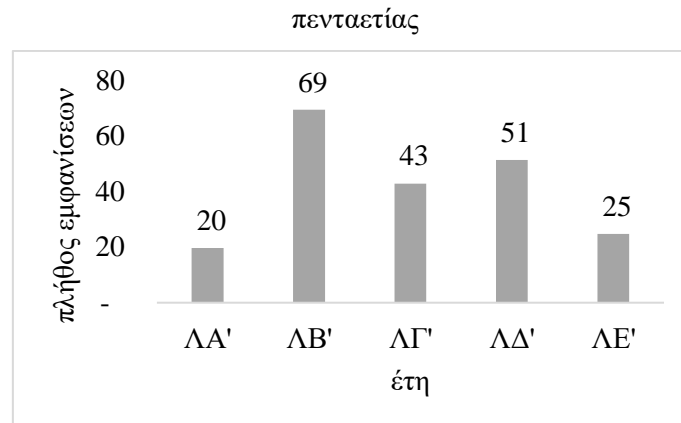
Μηνιαίο Λογοτεχνικό Περιοδικό από τον Νοέμβριο 1940 έως και την (προσωρινή) παύση της κυκλοφορίας του τον Σεπτέμβριο 1941. Για πρώτη φορά, το περιοδικό αναγκάζεται να διακόψει την κυκλοφορία του λόγω της έναρξης της Γερμανικής Κατοχής και για σχεδόν τρία χρόνια, επανακυκλοφορώντας το 1944 για λίγους μήνες και το 1946 επίσης για λίγους μήνες. Με την επανέναρξή του τον Μάιο 1944 έως τη διακοπή του τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου, διατηρεί τον ίδιο προσδιοριστικό υπότιτλο (*Μηνιαίο Λογοτεχνικό Περιοδικό*). Ακόμη, κατά το διάστημα Νοέμβριος 1940 – Σεπτέμβριος 1941, την επιμέλεια της ύλης αναλαμβάνει ο Σώτος Χονδρόπουλος, ενώ διευθύντρια του περιοδικού παραμένει η Ευγενία Ζωγράφου σταθερά όλα τα χρόνια αυτής της πενταετίας.

Τα πολεμικά γεγονότα και η στροφή του περιοδικού σε καθαρά λογοτεχνικό αποτυπώνονται στα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά των μη μυθοπλαστικών κειμένων του περιοδικού τα οποία αναφέρονται ή απευθύνονται στη γυναίκα. Η μικρή έκταση την οποία καταλαμβάνουν τα σχετικά δημοσιεύματα τεκμηριώνεται από τον χαμηλό μέσο όρο των 878 δειγμάτων σώματος κειμένων ανά τεύχος, εγκαθιστώντας την έβδομη πενταετία στη δεύτερη θέση των πιο σύντομων σε συνολική έκταση δημοσιευμάτων (βλ. Πίνακα 12, σ. 42).

Επιπροσθέτως, μελετώντας τις εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων του, διαπιστώνονται μόλις 182 εμφανίσεις με αναγωγή στα 50.000 δείγματα¹⁷². Ως εκ τούτου διαπιστώνεται ότι, με την επιφύλαξη της έλλειψης ορισμένων τευχών, η γυναικεία παρουσία της τελευταίας πενταετίας βρίσκεται υψηλότερα σε σχέση με την προηγούμενη δεκαετία, αλλά σταθερά χαμηλή σε σχέση με τα πρώτα είκοσι χρόνια έκδοσης του περιοδικού (βλ. Γράφημα 1, σ. 36). Η σταθερά μειωμένη εμφάνιση του λήμματος *γυναίκα/γυνή* οφείλεται στην έντονη ενασχόληση του περιοδικού με ό,τι καλλιτεχνικό συμβαίνει στην γυναικεία κίνηση, αναφέροντας επώνυμα πρόσωπα, αντί για τον όρο *γυναίκα* ως προσδιορισμό του φύλου. Ομοίως, οι περιορισμένες αναφορές στη γυναικεία δημόσια δράση πέραν της καλλιτεχνικής (π.χ. κοινωνική, επιστημονική) είναι και πάλι επώνυμες και προσωποκεντρικές. Επιπλέον, αναλύοντας τις εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* σε κάθε έτος ξεχωριστά, διαπιστώνεται η έντονη εμφάνισή του στους τόμους ΛΒ΄-ΛΔ΄, έναντι του πρώτου και του τελευταίου τόμου αυτής της πενταετίας.

¹⁷² Πραγματικός αριθμός: 83 εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής του στα 22.833 δείγματα του σώματος κειμένων της έβδομης πενταετίας.

Γράφημα 8. Πλήθος εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής/ σύνθεσής του με αναγωγή σε 10.000 δείγματα σε κάθε υποσώμα κειμένων έτους της έβδομης

Αναλόγως, τα 221 δημοσιεύματα, συμπεριλαμβανομένων των διαφημίσεων, θέτουν τη γυναικεία θεματολογία στη δεύτερη χαμηλότερη θέση όλων των πενταετιών¹⁷³ (βλ. Πίνακα 13, σ. 42). Η κατηγοριοποίηση της καταγραφής των δημοσιευμάτων που πραγματεύονται γυναικεία θέματα αποδίδει 205 άρθρα πληροφόρησης και σχολιασμού και μόλις 16 διαφημίσεις. Η περαιτέρω κατηγοριοποίηση των κειμενικών ειδών φανερώνει την αυξημένη ενασχόληση των αρθρογράφων με την καλλιτεχνική κίνηση έναντι άλλων θεματικών. Συγκεκριμένα, σχεδόν τα μισά από τα συνολικά δημοσιεύματα αφορούν κριτικές τέχνης, ενώ οι ειδήσεις αποτελούν το ένα τέταρτο των δημοσιευμάτων. Τα βιογραφικά πορτρέτα είναι αισθητά μειωμένα, ενώ ο σχολιασμός γεγονότων παραμένει σε χαμηλά επίπεδα όπως και κατά την προηγούμενη πενταετία (βλ. Πίνακα 13, σ.45).

Διατρέχοντας τους τίτλους των αποθησαυρισμένων άρθρων αυτής της περιόδου, διακρίνεται η καλλιτεχνική και φιλολογική οπτική της γυναικείας κίνησης, όπως και την προηγούμενη πενταετία. Οι στήλες του περιοδικού είναι πλέον «προορισμένες να εξυπηρετήσουν την υπόθεση της νεοελληνικής λογοτεχνίας»¹⁷⁴, γεγονός το οποίο αποτυπώνεται και στα ποσοτικά δεδομένα των εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* σχετικά με τη γυναικεία φιλολογική κίνηση στον ΛΒ' τόμο του περιοδικού (βλ. Γράφημα 8). Συνεπώς, τα ελάχιστα κείμενα τα οποία πραγματεύονται φεμινιστικά ή εθνικά ζητήματα δημοσιεύονται κατ' εξαίρεση πριν και κατά τη λήξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου. Συγκεκριμένα, υπάρχει ειδικό αφιέρωμα στην Κ. Παρρέν με αφορμή τον θάνατό της, με τίτλο *Καλλιρόη Παρρέν. Η πρώτη ιέρεια του ελληνικού φεμινισμού*, από την Ελένη Σιφναίου στις

¹⁷³ Πραγματικά νούμερα στα 26 ευρισκόμενα τεύχη της έβδομης πενταετίας: 90 άρθρα πληροφόρησης, σχολιασμού και συμβουλευτικής και 9 διαφημίσεις

¹⁷⁴ χ.ό., «Τα καθήκοντα της Ελληνίδας», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΛΔ', τεύχος 403, Μάιος 1941, σ. 91.

αρχές του 1940¹⁷⁵. Η λήξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου και η γυναικεία κίνηση αποτυπώνονται στο άρθρο *Τα καθήκοντα της Ελληνίδας* (Μάιος 1941), στο οποίο αναγνωρίζεται η προσφορά των μορφωμένων γυναικείων στελεχών, ενώ ενθαρρύνονται να συνεχίσουν την κοινωνική αλληλεγγύη τους¹⁷⁶. Τα κείμενα γυναικείου ενδιαφέροντος της περιόδου 1940-1941 αντανακλώνται και στις υψηλές εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή* των αντίστοιχων τόμων ΛΓ'-ΛΔ' αυτής της περιόδου (βλ. Γράφημα 8).

Η συντριπτική πλειονότητα των άρθρων με γυναικεία θεματολογία αφορούν τον καλλιτεχνικό και φιλολογικό χώρο, όπως σταθερά υποστηρίζεται η αντίστοιχη θεματολογία και την προηγούμενη δεκαετία. Στη σταθερή στήλη *Η Επισκόπησις του μηνός* προβάλλονται γυναικεία πρόσωπα τα οποία διαπρέπουν στην θεατρική σκηνή, σε συναυλίες παντός τύπου, σε ομιλίες, στη συγγραφή λογοτεχνικών βιβλίων αλλά και στον χορό¹⁷⁷. Τα λίγα ευρισκόμενα βιογραφικά πορτρέτα στα διαθέσιμα προς μελέτη τεύχη παρουσιάζουν τη ζωή γυναικών με φιλανθρωπική δράση αλλά και σύγχρονες μορφές των γραμμάτων και των τεχνών¹⁷⁸. Επιπλέον, σε μορφή ειδησεογραφίας παρουσιάζονται οκτώ γυναίκες κάτοχοι βραβείου Νόμπελ, με συνοπτική αναφορά στο έργο τους¹⁷⁹. Οι διαφημίσεις οι οποίες αναφέρονται ή απευθύνονται σε γυναίκες είναι ελάχιστες και συγκεκριμένα αφορούν καλλυντικά, ένα κέντρο αισθητικής, γυναικεία ρούχα, καθώς και το συγγραφικό έργο της Ευγενίας Ζωγράφου.

Συμπερασματικά, κατά την έβδομη και τελευταία πενταετία της κυκλοφορίας του περιοδικού, η οποία συμπίπτει με την παραμονή της Ευγενίας Ζωγράφου στη θέση της διευθύντριας και την ανάληψη της επιμέλειας ύλης από τον Σώτο Χονδρόπουλο, αλλά και, από πλευράς καταστασιακού πλαισίου, διαδραματίζεται μέσα σε ακραίες συνθήκες κοινωνικοπολιτικής αποσταθεροποίησης και καταστολής, η παρουσία της γυναικείας θεματολογίας παρουσιάζει ποσοτική κάμψη, επανερχόμενη στα χαμηλά επίπεδα της πέμπτης πενταετίας (205 άρθρα την έβδομη πενταετία, 207 άρθρα την πέμπτη), ενώ επικεντρώνεται κυρίως στο πεδίο της γυναικείας καλλιτεχνικής και φιλολογικής δράσης. Η χειραφεσιακή, κοινωνική, εθνική και επιστημονική δράση προβάλλονται μέσω συγκεκριμένων προσώπων και σε περιορισμένο αριθμό δημοσιευμάτων.

¹⁷⁵ Ελένη Σιφναίου, «Καλλιρόη Παρρέν. Η πρώτη ιέρεια του ελληνικού φεμινισμού», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΛΓ', τεύχος 387, Ιανουάριος 1940, σσ. 42-43.

¹⁷⁶ χ.ό., «Τα καθήκοντα της Ελληνίδας», ό.π.

¹⁷⁷ Βλ. για παράδειγμα «Η επισκόπησις του μηνός», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΛΑ', τεύχη 361-372, Νοέμβριος 1937 - Οκτώβριος 1938.

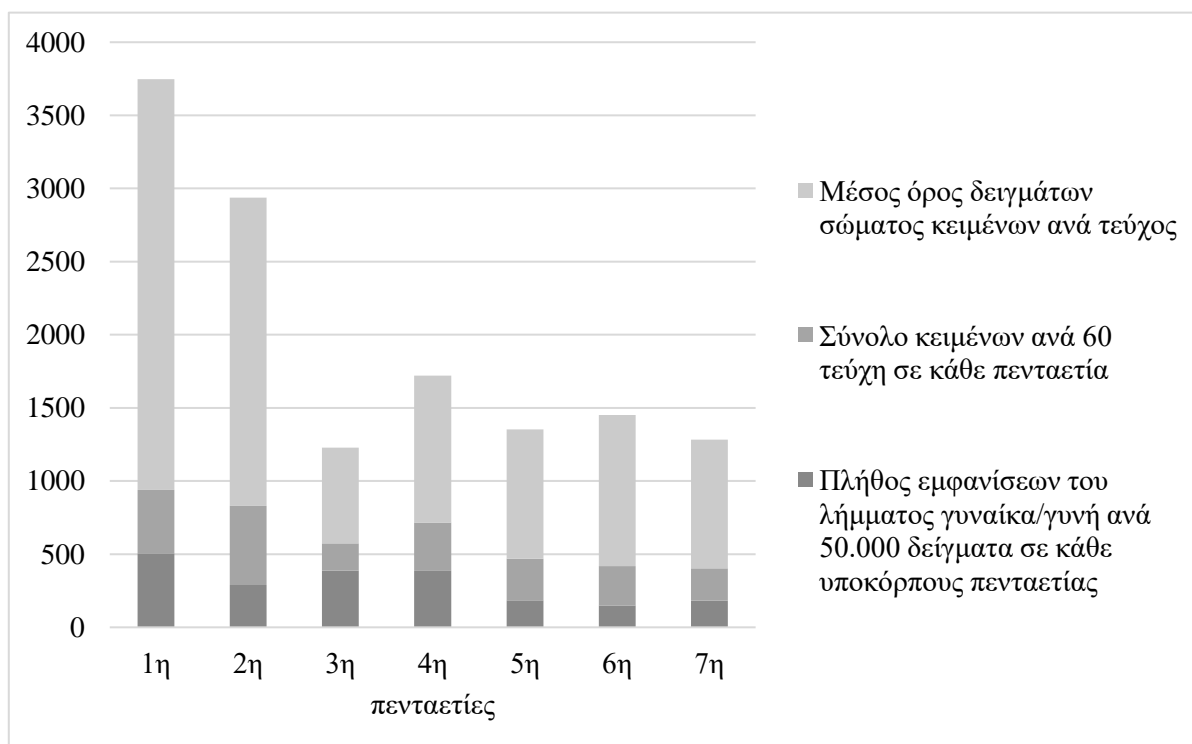
¹⁷⁸ χ.ό., «Μαίη Χρυσοβελώνη», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΛΑ', τεύχος 361, Νοέμβριος 1937, σ. 27. Ζ., Κ. Β., «Φιλολογικά Γράμματα», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΛΑ', τεύχος 362, Δεκέμβριος 1937, σ. 53., Ειρήνη Λασκαρίδου, «Βιργινία Κλ. Καλλιιάδου», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΛΔ', τεύχος 404, Ιούνιος 1941, σ.102.

¹⁷⁹ Σ. Π. Εμ. Γ., «Οκτώ νομπελείοι δαφνοστεφεείς γυναίκες», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΛΓ', τεύχος 390, Απρίλιος 1940, σσ. 93-94.

4.1.3 Συμπεράσματα

Η συστηματική μελέτη και ανάλυση των ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων των μη μυθοπλαστικών δημοσιευμάτων της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* τα οποία πραγματεύονται θέματα γυναικείου ενδιαφέροντος επιτρέπει την εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων ως προς το περιεχόμενο των δημοσιευμάτων αλλά και τους παράγοντες οι οποίοι λειτούργησαν ευνοϊκά ή ανασχετικά στην ανάπτυξη της γυναικείας θεματολογίας. Η πολυπαραγοντική ανάλυση του σώματος κειμένων, λαμβάνοντας υπόψη τον μέσο όρο δειγμάτων σώματος κειμένων ανά τεύχος σε κάθε πενταετία, το πλήθος των εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων του ανά σώμα κειμένων πενταετίας, καθώς και την καταγραφή των κειμενικών ειδών της αρθρογραφίας δίνει τη δυνατότητα συγκεντρωτικής απεικόνισης των ποσοτικών δεδομένων (βλ. Γράφημα 9).

Γράφημα 9. Συγκεντρωτικός πίνακας ποσοτικών δεδομένων

Ο συγκερασμός των τριών αυτών μεθόδων ανάλυσης της υπό μελέτη αρθρογραφίας καταδεικνύει τις περιόδους κατά τις οποίες η γυναικεία θεματική είναι περισσότερο ή λιγότερο ανεπτυγμένη. Συνεπώς, γίνεται αντιληπτό ότι στην πρώτη, δεύτερη και τέταρτη πενταετία έκδοσης της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως*, η γυναίκα φαίνεται να απασχολεί περισσότερο σε σύγκριση με τις υπόλοιπες πενταετίες. Δεν μπορεί να αγνοηθεί το γεγονός ότι οι διακυμάνσεις αυτές συμβαδίζουν χρονολογικά με τα πρόσωπα που βρίσκονται στη διεύθυνση του

περιοδικού την εκάστοτε πενταετία ή μέρος αυτής. Έτσι, στις περιόδους που διατελεί διευθύντρια η Ευγενία Ζωγράφου, η παρουσία θεματολογίας γυναικείου ενδιαφέροντος στην αρθρογραφία είναι εντονότερη και περισσότερο προσανατολισμένη σε φεμινιστικά ζητήματα. Αντίθετα, στα χρονικά διαστήματα κατά τα οποία η Ευγενία Ζωγράφου απουσιάζει από την ενεργή διεύθυνση του περιοδικού και η διεύθυνση σύνταξης ή η επιμέλεια ύλης ανατίθεται σε άτομα του ανδρικού φύλου (Απόστολος Μαγγανάρης, Άγγελος Δόξας, Σώτος Χονδρόπουλος), η προβολή του γυναικείου στοιχείου κινείται σε χαμηλά επίπεδα ποσοτικά, ενώ η πραγμάτευσή του ρέπει προς το καλλιτεχνικό πεδίο και το όλο περιοδικό αυτοπροσδιορίζεται ως λογοτεχνικό. Μπορεί, λοιπόν, κανείς βάσιμα να υποθέσει ότι ο βαθμός και ο χαρακτήρας της ενασχόλησης των αρθρογράφων με τη γυναικεία υπόθεση συναρτάται με το φύλο του διευθυντή σύνταξης ή επιμελητή ύλης αλλά και με την προσωπικότητα και τα ενδιαφέροντα της ίδιας της Ευγενίας Ζωγράφου.

Κατά την πρώτη, δεύτερη και τέταρτη πενταετία έκδοσης του περιοδικού εμφανίζονται εκτενή αφιερώματα σε γυναικεία πρόσωπα, προβάλλονται περισσότερες οπτικές γύρω από την γυναίκα και αναπτύσσεται ένας πλουσιότερος διάλογος σχετικά με το γυναικείο ζήτημα. Επιπλέον, το θέμα της αμειβόμενης εργασίας έχει το προβάδισμα έναντι αυτού της κοινωνικής και φιλανθρωπικής εργασίας. Στα άρθρα του περιοδικού, τα πολεμικά γεγονότα αναδεικνύουν τη χρησιμότητα των γυναικών στην κοινωνία και τη δημόσια σφαίρα, ενώ προβάλλονται τακτικά τα εκπαιδευτικά και πολιτικά δικαιώματα των γυναικών. Επιπροσθέτως, η στήλη συμβουλευτικής γυναικείας περιποίησης εμφανίζεται συχνά, ενώ η καλλιτεχνική γυναικεία κίνηση προβάλλεται συνεχώς και σταθερά.

Σε αντιδιαστολή με αυτές τις πενταετίες, κατά την τρίτη, πέμπτη, έκτη και έβδομη πενταετία κυκλοφορίας του περιοδικού η καταγραφή των φεμινιστικών γεγονότων και η σκιαγράφηση ιστορικών γυναικείων προσώπων περιορίζεται σημαντικά. Το ζήτημα της γυναικείας χειραφέτησης απασχολεί το περιοδικό κυρίως κατά τα διαστήματα στα οποία η Ευγενία Ζωγράφου επιδίδεται πιο συστηματικά στην επιμέλεια της ύλης, όμως δεν φαίνεται να έχει τον ίδιο συγγραφικό δυναμισμό ο οποίος απαντά στις άλλες τρεις πενταετίες. Η γυναικεία δράση στον καλλιτεχνικό και φιλολογικό χώρο απασχολεί το περιοδικό με συνεχώς αυξανόμενο ρυθμό με την πάροδο των χρόνων, εκτοπίζοντας σταδιακά τα ζητήματα της χειραφέτησης.

Συνοψίζοντας, η ανάλυση των δεδομένων που διενεργήθηκε καταδεικνύει ότι τα 10 πρώτα χρόνια έκδοσης του περιοδικού (1907-1917) καθώς την πενταετία 1922-1927, φιλοξενούνται περισσότερα μη μυθοπλαστικά κείμενα πραγματευόμενα ζητήματα γυναικείου ενδιαφέροντος, είναι μεγαλύτερης έκτασης και αναφέρονται σε πιο προσωποκεντρικά

γυναικεία γεγονότα, υπό την ενεργή διεύθυνση της Ευγενίας Ζωγράφου. Αντίθετα, την πενταετία 1917-1922 και τα τελευταία 15 χρόνια (1927-1941 και 1944) η γυναικεία θεματολογία φθίνει αισθητά, με πιο λίγα, μικρότερα σε έκταση και λιγότερο προσωποκεντρικά κείμενα, υπό ανδρική διεύθυνση, και με μεγαλύτερο λογοτεχνικό προσανατολισμό του περιοδικού συνολικά.

Η συσχετιστική ανάλυση των τριών παραμέτρων που εκτέθηκαν παραπάνω καταδεικνύει για το συνολικό διάστημα έκδοσης του περιοδικού μια σταδιακή κάμψη της δυναμικής της γυναικείας θεματολογίας, ιδίως της φεμινιστικής, έως και αναδίπλωση κατά τα τελευταία έτη, τα οποία, τονίζεται, συμπίπτουν ιστορικά με περιόδους άρσης των ελευθεριών έκφρασης (δικτατορία Μεταξά, Κατοχή, Εμφύλιος), μη ευνοώντας τη διάδοση ρηξικέλευθων ιδεών, όπως αυτές που αφορούσαν την κοινωνική αποκατάσταση του γυναικείου φύλου.

Αξίζει όμως να τονιστεί ότι καθόλα τα χρόνια έκδοσης της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως*, με την ενεργή ή μη διεύθυνση του περιοδικού από την Ευγενία Ζωγράφου ή την κατά καιρούς ανάθεση της διεύθυνσης σε εκπροσώπους του ανδρικού φύλου, με τη διαφοροποίηση της θεματολογίας και τον ολοένα και εντονότερο λογοτεχνικό προσανατολισμό του περιοδικού, και παρά τα άκρως δυσμενή ιστορικά γεγονότα με τα οποία συνέπεσε η έκδοσή του, πάντοτε υπήρχε χώρος αφιερωμένος στην ανάδειξη της γυναικείας δράσης και προόδου.

4.2 Γυναικεία πορτρέτα-βιογραφίες

4.2.1 Δεδομένα και μεθοδολογία προσέγγισης γυναικείων πορτρέτων

Σε μια προσπάθεια αποδελτίωσης της γυναικείας παρουσίας στο περιοδικό *Ελληνική Επιθεώρησης*, πραγματοποιήθηκε μια συστηματική καταγραφή όλων των γυναικείων επώνυμων προσώπων στα οποία αφιερώνεται ένα βιογραφικό πορτρέτο, συνοδευόμενα από την ιδιότητα ή ιδιότητες που τις έφεραν στο περιοδικό. Οι γυναίκες αυτές αποτελούν ένα μικρό μόνο μέρος του συνόλου των επώνυμων γυναικών που αναφέρονται στο σώμα κειμένων του περιοδικού. Η αρχική ερευνητική πρόθεση αφορούσε την αποδελτίωση όλων των γυναικείων ονομάτων, η οποία όμως κρίθηκε ανέφικτη στον καθορισμένο χρόνο ολοκλήρωσης της μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας. Κι αυτό, επειδή μια πρώτη, πιλοτική αναδίφηση στο σώμα κειμένων κατέδειξε ότι τα γυναικεία ονόματα ήταν εκατοντάδες και ότι πέρα από την αποδελτίωση χρειαζόταν ταυτοποίηση και διασταύρωση από άλλες πηγές, καθόσον δεν ήταν όλες γνωστές και επώνυμες. Ως μια συμβιβαστική λύση επιλέχθηκε η αποδελτίωση όλων των γυναικείων βιογραφικών πορτρέτων. Ανά συχνά χρονικά διαστήματα, η *Ελληνική Επιθεώρησης* αφιέρωνε ένα σχετικά εκτεταμένο βιογραφικό πορτρέτο σε επώνυμη γυναίκα της εποχής. Αυτά τα πορτρέτα θεωρούνται ενδεικτικά του είδους των γυναικών που επέλεγε το περιοδικό να προβάλλει.

Συγκεκριμένα, καταγράφηκαν όλα τα άρθρα τα οποία προσδιορίζονται ως πορτρέτα, δηλαδή συνδυάζουν βιογραφικά με δημοσιογραφικά στοιχεία¹⁸⁰. Πρόκειται, για εκτενή βιογραφικά πορτρέτα λογίων και επιφανών γυναικών, συγγραφέων, ποιητριών, καλλιτεχνίδων, φιλόσοφων, διδασκαλισσών, φεμινιστριών, επιστημόνων, ακαδημαϊκών, πολιτικών και ιστορικών προσώπων, αφιερώματα σε διαπρεπείς Ελληνίδες του 19ου αιώνα, συζύγους μεγάλων ανδρών και μητέρες ή κόρες μεγάλων ανδρών/γυναικών. Πιο αναλυτικά, εντοπίστηκαν 129 άρθρα -ιστορικά, καλλιτεχνικά και φιλολογικά πορτρέτα γυναικών, μέσα από αφιερώματα και νεκρολογίες- σε όλο το εύρος έκδοσης του περιοδικού. Κάποια άρθρα δημοσιεύτηκαν αυτοτελή, ενώ κάποια άλλα σε συνέχειες¹⁸¹. Από το σύνολο των

¹⁸⁰ Βλ. Περικλής Πολίτης, *ό.π.*, σσ. 3-4.

¹⁸¹ Βλ. π.χ. Σπ. Δ. Βιάζης, «Διαπρεπείς Ελληνίδες κατά τον ΙΘ' Αιώνα», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμοι Α'-Ζ', τεύχη 3-4, 6-19, 23-24, 26-27, 29-30, 34-37, 41-56, 58-59, 67-76, 1907-1914. Σπ. Δε Βιάζης, «Διαπρεπείς Ελληνίδες μήτηρ γάλλων ποιητών», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Η', τεύχη 87-90, 1915. *χ.ό.*, «Μια Ελληνίς εν τη ξένη», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Α', τεύχος 4, 1908. *χ.ό.*, «Θεατρικά: Μαρίκα Κοτοπούλη», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Β', τεύχος 19, 1909. Ευγενία Ζωγράφου, «Η δις διευθύντρια του Ελληνικού Παρθεναγωγείου Μυτιλήνης», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Β', τεύχος 21, 1909. *χ.ό.*, «Ωραία τέχνη. Μαρία Ιγγλέση», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Ε', τεύχος 55, 1912. *χ.ό.*, «Αι Ελληνίδες διπλωματούχοι της σχολής των φυσικομαθηματικών», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Ε', τεύχος 56, 1912. *χ.ό.*, «Γυναικεία φιλολογία. Η κ. Λουΐζα Δελάρου», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Η', τεύχος 86, 1914. Ευγενία Ζωγράφου, «Αικατερίνη Λασκαρίδου», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Θ', τεύχος 102, 1916. *χ.ό.*, «Από τα παγκόσμια πένθη. Νεέρα», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΙΑ', τεύχος

καταγεγραμμένων άρθρων προέκυψαν 83 διαφορετικά ονόματα γυναικών, 63 Ελληνίδων και 20 άλλων εθνικοτήτων, που έζησαν και έδρασαν κατά κύριο λόγο από τον 19^ο αιώνα έως την εποχή του περιοδικού, στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, όπως σε Ιταλία, Γαλλία, Αμερική κ.λπ. (βλ. Πίνακα 18, σ. 81 για τον πλήρη κατάλογο των βιογραφούμενων γυναικών). Οι συγγραφείς των βιογραφικών πορτρέτων ήταν μεταξύ άλλων ο Σπ. Δε Βιάζης ο οποίος έχει γράψει σχεδόν τα μισά, η Ευγενία Ζωγράφου, ο Κώστας Καιροφύλας, η Νίτσα Μακρή, ο Γ. Β. Τσοκόπουλος κ.ά., ενώ πολλά άρθρα ήταν ανυπόγραφα (βλ. ακόλουθο Πίνακα 14).

Πίνακας 14. Συγγραφείς βιογραφικών πορτρέτων και πλήθος άρθρων τους για διαφορετικές γυναίκες.

Συγγραφέας	Πλήθος άρθρων	Διαφορετικά ονόματα γυναικών
Δε Βιάζης, Σπ.	52	18
Ανυπόγραφο	42	42
Τσοκόπουλος, Γ. Β.	5	1
Ζωγράφου, Ευγενία	4	4
Μακρή, Νίτσα	4	2
Καιροφύλας, Κώστας	3	1
Β., Κ.	2	2
Βαϊανός, Μάριος	2	2
Γιαννοπούλου, Μαριέττα	2	1
Z., Δ. ή Ζ. [Ζωγράφου, Δημήτριος]	2	3
Βελλιανίτης, Θεοδ.	1	1
Δασκαλάκης, Μ.	1	1
Ζώτος, Μ. Μ.	1	1
Λασκαρίδου, Ειρήνη	1	1
Μία	1	1
Ξενόπουλος, Γρηγόριος	1	1
Π., Γ.	1	1

Επιπροσθέτως, για τη λεπτομερή εξέταση του είδους των γυναικών που αποτυπώνονται στα βιογραφικά πορτρέτα του περιοδικού καταγράφηκαν οι ιδιότητες αυτών των γυναικών αναλυτικά και συγκεντρωτικά και υπολογίστηκε το πλήθος των εμφανίσεων κάθε προσδιοριστικής ιδιότητας (βλ. Πίνακα 15, Πίνακα 16). Θα πρέπει να σημειωθεί, ότι σε κάποιες γυναίκες αποδόθηκαν, βάσει των δεδομένων, περισσότερα του ενός χαρακτηριστικά γνωρίσματα.

129, 1918. Νίτσα Μακρή, «Ιστορικά σημειώματα. Η Αικατερίνη της Ρωσίας», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΖ', τεύχη 196-197, 199-200, 1924. χ.ό., «Η μεγάλη νηπιαγωγό, πατριώτις και φιλόνηθρος Αικατερίνη Λασκαρίδου», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΚΓ', τεύχος 275, 1930. Μάριος Βαϊανός, «Μια μεγάλη γυναικεία μορφή. Εύα Σικελιανού», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΚΣΤ', τεύχος 307, 1933. χ.ό., «Εκείνοι που φεύγουν. Ιουλιέττα Αδάμ», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΚΘ', τεύχος 348, 1936. Ειρήνη Λασκαρίδου, «Τεχνοκριτικά. Βιργινία Κλ. Καλλιιάδου», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΛΔ', τεύχος 404, 1941.

Πίνακας 15. Ιδιότητες γυναικών και συχνότητα εμφάνισής τους (αναλυτικά).

Ιδιότητα	πλήθος	%
συγγραφέας/ ποιήτρια	29	25
φιλόσοφος	12	10
μητέρα μεγάλων ανδρών/γυναικών	11	9
ηθοποιός	9	8
λογία/σαλονιέρ	9	8
σύζυγος μεγάλου άνδρα	8	7
πατριώτισσα/ ηρωίδα πολέμου	7	6
δασκάλα/ νηπιαγωγός/ διευθύντρια Παρθεναγωγείου	6	5
ζωγράφος/εικαστικός	5	4
βασίλισσα/βασιλομήτωρ	5	4
δημοσιογράφος/ ιδρύτρια εφημερίδας/ λαογράφος	4	3
κόρη μεγάλων ανδρών/γυναικών	3	3
διπλωμάτισσα/ πολιτικό πρόσωπο	3	3
φεμινίστρια	2	2
διδακτορίσσα Μαθηματικών/Φυσικών Επιστημών	2	2
τραγουδίστρια/μουσικός	2	2
βιομήχανος	1	1
Σύνολο	118	100

Πίνακας 16. Ιδιότητες γυναικών και συχνότητα εμφάνισής τους (συγκεντρωτικά).

Ιδιότητα	Πλήθος	%
καλλιτέχνιδες-δημιουργοί/λόγιες/σαλονιέρ	54	46
συγγενείς μεγάλων ανδρών	22	19
φιλόσοφοι κυρίες	12	10
μορφωμένες επαγγελματίες ή/και κάτοχοι πανεπιστημιακών πτυχίων	12	10
με πατριωτική δράση	7	6
ασχολούμενες με τα κοινά	5	4
αρχηγοί κρατών με κληρονομικά δικαιώματα	5	4
βιομήχανος	1	1
Σύνολο	118	100

4.2.2 Ανάλυση περιεχομένου γυναικείων πορτρέτων

Από την κατάταξη των προσδιοριστικών ιδιοτήτων που χαρακτηρίζουν τις γυναίκες, γίνεται αντιληπτό ότι στα βιογραφικά πορτρέτα της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* προβάλλονται περισσότερο γυναίκες με την ιδιότητα της καλλιτέχνης-δημιουργού, καθώς σχεδόν οι μισές καταγραφές ιδιοτήτων αναφέρονται σε αυτή την κατηγορία με ποσοστό 46% (54 από 118 καταγραφές). Αυτές οι γυναίκες σχετίζονταν με τη συγγραφή, το θέατρο, τα εικαστικά, τη μουσική, αλλά και με τον ευρύτερο πνευματικό κόσμο της εποχής τους. Εν συνεχεία, στις γυναίκες αποδίδονται ιδιότητες άμεσης συγγένειας με επιφανείς άντρες, όπως της μητέρας που ανέθρεψε έναν μεγάλο άντρα, της συζύγου που στάθηκε άξια δίπλα στον άντρα της ή της κόρης που συνέχισε το ένδοξο όνομα του πατέρα της. Οι γυναίκες συγγενείς μεγάλων ανδρών αφορούν το 19% των καταγραφών ιδιοτήτων (22 από 118 καταγραφές). Οι επόμενες ιδιότητες που εκφράζουν τις γυναίκες είναι ισάριθμες με ποσοστό 10% (12 από 118 καταγραφές) η καθεμία και αφορούν τις γυναίκες με φιλανθρωπική δράση και τις μορφωμένες επαγγελματίες γυναίκες. Οι μορφωμένες επαγγελματίες αναφέρονται σε γυναίκες του διδασκαλικού χώρου, όπως δασκάλες, νηπιαγωγούς, διευθύντριες Παρθεναγωγείων, σε γυναίκες ακαδημαϊκούς, όπως οι δύο διδακτόρισσες των Μαθηματικών και Φυσικών Επιστημών και σε γυναίκες του δημοσιογραφικού χώρου, με την ιδιότητα της δημοσιογράφου, ιδρύτρια εφημερίδας και λαογράφου. Ακολούθως, σε ένα μικρό ποσοστό 6% (7 από 118 καταγραφές) παρουσιάζονται γυναίκες πατριώτισσες, σύμφωνα με την *Ελληνική Επιθεώρησι*, δηλαδή γυναίκες με έντονη συναισθηματική σχέση με την πατρίδα, αλλά και γυναίκες ηρωίδες πολέμου. Κατόπιν, με ποσοστό μόλις 4% (5 από 118 καταγραφές) εμφανίζονται γυναίκες ασχολούμενες με τα κοινά, τουτέστιν γυναίκες που έδρασαν ως πολιτικά πρόσωπα, διπλωμάτισσες ή φεμινίστριες. Αντίστοιχα, το ίδιο ποσοστό των 4% (5 από 118 καταγραφές) κατέχουν οι γυναίκες που διετελούσαν αρχηγό κρατών με βάση το κληρονομικό τους δικαίωμα, όπως οι βασίλισσες και οι αυτοκράτειρες. Τέλος, καταγράφεται μια γυναίκα με την ιδιότητα της βιομηχάνου.

Εκ των ανωτέρω δεδομένων, διαμορφώνονται τρεις βασικοί άξονες σύγκρισης ως προς το είδος των γυναικών που προέβαλλε το περιοδικό.

Ο πρώτος άξονας περιλαμβάνει τις γυναίκες επαγγελματίες και καλλιτέχνιδες, έναντι των γυναικών μη επαγγελματιών/μη βιοποριζόμενων από τα δικά τους έργα. Πιο αναλυτικά, οι γυναίκες επαγγελματίες αφορούν τις οικονομικά ανεξάρτητες γυναίκες που βιοπορίζονται από την εργασία τους σε κοινωνικά διακεκριμένα επαγγέλματα. Οι γυναίκες καλλιτέχνιδες, αφορούν τις γυναίκες ασχολούμενες με την τέχνη ως δημιουργοί ή ως πάτρωνες, οι οποίες προβάλλουν και καλλιεργούν την τέχνη και τα γράμματα. Αντίθετα, οι γυναίκες μη

επαγγελματίες, αναφέρονται σε γυναίκες μη βιοποριζόμενες από δικά τους ανεξάρτητα έργα, οι οποίες όμως είναι εύπορες και κοινωνικά ευαισθητοποιημένες και δραστηριοποιούνται ως φιλάνθρωπες ή παρέχουν εθελοντικό εθνικό έργο. Σε αυτόν τον πρώτο άξονα, παρατηρείται ότι προβάλλονται περισσότερο οι γυναίκες με ανεξάρτητη επαγγελματική ή καλλιτεχνική δράση σε ποσοστό 57% (67 από τις 118 καταγραφές ιδιοτήτων), έναντι των γυναικών με μη βιοποριστική φιλανθρωπική ή εθνική δράση σε ποσοστό 14% (17 από τις 118 καταγραφές ιδιοτήτων, βλ. Πίνακα 17).

Στον δεύτερο άξονα συγκαταλέγονται οι γυναίκες που αναφέρονται στα βιογραφικά πορτρέτα για το δικό τους προσωπικό έργο, σε αντιδιαστολή με τις γυναίκες που αναφέρονται ως συγγενείς ή συμπαραστάτιδες επιφανών ανδρών. Οι γυναίκες που προβάλλονται για την προσωπική τους δράση στην κοινωνία, την εργασία, την τέχνη, την επιστήμη και την πολιτική αποτελούν τη συντριπτική πλειονότητα με ποσοστό 81% (96 από τις 118 καταγραφές ιδιοτήτων), έναντι του 19% (22 από τις 118 καταγραφές, βλ. Πίνακα 17) των γυναικών που αναφέρονται ως μητέρες, σύζυγοι ή κόρες μεγάλων ανδρών, οι οποίες όμως συνέβαλαν σημαντικά στο έργο αυτών των ανδρών.

Ο τρίτος άξονας σχετίζεται με το κατά πόσο η κίνηση των γυναικών σε επίπεδο κοινωνίας αφορά στην προσφορά εθελοντικού κοινωνικού, εθνικού έργου ή την άμεση πολιτική δράση. Στο κοινωνικό, εθνικό έργο αναφέρονται οι γυναίκες, οι οποίες προσφέρουν στην κοινωνία με τη φιλανθρωπία τους και την προβολή ή και υπεράσπιση της πατρίδας τους με υψηλό αίσθημα ευθύνης. Απεναντίας, οι γυναίκες με πολιτική δράση ασχολούνται με τα κοινά ως πολίτιδες, δηλαδή ως πολιτικά πρόσωπα, διπλωμάτισσες, δυναμικές ηγέτιδες ή φεμινίστριες. Αν και οι δύο κατηγορίες σύγκρισης βρίσκονται ποσοστιαία χαμηλά, καταγράφονται περισσότερες ιδιότητες γυναικών αφορώσες την εθελοντική φιλανθρωπική και πατριωτική δράση σε ποσοστό 16% (19 από τις 118 καταγραφές ιδιοτήτων), έναντι των ιδιοτήτων των πολιτίδων σε ποσοστό 9% (10 από τις 118 καταγραφές, βλ. Πίνακα 17).

Πίνακας 17. Άξονες σύγκρισης ιδιοτήτων γυναικών

άξονες σύγκρισης	πλήθος	%
α. επαγγελματίες, καλλιτέχνιδες vs. φιλάνθρωπες	67 vs. 17	57 vs. 14
β. ανεξάρτητος βίος vs. υποστήριξη επιφανών αντρών	96 vs. 22	81 vs. 19
γ. κοινωνικό έργο vs. πολιτική δράση	19 vs. 10	16 vs. 9

4.2.3 Συμπεράσματα

Εν κατακλείδι, από την ανωτέρω ανάλυση των ιδιοτήτων των γυναικών, όπως αυτές αποτυπώνονται στα βιογραφικά πορτρέτα του περιοδικού, μπορούν να εξαχθούν καίρια συμπεράσματα ως προς το είδος των γυναικών που ξεχώριζε και προέβαλλε η *Ελληνική Επιθεώρησης*. Τα αριθμητικά δεδομένα προσφέρουν μια σαφή εικόνα για την υπεροχή στην προβολή των ανεξάρτητων βιοποριζόμενων γυναικών, οι οποίες διακρίνονται για το δικό τους προσωπικό έργο, ως επαγγελματίες στην εργασία που έχουν επιλέξει, ως δημιουργοί στην τέχνη τους, ως πνευματώδεις γυναίκες που έλκουν τον πνευματικό κόσμο της εποχής τους, αλλά και ως πρωτοπόρες στις επιστήμες. Σε μικρότερο βαθμό προβάλλονται οι φιλάνθρωπες κυρίες, οι οποίες αναδεικνύονται μέσα από το σημαντικό εθελοντικό τους έργο στην κοινωνία, όπως επίσης και οι γυναίκες οι οποίες γίνονται ευρύτερα γνωστές από την ανατροφή ή υποστήριξη διακεκριμένων ανδρών. Συνεπώς, η γυναίκα των πορτρέτων της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* προβάλλεται στη δημόσια σφαίρα χάρη στη δική της προσωπική αξία και προσπάθεια στον επαγγελματικό, καλλιτεχνικό και πνευματικό κόσμο.

Πίνακας 18. Αλφαβητική καταγραφή γυναικών με τις αναφερόμενες ιδιότητές τους στα βιογραφικά πορτρέτα του περιοδικού.

a/a	Όνομα	Ιδιότητα
1	Chénier, Ελισσάβεν (γένος Λομάκα)	λογία, μητέρα ποιητών
2	Αδάμ, Ιουλιέττα*	συγγραφέας
3	Αδριανού, Κυβέλη	ηθοποιός
4	Αικατερίνη, Αυτοκράτειρα της Ρωσίας*	βασίλισσα, διπλωμάτισσα, πατριώτισσα
5	Αινιανός Μαζαράκη, Αγανίκη	ποιήτρια
6	Αλβάνα Μηνιάτη, Μαργαρίτα	συγγραφέας
7	Αναστασοπούλου, Πηνελόπη	μητέρα μεγάλου άνδρα
8	Αντωνιάδου, Αμαρυλλίς	εικαστικός
9	Αργυροπούλου, Ευφροσύνη	φεμινίστρια
10	Αρμένη Μοτσενίγου, Ελένη	φιλόanthρωπος
11	Ασπιώτου, Κλεωνίκη	ζωγράφος
12	Βαλσαμάκη, Αμαλία	πατριώτισσα, φιλόanthρωπος, ιδρύτρια εφημερίδας, διπλωμάτισσα
13	Βαλσαμάκη, Μαρί(α)	ηθοποιός
14	Βενιζέλου, Έλενα Ελευθ.	φιλόanthρωπος
15	Βύρωνος, Λαΐδη (γένος Μίλμπανκ)*	σύζυγος μεγάλου άνδρα
16	Γαριβάλδη, Αννίτα*	ηρώιδα, πατριώτισσα
17	Γενναδίου, Ανθή Ι.	σύζυγος μεγάλου άνδρα
18	Γέροντα-Καμπούρογλου, Μαριάννα	λαογράφος
19	Γεωργαντά, Ραλλού	φεμινίστρια
20	Γουήθλεϋ, Φυλλίς*	συγγραφέας
21	Δανηλίς	σύζυγος και μητέρα μεγάλων ανδρών, βιομήχανος, βασιλομήτωρ
22	Δελάρου-Μάρδου, Λουίζα	συγγραφέας, ποιήτρια, δημοσιογράφος
23	Ευγενία (Αυτοκράτειρα)*	λογία
24	Ζαρίφη, Ελένη (γένος Ζαφειροπούλου)	φιλόanthρωπος
25	Ζερβού, Μαρία Σ.	διδάκτορας Μαθηματικών
26	Ζωγράφου, Αγγελική Λ.	λογία, μητέρα της Ευγενίας Ζωγράφου
27	Θεοδωροπούλου, Άννα	φιλόanthρωπος
28	Θεοτόκη, Ισαβέλλα	λογία, εικαστικός
29	Θεοχάρη, Μαρία	συγγραφέας
30	Ιγγλέση, Μαρία	ζωγράφος
31	Ινβερνίτσιο, Καρολίνα*	συγγραφέας
32	Καβαφάκη, Αίγλη	συγγραφέας
33	Καζατζή, Σταματίνα	διευθύντρια Παρθεναγωγείου
34	Καΐρη, Ευανθία	λογία, συγγραφέας
35	Καλλιιάδου, Βιργινία Κλ.	φιλόanthρωπος
36	Καλογεροπούλου, Έλπις	τραγουδίστρια
37	Κέννεθ Μπράουν, Δήμητρα	συγγραφέας
38	Κολόννα, Βιτόρια*	ποιήτρια
39	Κορέλλι, Μαρία*	συγγραφέας
40	Κοτοπούλη, Μαρίκα	ηθοποιός

41	Κυριακή Μινέλλη, Λουίζα	ποιήτρια, ζωγράφος
42	Κυριακού, Ρένα	υπερφυσικό παιδί/μουσικός
43	Λάσκαρη, Μιράντα	ποιήτρια
44	Λασκαρίδου, Αικατερίνη	πρωτοπόρος νηπιαγωγός, πατριώτισσα και φιλάνθρωπος
45	Λεοντιάς, Σαπφώ	δασκάλα, διευθύντρια Παρθεναγωγείων, συγγραφέας
46	Λιγκούρο, Ρένα ντε*	ηθοποιός
47	Μακρή, Ουρανία Ι.	διδάκτορας Φυσικών Επιστημών
48	Μαρία Αντουανέττα (βασίλισσα)*	βασίλισσα
49	Μαρίνου, Άννα Π.	φιλάνθρωπος
50	Μάσσωνος, Μπέσση	δασκάλα
51	Μαυρογένους, Ιωάννα	μητέρα συνεργάτριας
52	Μαυρογένους, Μαντώ	ηρωίδα, πατριώτισσα
53	Μαυρομάτη, Ειρήνη	κόρη μεγάλης γυναίκας και σύζυγος μεγάλου άνδρα
54	Μενελάου, Φανή Π.	σύζυγος μεγάλου άνδρα
56	Μιχαλακοπούλου, Ασπασία	μητέρα μεγάλου άνδρα
57	Μουτζάν, Ελισάβετ	συγγραφέας
58	Μπερνάρ, Σάρρα*	ηθοποιός
59	Νοάιγ, Άννα Ματιέ ντε (κόμησσα)*	ποιήτρια
60	Ντελέντα, Γκρατσία*	συγγραφέας με βραβείο Νόμπελ, ποιήτρια
61	Ντούζε, Ελεονώρα*	ηθοποιός
62	Όλγα (βασίλισσα)	φιλάνθρωπος
63	Πάλλη, Αγγελική	συγγραφέας, ποιήτρια
64	Παπαδοπούλου, Άννα	φιλάνθρωπος
65	Παπαλεξοπούλου, Καλλιόπη (γένος Καλαμογάρτη)	λογία
66	Πετρετίνη, Μαρία	συγγραφέας
67	Πολυδούρη, Μαρία	ποιήτρια
68	Πωπ, Πηνελόπη Κ.	μητέρα μεγάλου άνδρα
69	Ράδου, Μαρία (γένος Ζαφειροπούλου)	λογία
70	Ράντιους Τζουκαρί, Άννη (ψευδώνυμο <i>Νεέρα</i>)*	συγγραφέας
71	Ριβέλη, Αιμιλία	ποιήτρια
72	Σαγιανού, Μαίρη	ηθοποιός
73	Σιγκουσντόττιρ, Κρίστιν*	συγγραφέας
74	Σικελιανού, Εύα	λογία, καλλιτέχνης
75	Σλήμαν, Σοφία*	σύζυγος και συνεργάτιδα μεγάλου άνδρα
76	Σορέλ, Σεσίλ*	ηθοποιός
77	Σούκα, Αγγελική Γ.	κόρη μεγάλου άνδρα
78	Σοφία, Βασίλισσα	βασίλισσα
79	Στεφανόπολι, Ιωάννα	δημοσιογράφος, συγγραφέας
80	Σύλβα, Κάρμεν*	βασίλισσα, φιλάνθρωπος, συγγραφέας
81	Ταβουλάρη, Σοφία	ηθοποιός
82	Τρικούπη, Σοφία	λογία, πολιτικό πρόσωπο, κόρη και σύζυγος μεγάλων ανδρών
83	Χρυσοβελώνη, Μαίη	φιλάνθρωπος

*αλλοεθνείς

4.3 Η γυναίκα υπό το πρίσμα συγκεκριμένων θεματικών κατηγοριών

Στη παρούσα ενότητα παρουσιάζονται και σχολιάζονται αποσπάσματα λόγου από τη γυναικείου ενδιαφέροντος αρθρογραφία του περιοδικού *Ελληνική Επιθεώρησης*, ώστε να αναδειχθούν με απτότερο τρόπο οι απόψεις των αρθρογράφων του για τη γυναικεία συνθήκη της εποχής έκδοσής του αλλά και το όραμα και η στάση συνολικά του περιοδικού για τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία. Για να επιτευχθεί αυτό με συστηματικό και στοχευμένο τρόπο αλλά και λαμβάνοντας υπόψη τους περιορισμούς χρόνου και χώρου που επιβάλλει η σύνταξη μιας μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας, επιλέχθηκε να εξορυχθούν, μέσω συμφραστικών πινάκων, τα συγκείμενα όλων των εμφανίσεων του όρου *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων/συνθέτων του ως η κατεξοχήν λεξιλογική έκφραση της γυναικείας θεματολογίας στο σώμα κειμένων που συλλέξαμε.

Συγκεκριμένα, η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε αποτελείται από δύο σκέλη, αφενός την εξαγωγή όλων των εμφανίσεων του όρου *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων/συνθέτων του και την θεματική ταξινόμησή τους σε θεματικές κατηγορίες (με συχνότητες) βάσει των συγκειμένων τους και, αφετέρου, την παρουσίαση, με σχολιασμό, χαρακτηριστικών παραδειγμάτων/αποσπασμάτων από κάθε κατηγορία. Η εξαντλητική αναδίφηση στο σύνολο των εμφανίσεων ενός καίριου και απόλυτα συναφούς λεξικού στοιχείου εξυπηρετεί, μεταξύ άλλων, την βασική απαίτηση της σωματοκειμενικής ανάλυσης για ολική εξηγησιμότητα¹⁸².

4.3.1 Εξαγωγή λεξικοστατιστικών δεδομένων και δημιουργία θεματικών κατηγοριών

Ως προς το πρώτο σκέλος της μεθοδολογίας, διενεργήθηκαν τα εξής. Από το συνολικό σώμα κειμένων του περιοδικού (548.232 δείγματα) το οποίο συγκροτήθηκε για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας εξήχθησαν αυτόματα όλοι οι κλιτικοί τύποι των όρων *γυναίκα* και *γυνή* καθώς και τα παράγωγά τους (συνολικά 3.394 εμφανίσεις).

Κατόπιν εξήχθησαν οι συμφραστικοί πίνακες των 3.394 τύπων και, αφού μελετήθηκαν όλα τα σχετικά συγκείμενα, ταξινομήθηκε το σύνολο των εμφανίσεων σε επτά κατηγορίες, ομαδοποιώντας τις θεματικά συναφείς μεταξύ τους προτάσεις. Η κατηγοριοποίηση βασίστηκε αποκλειστικά στο περιεχόμενο των εμφανίσεων, ήταν, δηλαδή, εκ του λόγου οδηγούμενη (*discourse-driven*)¹⁸³ και δεν χρησιμοποιήθηκαν προϋπάρχουσες κατηγορίες.

¹⁸² Διονύσης Γούτσος και Γεωργία Φραγκάκη, *Εισαγωγή στη γλωσσολογία σωμάτων κειμένων*, Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2015, σ. 16.

¹⁸³ Ουρανία Χατζηδάκη, *ό.π.*, σσ. 321-322.

Από τις ομαδοποιήσεις του συνόλου των εμφανίσεων (3.394) που περιείχαν οι συμφραστικοί πίνακες προέκυψαν οι ακόλουθες επτά βασικές θεματικές κατηγορίες άμεσα σχετιζόμενες με τη γυναίκα:

- α. χειραφέτηση και δημόσια σφαίρα
- β. κοινωνική θέση
- γ. σώμα και εμφάνιση
- δ. προσωπικότητα
- ε. γάμος και οικογένεια
- στ. σχέση και σύγκριση με το άλλο φύλο
- ζ. γυναικείες μυθοπλαστικές/αναπαραστατικές μορφές

Ο ακόλουθος πίνακας παρουσιάζει τη συχνότητα των επτά αυτών θεματικών κατηγοριών. Σημειώνεται ότι κάθε μία από αυτές τις θεματικές κατηγορίες διαιρέθηκε σε επιμέρους υποκατηγορίες για τη λεπτομερέστερη κατανόηση και σκιαγράφηση της γυναίκας ως κοινωνικού όντος και δράντος στα φύλλα της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* (βλ. παρακάτω).

Πίνακας 19. Κατανομή συχνότητας του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των φαινομένων παραγωγής/ σύνθεσής του ανά θεματική κατηγορία με βάση τα συγκείμενα του συνόλου των εμφανίσεων

	Θεματική κατηγορία	συχνότητα	%
α.	Χειραφέτηση και δημόσια σφαίρα	1795	53
β.	Κοινωνική θέση	528	16
γ.	Σώμα και εμφάνιση	409	12
δ.	Προσωπικότητα	323	10
ε.	Γάμος και οικογένεια	199	6
στ.	Σχέση και σύγκριση με το άλλο φύλο	89	3
ζ.	Γυναικείες μυθοπλαστικές/αναπαραστατικές μορφές	51	2
	Σύνολο	3394	100

Στον Πίνακα 19 παρατηρείται μεγάλη αριθμητική απόκλιση ανάμεσα στις θεματικές κατηγορίες. Η συχνότερη θεματική κατηγορία των εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* είναι αυτή που αφορά το ζήτημα της γυναικείας χειραφέτησης και την παρουσία της στη δημόσια σφαίρα (συνολικά 1.795 εμφανίσεις), ενώ οι τομείς της οικογένειας και της σχέσης/σύγκρισης με το άλλο φύλο εμφανίζουν από τις λιγότερες εμφανίσεις (συνολικά 199 και 89 εμφανίσεις, αντίστοιχα). Η στατιστικά σημαντική αυτή διαφορά καταδεικνύει τον προσανατολισμό του περιοδικού στην προβολή του ζητήματος της χειραφέτησης της γυναίκας και της ανάδειξής της στη δημόσια σφαίρα, έναντι της οικογενειακής θεματολογίας ή των σχέσεων της γυναίκας με τον άντρα. Ενδιάμεσα, με μικρές αριθμητικές διαφορές μεταξύ τους, εμφανίζονται οι κατηγορίες που αφορούν την κοινωνική θέση της γυναίκας, την ενασχόληση

με τη γυναικεία εμφάνιση και τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς της (συνολικά 528, 409 και 323 εμφανίσεις, αντίστοιχα). Τέλος, σε ένα μικρό ποσοστό αναφέρονται γυναικείες μυθοπλαστικές/αναπαραστατικές μορφές (με 51 εμφανίσεις), οι οποίες αποτελούν χαρακτήρες λογοτεχνικών και εικαστικών έργων.

Ακολούθως, πραγματοποιείται η ανάλυση των συμφραστικών πινάκων κάθε θεματικής κατηγορίας ξεχωριστά, καθώς και των επιμέρους υποκατηγοριών. Σε κάθε κατηγορία και υποκατηγορία, επιλέγονται, παρουσιάζονται και σχολιάζονται αντιπροσωπευτικά παραδείγματα από το σώμα κειμένων, ώστε να καταδειχθούν οι συστηματικές θέσεις που αναπτύσσονται γύρω από τη γυναικεία θεματολογία, όπως και η συνολική στάση του περιοδικού ως προς τη γυναίκα.

4.3.2 Ανάλυση εμφανίσεων βάσει θεματικών κατηγοριών και υποκατηγοριών

4.3.2.1 Χειραφέτηση και δημόσια σφαίρα

Όπως προειπώθηκε, η θεματική κατηγορία η οποία αφορά τη χειραφέτηση της γυναίκας και την παρουσία της στη δημόσια σφαίρα είναι αυτή στην οποία καταγράφεται το μεγαλύτερο πλήθος εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή*, αλλά και οι περισσότερες θεματικές υποκατηγορίες (βλ. Πίνακα 20). Σε αυτήν την κατηγορία προβάλλεται η γυναικεία συλλογική δράση, συζητούνται εργασιακά και πολιτικά ζητήματα, γίνεται λόγος για τη μόρφωση των γυναικών, προβάλλεται η γυναικεία καλλιτεχνική και εθελοντική δράση, αναφέρονται επώνυμες διακεκριμένες γυναίκες και καταγράφεται το διοικητικό έργο των γυναικών σε φορείς της εποχής.

Πίνακας 20. Κατανομή συχνότητας του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων του στις υποκατηγορίες της θεματικής κατηγορίας της χειραφέτησης και δημόσιας σφαίρας.

	Χειραφέτηση - δημόσια σφαίρα	συχνότητα	%
1	Γυναικεία δράση	412	23
2	Γυναικεία εργασία	321	18
3	Γυναίκα στην τέχνη	296	16
4	Γυναικεία μόρφωση	287	16
5	Εθελοντισμός, φιλανθρωπία, πολεμική προσφορά	196	11
6	Γυναικεία ψήφος	147	8
7	Διακεκριμένες επώνυμες γυναίκες	105	6
8	Γυναίκες σε διοικητικές/κυβερνητικές θέσεις	31	2
	Σύνολο	1795	100

Παρατηρώντας τον Πίνακα 2, γίνεται αντιληπτό ότι η γυναικεία δράση απασχολεί περισσότερο σε σχέση με τις άλλες κατηγορίες με ποσοστό 23% (412 εμφανίσεις) επί του

συνόλου των εμφανίσεων της κατηγορίας της χειραφέτησης και δημόσιας σφαίρας. Στη θεματική της γυναικείας δράσης συμπεριλαμβάνονται τα συγκεκριμένα όλων των εμφανίσεων του όρου *γυναίκα/γυνή* και των παραγώνων/συνθέτων του τα οποία αφορούν τη δράση των γυναικών για τα δικαιώματά τους, την πρόοδο, την ισότητα, τη χειραφέτηση, όπως και τη γυναικεία συλλογική δράση στο πλαίσιο του οργανωμένου φεμινιστικού αγώνα. Στη συνέχεια, παρατηρείται ότι τα εργασιακά ζητήματα αναπτύσσονται σε ποσοστό 18% (321 εμφανίσεις) επί του συνόλου των εμφανίσεων της κατηγορίας και σχετίζονται με την ένταξη της γυναίκας στην αγορά εργασίας, τη συμβολή της στην οικονομία, την απασχόληση της ως διδασκάλισσας, αλλά και τη σύγκρισή της με το άλλο φύλο στο εργασιακό πεδίο. Ακολούθως, πολύ κοντά από ποσοτικής απόψεως, βρίσκεται η γυναικεία καλλιτεχνική κίνηση με ποσοστό 16% (296 εμφανίσεις) επί του συνόλου των εμφανίσεων, με προβολή του έργου της γυναίκας τόσο ως δημιουργού και πάτρωνα, όσο και ως εκτελέστριας. Οι γυναίκες δημιουργοί και πάτρωνες αναφέρονται σε συγγραφείς, εικαστικούς, μουσικούς, λόγιες και σαλονιέρ, ενώ οι εκτελέστριες σε ηθοποιούς, χορεύτριες, τραγουδίστριες ή οργανοπαίκτριες. Με σχετικά μικρή διαφορά και με ποσοστό 16% (287 εμφανίσεις) επί του συνόλου των εμφανίσεων ακολουθεί η συζήτηση γύρω από τη μόρφωση των γυναικών, είτε αυτή λειτουργεί ως μέσο κοινωνικής εξύψωσης και αυτοπροσδιορισμού της γυναίκας, είτε ως αγαθό βελτίωσης και ετεροπροσδιορισμού της γυναίκας. Εν συνεχεία, προβάλλεται η γυναικεία εθελοντική προσφορά σε ποσοστό 11% (196 εμφανίσεις), όπου καταγράφεται η φιλανθρωπική και πολεμική προσφορά των γυναικών. Έπειτα, σε ποσοστό 8% (147 εμφανίσεις), αναπτύσσεται η θεματολογία που σχετίζεται με τη γυναικεία ψήφο, όπου παρατίθενται απόψεις και γεγονότα σχετικά με τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών και την ανάμειξή τους στην πολιτική. Σε ένα μικρό ποσοστό της τάξεως του 6% (105 εμφανίσεις), γίνεται λόγος για διακεκριμένες επώνυμες γυναίκες, χάρις στην προσωπικότητα και την ενασχόλησή τους με διάφορους τομείς της τέχνης, των γραμμάτων, της επιστήμης και της πολιτικής. Τέλος, προβάλλονται γυναίκες σε διοικητικές ή κυβερνητικές θέσεις (πολιτικοί ή βασίλισσες) σε ποσοστό 2% (31 εμφανίσεις), οι οποίες δρούσαν σε θέσεις ευθύνης τους για το κοινό καλό.

Στη συνέχεια, αναλύεται το περιεχόμενο κάθε μίας από τις προαναφερθείσες υποκατηγορίες, με παρουσίαση και σχολιασμό αντιπροσωπευτικών αποσπασμάτων από τους αντίστοιχους συμφραστικούς πίνακες.

4.3.2.1.1 Γυναικεία δράση

Η γυναικεία δράση αναφέρεται στην κίνηση των γυναικών σε θέματα χειραφέτησης, δικαιωμάτων, προόδου, ισότητας και ελευθερίας, αλλά και στην προτροπή της γυναίκας να

δράσει στη δημόσια σφαίρα. Επιπλέον, προβάλλεται η γυναικεία συλλογική δράση με οργανώσεις, σωματεία και συνέδρια, τα οποία καταδεικνύουν και διεκδικούν τα γυναικεία δικαιώματα, ακολουθώντας τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές και αμερικανικές εξελίξεις.

Η γενική ιδέα που διατυπώνεται εδώ είναι ότι η αρχή για τη γυναικεία πρόοδο και χειραφέτηση έγκειται στην έξοδο της γυναίκας από το κλειστό οικογενειακό της περιβάλλον και στην είσοδό της στην κοινωνία και στην εργασία, εφοδιασμένη με υψηλά ιδανικά, δρώντας ως ένα πνευματικό και σοβαρό ον. Η γυναικεία οργανωμένη συλλογική δράση αντιπροσωπεύεται στις σελίδες της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* κατά κύριο λόγο από επίσημα συγκροτημένους συλλογικούς φορείς όπως το Εθνικό Συμβούλιο των Ελληνίδων, το Λύκειο των Ελληνίδων και ο Σύνδεσμος υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκας. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα, το οποίο προέρχεται από το άρθρο με τίτλο *Εθνικόν Συμβούλιον Ελληνίδων Γυναικών*¹⁸⁴ (Μάιος 1920) (στα παρατιθέμενα παραδείγματα τηρείται αυστηρά η ορθογραφία του πρωτοτύπου):

(1) «Το «Εθνικόν Συμβούλιον των Ελληνίδων **γυναικών**» είνε η επίσημος εκπροσώπησις της νέας σκέψεως και των νέων κοινωνικών, πολιτειακών και εθνικών κατευθύνσεων της συγχρόνου Ελληνίδος **Γυναικός**.»

Εδώ, προβάλλεται το έργο του αναγνωρισμένου σωματείου, το οποίο γίνεται εκφραστής νέων αντιλήψεων σε πολυδιάστατο επίπεδο για την Ελληνίδα της εποχής. Με την παρουσίαση του Εθνικού Συμβουλίου των Ελληνίδων Γυναικών το περιοδικό επιλέγει σαφή στάση υποστήριξης της γυναικείας οργανωμένης δράσης στην Ελλάδα.

4.3.2.1.2 Γυναικεία εργασία

Η παρουσία της γυναίκας στη δημόσια σφαίρα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εργασία ως μέσο κοινωνικής συμμετοχής και αξιοπρεπούς μέσου βιοπορισμού. Η εργασία της γυναίκας αναγνωρίζεται ως χρήσιμη τόσο στις αστικές όσο και στις αγροτικές περιοχές και καταδεικνύεται η συμβολή της γυναίκας στην οικονομία του τόπου. Ωστόσο, γίνεται σύγκριση των γυναικών και των ανδρών στο εργασιακό περιβάλλον και επισημαίνονται τα ενδεδειγμένα γυναικεία επαγγέλματα. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα (2), προερχόμενο από την γραπτή άποψη του Δ.Ι. Καλογερόπουλου, ως απάντηση στο πρώτο ερώτημα: *Ποια*

¹⁸⁴ χ.ό., «Εθνικόν Συμβούλιον Ελληνίδων Γυναικών», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος ΙΓ', τεύχος 151, Μάιος 1920, σ. 584.

επαγγέλματα θεωρείτε πρόσφορα διά την Ελληνίδα; του δημοψηφίσματος του περιοδικού σχετικά με τη γυναικεία χειραφέτηση¹⁸⁵:

(2) «Εκ των επιστημονικών επαγγελμάτων, μόνον το ιατρικόν επάγγελμα (και ειδικώτερον νοσήματα **γυναικολογικά**, παιδιατρικά, δερματικά αλλ' όχι και χειρουργικά) και το διδασκαλικόν είνε τα δυνάμενα να ασκηθώσιν υπό της **γυναικός**.»

Εδώ, καταδεικνύονται τα κατάλληλα επιστημονικά επαγγέλματα για τη γυναίκα, πέραν των τεχνικών χειρωνακτικών επαγγελμάτων, όπως της πιλοποιοῦ. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα προτείνονται δύο κατάλληλα γυναικεία επαγγέλματα, αυτό της διδασκάλισσας και αυτό της ιατροῦ, αλλά σε συγκεκριμένες ειδικότητες που θεωρούνται από τον αρθρογράφο ως σχετιζόμενες άμεσα με τις γυναίκες. Παρατηρείται, λοιπόν, μια μετατόπιση των γυναικείων επαγγελμάτων από τα παραδοσιακά-τεχνικά σε αυτά του επιστημονικού κλάδου, αλλά κατά τρόπο μάλλον συντηρητικό, καθώς αυτά αφορούν το στερεότυπο της γυναίκας ως παρόχου φροντίδας.

4.3.2.1.3 Γυναίκα στην τέχνη

Η δραστηριοποίηση της γυναίκας στην τέχνη και στα γράμματα, όπως προαναφέρθηκε, αφορά την πολύπλευρη ενασχόλησή της ως δημιουργός και πάτρωνας, καθώς και ως εκτελέστρια καλλιτεχνικών έργων.

Στο επίπεδο της δημιουργίας εντάσσονται γυναίκες με συγγραφική δραστηριότητα στη λογοτεχνία, στο θέατρο και στον τύπο, λόγιες γυναίκες οι οποίες χάρις στις γνώσεις και την εξωστρέφειά τους κατάφεραν να μετατρέψουν το σαλόνι τους σε πνευματικό κέντρο της εποχής τους, αλλά και γυναίκες με εικαστική δράση. Στο επίπεδο της εκτέλεσης έργων εντάσσονται οι ηθοποιοί, οι τραγουδίστριες, οι οργανοπαίκτριες και οι χορεύτριες. Πιο συχνά συναντάται η γυναίκα στο θέατρο, με τις θεατρικές παρουσίες να αφορούν κατά κύριο λόγο τη Μαρίκα Κοτοπούλη και την Κυβέλη Αδριανού, οι οποίες προβάλλονται συστηματικά και αναφέρονται ως οι πιο αξιόλογες ηθοποιοί της γενιάς τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το ακόλουθο, το οποίο προέρχεται από τη στήλη *Μεγάλες Ελληνίδες* (Νοέμβριος 1933) και εντάσσεται σε αφιέρωμα στη Μαρίκα Κοτοπούλη¹⁸⁶:

¹⁸⁵ Δ. Ι. Καλογερόπουλος, «Τα γυναικεία επαγγέλματα», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Ε', τεύχος 49, Νοέμβριος 1911, σσ. 18-19.

¹⁸⁶ χ.ό., «Οι μεγάλες Ελληνίδες. Μαρίκα Κοτοπούλη», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΚΖ', τεύχος 313, Νοέμβριος 1933, σσ. 3-4.

(3) «Πάλαιψαν αδυσώπητα, στο είδος της κάθε μια για την επιβολή της τέχνης τους πάνω στην τέχνη των άλλων **γυναικών** που τον ίδιο καιρό υπήρχαν και που μεσουρανούσαν χωρίς να προσφέρουν τίποτα, βρισκόμενες στην πρώτη σειρά από έλλειψι άλλων ταλέντων.»

Εδώ, προβάλλεται η σκληρή δουλειά της Μ. Κοτοπούλη και της Κυβέλης από την αρχή της καριέρας τους, ώστε να μπορέσουν να εδραιωθούν στην θεατρική σκηνή με βάση το ταλέντο τους. Το ταλέντο της καθεμίας έλαμψε στην πορεία της ζωής τους και αναγνωρίστηκε ως συμβολή στην τέχνη. Με αποσπάσματα σαν αυτά το περιοδικό προβάλλει και αναγνωρίζει τις γυναίκες που πρωτοπορούν και αφήνουν το στίγμα τους στο επάγγελμά τους.

4.3.2.1.4 Μόρφωση

Η μόρφωση των γυναικών προβάλλεται ως ο δυναμικός φορέας της γυναικείας πνευματικής προόδου και καλλιέργειας της προσωπικότητας. Ο διάλογος σχετικά με τη γυναικεία μόρφωση κινείται γύρω από δύο βασικούς άξονες, αφενός τη μόρφωση με σκοπό την κοινωνική ανύψωση της γυναίκας αυτής καθαυτής ή την επαγγελματική της κατάρτιση και αφετέρου τη μόρφωση ως αγαθό βελτίωσης των γυναικών στα παραδοσιακά τους καθήκοντα ως μητέρες, σύζυγοι και νοικοκυρές. Αντιπροσωπευτικά καθενός από αυτούς τους δύο άξονες είναι τα ακόλουθα δύο αποσπάσματα:

(4) «Η **γυναίκα** πρέπει να μορφωθεί γερά και πραγματικά και να αποκτήσει ιδίαν προσωπικότητα, εφώναξε δυνατά η δεσποινίς Κλεάνθους.»

(5) «... να ληφθή πάντοτε πρόνοια προς μόρφωσιν των **γυναικών**, αφού είνε βεβαιωμένον ότι μορφωμένοι **γυναίκες** είνε το βαθμόμετρον του πολιτισμού ενός έθνους, αυτά εξασφαλίζουν και την ευτυχίαν του οίκου και την τελειότεραν μόρφωσιν της νέας γεννεάς... »

Το απόσπασμα (4) αποτελεί μέρος της διάλεξης της Μυρσίνης Κλεάνθους στην αίθουσα του Λυκείου των Ελληνίδων¹⁸⁷, η οποία συζητήθηκε πολύ στον αθηναϊκό τύπο της εποχής. Εδώ, η ομιλήτρια τονίζει τη μόρφωση στο πλαίσιο του αυτοπροσδιορισμού της γυναίκας και προτρέπει τις γυναίκες να μορφωθούν ουσιαστικά και σε βάθος, ώστε να μπορέσουν να ανεξαρτητοποιηθούν από την ανδρική προστασία, δομώντας της δική τους προσωπικότητα και χαράσσοντας τη δική τους πορεία στην κοινωνία. Μια πρωτοποριακή άποψη εκφερόμενη από

¹⁸⁷ χ.ό., «Από την καλλιτεχνικήν κίνησιν. Διαλέξεις», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Η', τεύχος 89, Μάρτιος 1915, σ. 464.

γυναίκα που ταράσσει τις αντιλήψεις της εποχής, που ήθελαν τη γυναίκα άβουλη σκιά του άντρα της. Το απόσπασμα (5) προέρχεται από το άρθρο του Π.Π. Οικονόμου σχετικά με την εκπαίδευση των γυναικών με τίτλο *Περί τελειότερας εκπαιδύσεως των γυναικών*¹⁸⁸. Εδώ, η μόρφωση αφορά τον ετεροπροσδιορισμό της γυναίκας σε επίπεδο έθνους και οικογένειας. Η παραπάνω θέση συνοψίζει τη βασική επιχειρηματολογία για την ανάγκη μόρφωσης των γυναικών, ώστε να εξασφαλισθεί η οικογενειακή ευτυχία, η παιδεία των επόμενων γενεών και κατ' επέκταση η υψηλή πολιτισμική αξία του έθνους. Μια συντηρητικότερη θέση, που προτρέπει τη γυναίκα να μορφωθεί για να μπορέσει να ανταποκριθεί με επιτυχία στα οικογενειακά της καθήκοντα.

4.3.2.1.5 Εθελοντισμός, φιλανθρωπία, πολεμική προσφορά

Η ενδεδειγμένη γυναικεία κοινωνική δράση της εποχής αφορούσε την παροχή εθελοντικής φιλανθρωπικής βοήθειας στους/στις έχοντες/ουσες ανάγκη. Η φιλανθρωπία τις περισσότερες φορές αποτελεί συνώνυμο της κοινωνικής δράσης της εύπορης γυναίκας και μοναδική, μη βιοποριστική εργασία της στην κοινωνία, σε αντίθεση με την εξ ανάγκης βιοποριστική εργασία των λιγότερο εύπορων ή των φτωχών γυναικών. Σε περιόδους ειρήνης, η φιλανθρωπία εστιαζόταν σε φτωχές γυναίκες και παιδιά, ενώ με την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων και του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου η φιλανθρωπική δράση άρχισε να αφορά την παροχή νοσηλείας στους λαβωμένους πολεμιστές και βοήθειας στις οικογένειες των πεσόντων. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα, το οποίο προέρχεται από τη γνώμη Έλληνα του εξωτερικού ως απάντηση στο δημοψήφισμα της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως*¹⁸⁹:

(6) «...θα συναντήσωμεν φιλανθρωπικά καθιδρύματα, θα εύρωμεν φιλόπτωχους αδελφότητας και θα ιδώμεν εργοστάσια άπορων **γυναικών** πάντα ταύτα έργα της Ελληνίδος, ήτις μετ' αφοσιώσεως και αυταπαρνήσεως υπέρ της ευτυχίας εργάζεται.»

Εδώ, προβάλλεται η αξιέπαινη φιλανθρωπική δράση κατά κύριο λόγο των προνομιούχων κυριών μέσα από ιδρύματα, αδελφότητες και εργοστάσια, στα οποία συμμετέχουν με προσήλωση για την ευδαιμονία άλλων φτωχών γυναικών και γενικότερα ανθρώπων σε δυσμενή θέση. Ένα απόσπασμα που, θετικά αλλά στερεοτυπικά, προβάλλει τη γυναικεία μεγαλοψυχία σε διάφορους τύπους δράσης.

¹⁸⁸ Π.Π. Οικονόμος, «Περί τελειότερας εκπαιδύσεως των γυναικών», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Α΄, τεύχος 12, Οκτώβριος 1908, σσ. 356-357.

¹⁸⁹ Κωνσταντίνος Παχής, «Γνώμη Ελλήνος του εξωτερικού», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ε΄, τεύχος 55, Μάιος 1912, σσ. 180-181.

4.3.2.1.6 Γυναικεία ψήφος

Η πορεία προς τη γυναικεία χειραφέτηση σημαίνει απόκτηση πολιτικών δικαιωμάτων, για να μπορεί η γυναίκα να λειτουργεί ως ενεργό μέλος του κράτους στο οποίο ζει και να ορίζει τις επιλογές της. Η συζήτηση γύρω από την ιδιότητα της γυναίκας ως πολίτιδας αναπτύσσεται τόσο με παραδείγματα χωρών του δυτικού κόσμου όπου έχουν παραχωρηθεί πολιτικά δικαιώματα στις γυναίκες όσο και με την εστίαση στην προετοιμασία της γυναίκας για να μπορέσει να αναλάβει το αξίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα από τον διάλογο που εξελίσσεται στο διεθνές γυναικείο συνέδριο της Ρώμης, όπως αποτυπώνεται σε σχετικό άρθρο του περιοδικού (Ιούνιος 1914)¹⁹⁰:

(7) «— Μόνον τότε θα δυνάμεθα να σκεφθώμεν διά την ψήφον. Δηλαδή πρώτον θα θελήσωμεν να δημιουργήσωμεν **γυναίκα-πολίτην** και έπειτα θα φροντίσωμεν όπως χορηγηθή εις τον πολίτην το δικαίωμα της ψήφου.»

Εδώ, αναπτύσσεται ο προβληματισμός γύρω την παροχή ή μη του δικαιώματος ψήφου στις γυναίκες. Η ερωτηθείσα σύεδρος διατυπώνει την επιχειρηματολογία της για την ακατάλληλη χρονική περίοδο παροχής δικαιώματος ψήφου στις γυναίκες, καθώς δεν έχει αναπτυχθεί ακόμα η προϋπόθεση της συνειδητοποίησης της ιδιότητας του πολίτη στις γυναίκες, γεγονός το οποίο αποτελεί πρώτο μέλημα της διεθνούς γυναικεία δράσης. Συνεπώς, παρατηρείται η σφαιρική θεώρηση του ζητήματος της ψήφου, όχι μόνο για την παροχή του δικαιώματος αυτού καθ' αυτού αλλά και την προετοιμασία για την εκτέλεση αυτού του υψηλού δικαιώματος. Ταυτόχρονα, το παράδειγμα προδίδει μια διστακτικότητα στην απόδοση της ιδιότητας της πολίτιδας στη γυναίκα, καθώς η γυναικεία ψήφος, σε αντίθεση, κατ' ουσίαν, με την ανδρική, γίνεται αντιληπτή ως ένα δικαίωμα υπό προϋποθέσεις.

4.3.2.1.7 Διακεκριμένες επώνυμες γυναίκες

Η δράση της γυναίκας στη δημόσια σφαίρα αντιπροσωπεύεται από δυναμικές γυναίκες της εποχής, που διακρίθηκαν για το έργο τους, είτε αυτό ήταν φιλανθρωπικό, πνευματικό, επιστημονικό, παιδαγωγικό, πολιτικό, πατριωτικό ή καλλιτεχνικό. Δεν είναι λίγες οι αναφορές του περιοδικού σε επώνυμες γυναίκες της ελληνικής κοινωνίας αλλά και της διεθνούς κοινότητας των αρχών του 20^{ου} αι., οι οποίες πρωτοστατούσαν με το έργο και την προσφορά τους, στον τομέα τους η καθεμία. Αυτή η στάση του περιοδικού να φέρνει στην δημοσιότητα γυναίκες εξέχουσας σημασίας, πραγματώνεται ιδανικά από το ακόλουθο απόσπασμα (8), το

¹⁹⁰ χ.ό., «Το γυναικείο συνέδριο της Ρώμης», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Ζ', τεύχος 80, Ιούνιος 1914, σ. 165.

οποίο αποτελεί τον επίλογο από το μακροσκελές κείμενο της Ευγενίας Ζωγράφου με τίτλο *Η Ελληνίς προχωρεί*¹⁹¹, στο οποίο επικροτεί τον πολυδιάστατο αγώνα μιας πλειάδας επώνυμων Ελληνίδων, σε τομείς πέρα από τον μέχρι τότε κοινωνικό και εκπολιτιστικό τομέα δράσης των γυναικών:

(8) «Η νεαρά γεωπόνος δις Δενδραμή ανήκει σ' αυτούς τους χαρακτήρας τους ξεχωριστούς και είναι ο τύπος της **γυναίκος** που γλυκοχαράζει διά την επιστημονικήν, κοινωνικήν, καλλιτεχνικήν και πατριωτικήν σταδιοδρομίαν της Ελληνίδος.»

Εδώ, παρουσιάζεται η πρώτη γεωπόνος στην Ελλάδα, η οποία με την περάτωση των σπουδών της στην Ευρώπη, γύρισε γεμάτη όνειρα για να εργαστεί για την πρόοδο της πατρίδας της. Η δεσποινίς Δενδραμή δεν επιδοκιμάζεται μόνο για τις λαμπρές επιστημονικές και πρακτικές σπουδές της, αλλά και για την προσφορά της ως πρωτοπόρος δημόσια υπάλληλος και για τον εξαιρετικά μετριοφρονα χαρακτήρα και την ευγενική ψυχή της. Για την *Ελληνική Επιθεώρησι*, αυτή η μορφωμένη, εργατική και ταπεινή γυναίκα αποτελεί το σύμβολο της προόδου της γυναικείας δράσης και της εξέλιξης της ίδιας της Ελληνίδας, η οποία γίνεται αντιληπτή ως πολυδιάστατη αλλά χωρίς επαναστατικές εξάρσεις.

4.3.2.1.8 Γυναίκες σε διοικητικές/κυβερνητικές θέσεις

Η γυναίκα στη δημόσια σφαίρα, στις αρχές του 20^{ού} αιώνα αρχίζει να αναγνωρίζεται ως συμμετέχουσα και στη διακυβέρνηση κρατών ως εκλεγμένη βουλευτής, σε αντιδιαστολή με τα μέχρι τότε κληρονομικά κυβερνητικά δικαιώματα των βασιλισσών. Η γυναικεία χειραφεσιακή κίνηση στον κόσμο προοδεύει και το περιοδικό προσπαθεί να κρατά ενήμερο το αναγνωστικό κοινό του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της περίπτωσης αυτής είναι το ακόλουθο απόσπασμα, το οποίο προέρχεται από τη στήλη για την παγκόσμια γυναικεία κίνηση και το άρθρο με τίτλο *Γυναίκες νομοθετούσαι* (Οκτώβριος 1912)¹⁹²:

(9) «Ως είναι γνωστόν, η Φιλανδία, υπήρξεν η πρώτη ευρωπαϊκή χώρα, ήτις έστειλε **γυναίκας** αντιπροσώπους εις το Κοινοβούλιον.»

Εδώ, προβάλλεται ως υπενθύμιση και προσφέρεται ως παράδειγμα το πρωτοποριακό γεγονός της συμμετοχής γυναικών βουλευτών στη Βουλή ευρωπαϊκής χώρας, για να ακολουθήσει η παρουσίαση του νομοθετικού τους έργου για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των γυναικών

¹⁹¹ Ευγενία Ζωγράφου, «Η Ελληνίς προχωρεί», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Η', τεύχος 90, Απρίλιος 1915, σ. 468.

¹⁹² χ.ό., «Από την παγκόσμιαν γυναικείαν κίνησιν. Γυναίκες νομοθετούσαι», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ε', τεύχος 60, Οκτώβριος 1912, σσ. 295-296.

της χώρας τους. Με το απόσπασμα αυτό το περιοδικό ενημερώνει το αναγνωστικό κοινό του για τις θέσεις που καταλαμβάνουν οι γυναίκες της βόρειας Ευρώπης, όπου όχι μόνο κατέχουν πλήρη εκλογικά δικαιώματα, αλλά και πρωτοφανή κυβερνητική εξουσία.

4.3.2.2 Κοινωνική θέση

Η δεύτερη σε σειρά θεματική κατηγορία της κοινωνικής θέσης της γυναίκας διακρίνεται, βάσει των συγκεκριμένων, σε δύο υποκατηγορίες, αυτή της θέσης της γυναίκας στην κοινωνική και έμφυλη ιεραρχία και αυτή της ταξικής και οικονομικής της θέσης.

Πίνακας 21. Κατανομή συχνότητας του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων του στις υποκατηγορίες της θεματικής κατηγορίας της κοινωνικής θέσης

Κοινωνική θέση	συχνότητα	%
α. Θέση στην κοινωνική και έμφυλη ιεραρχία	500	95
β. Ταξική και οικονομική θέση	28	5
Σύνολο	528	100

Ο Πίνακας 21 καθιστά σαφές ότι η συζήτηση γύρω από τη θέση της γυναίκας στην κοινωνική και έμφυλη ιεραρχία υπερτερεί συντριπτικά έναντι της συζήτησης σχετικά με την ταξική/οικονομική θέση των γυναικών μεταξύ τους. Στην υποκατηγορία της θέσης της γυναίκας στην κοινωνική και έμφυλη ιεραρχία περιλαμβάνονται όλες οι προτάσεις του συμφραστικού πίνακα οι οποίες προβάλλουν την υπόδουλη θέση της γυναίκας στην κοινωνική ιεραρχία ανεξάρτητα από την ταξική/οικονομική της θέση και αποτελούν την πλειονότητα των προτάσεων με ποσοστό 95% (500 εμφανίσεις) επί του συνόλου των εμφανίσεων της κατηγορίας της κοινωνικής θέσης. Στην υποκατηγορία της ταξικής και οικονομικής θέσης περιλαμβάνονται όλες οι προτάσεις οι οποίες προβάλλουν τη διαφοροποίηση μεταξύ των γυναικών ανάλογα την τάξη στην οποία ανήκουν ή την οικονομική δυνατότητα που κατέχουν με ποσοστό 5% (28 εμφανίσεις) επί του συνόλου των εμφανίσεων της κατηγορίας.

4.3.2.2.1 Θέση στην κοινωνική και έμφυλη ιεραρχία

Η ενδελεχής ανάγνωση των προτάσεων του συμφραστικού πίνακα για τη θέση της γυναίκας στην κοινωνική και έμφυλη ιεραρχία, ανεξάρτητα από την ταξική ή οικονομική θέση στην οποία ανήκει, παρέχει την σαφή εικόνα της υπόδουλης γυναίκας. Οι έμφυλες ανισότητες καταγράφονται στο περιοδικό με παραδείγματα από μυριάδες γεωγραφικές περιοχές και ιστορικές περιόδους, και από εκκλησιαστικά κείμενα. Στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων πρωτοστατεί η γυναικεία υποδούλωση, η υποδεέστερη θέση της γυναίκας έναντι του άντρα και η πεποίθηση ότι αυτή αποτελεί ένα παθητικό και αγόμενο και φερόμενο ον.

Τα άρθρα σχετιζόμενα με την υποτίμηση της γυναίκας, σε όποια κοινωνική τάξη κι αν ανήκει, αναφέρονται τόσο στην αρχαιότητα όσο και στην σύγχρονη εποχή του περιοδικού. Η υποτέλεια της γυναίκας χαρακτηρίζεται από τη δουλεία της αρχαιότητας, η οποία νομιμοποιείται με το πέρασμα των αιώνων με τους άντρες να αποφασίζουν για αυτές χωρίς αυτές. Αντιπροσωπευτικά αυτών των απόψεων είναι τα ακόλουθα αποσπάσματα, εκ των οποίων το απόσπασμα (10) προέρχεται από τη μελέτη του Δ.Σ. Μπαλανού για τη θέση της γυναίκας στις θρησκείες¹⁹³, ενώ το απόσπασμα (11) προέρχεται από το άρθρο της Κρήσας (ψευδώνυμο της Μαίρης Τακιδέλη), συνεργάτριας του περιοδικού από την Αμερική, σχετικά με τη γυναικεία πρόοδο και τα γυναικεία δικαιώματα¹⁹⁴.

(10) «Τοιουτοτρόπως εν τη κλασσική εποχή η **γυνή** εθεωρείτο ως ον φύσει κατώτερον του ανδρός, η δε πεποιθήσις αυτή διατρανούται και υπό των κορυφαίων εκ των συγχρόνων.»

(11) «Παραδέχομαι ότι η **γυνή** εν Ελλάδι και εις τα πλείστα μέρη ακόμη είναι κατωτέρα του ανδρός εις πολλά πλείστα σημεία. Εξ άλλου όμως αι στατιστικά των χωρών εις τας οποίας αι **γυναίκες** έχουν κάποιαν πολιτικήν και εργατικήν ελευθερίαν, απεδείχθησαν εξίσου καλάι συχνάκις ανώτεροι των ανδρών. Δεν είναι λοιπόν το καλλίτερον επιχείρημα τούτο, υπέρ της **γυναικείας** χειραφετήσεως;»

Στο απόσπασμα (10) προβάλλεται η γενική πεποίθηση που επικρατούσε στην αρχαία Ελλάδα, ότι η γυναίκες ήταν κατώτερες από τους άντρες και είχαν συνεχώς ανάγκη επιτήρησης και καθοδήγησης. Μια άποψη την οποία υποστήριζαν πλήρως ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η άποψη περί κατωτερότητας των γυναικών έναντι των αντρών, σύμφωνα με την παραδοχή του αρθρογράφου, παραμένει, ενώ στο απόσπασμα (11) η ίδια παραδοχή, από άλλη αρθρογράφο, επισημαίνεται για να στηριχθεί το αίτημα της αλλαγής της κρατούσας άποψης. Με αυτά τα δύο παραδείγματα γίνεται αντιληπτή η συστηματική στάση του περιοδικού να εκθέτει το ιστορικό πλαίσιο της θέσης της γυναίκας στην κοινωνία και, μέσα από σύγχρονες συζητήσεις, να προβληματίζει, ώστε να επέλθει η συνειδητοποίηση από την οποία θα ξεκινήσει η αλλαγή, ιδίως στη χώρα μας.

¹⁹³ Δημήτριος Σίμου Μπαλανός, «Η θέσις της γυναικός εν ταις θρησκειαίς», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Γ', τεύχος 33, Ιούλιος 1910, σσ. 1044-1045.

¹⁹⁴ Κρήσα, «Γράμματα από την Αμερικήν», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ζ', τεύχος 73, Νοέμβριος 1913, σσ. 12-14.

4.3.2.2 Ταξική και οικονομική θέση

Η επισήμανση της ταξικής και οικονομικής διαφοράς εξετάζεται ανάμεσα στις γυναίκες και είναι ανεξάρτητη από την έμφυλη ιεραρχία που αναπτύχθηκε στην προηγούμενη υποκατηγορία. Ο ταξικός διαχωρισμός των γυναικών αναφέρεται σε πλούσιες, φτωχές, μεσοαστές, αριστοκράτισσες, χωρικές, γυναίκες της αστικής, καλής, μεσαίας, λαϊκής, εργατικής ή κατώτερης τάξης. Αυτές οι διαφοροποιήσεις συνοψίζονται στο απόσπασμα (12), προερχόμενο από το άρθρο του Σλ. Ν. Χμντς για τις γυναίκες νοσοκόμες πολέμου (Μάρτιος 1915)¹⁹⁵:

(12) «Το δε παράδειγμα των ευγενών τούτων δεσποινών, μιμούμεναι και έτεραι **γυναίκες** της μεσαίας και κατωτέρας τάξεως, συνπικούρησαν επίσης εις το υπέρλαμπρον έργον της **γυναικειάς** περιθάλψεως των ασθενών και τραυματιών του Ελληνικού Στρατεύματος.»

Εδώ, διακρίνονται τρεις ταξικές κατηγορίες γυναικών, οι οποίες ενώνουν τις δυνάμεις τους για να προσφέρουν την πολύτιμη βοήθειά τους στην πατρίδα. Η συνύπαρξη γυναικών από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις αποτελεί πρωτοφανές φαινόμενο και συναντάται κυρίως σε φιλανθρωπικές δράσεις. Σε όλες τις γυναίκες, όμως, ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης, αποδίδεται σεβασμός και εκτίμηση από τους/τις αρθρογράφους του περιοδικού.

4.3.2.3 Σώμα και εμφάνιση

Η τρίτη σε σειρά θεματική κατηγορία, του σώματος και της εξωτερικής εμφάνισης, σχετίζεται με τη γυναικεία ένδυση και μόδα, καθώς και με την περιποίηση και υγιεινή του σώματος. Εδώ, απαντούν κυρίως άρθρα συμβουλευτικής ή διαφημίσεις για τις τάσεις της μόδας της εποχής, όπως επίσης άρθρα ή διαφημίσεις για τη φροντίδα του σώματος και του προσώπου.

Πίνακας 22. Κατανομή συχνότητας του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώνων/ συνθέτων του στις υποκατηγορίες της θεματικής κατηγορίας του σώματος και της εμφάνισης

	Σώμα και εμφάνιση	συχνότητα	%
α.	Ένδυση και μόδα	301	74
β.	Περιποίηση και υγιεινή σώματος	108	26
	Σύνολο	409	100

Σύμφωνα με τον Πίνακα 22, η υποκατηγορία της ένδυσης και της μόδας φαίνεται να απασχολεί τρεις φορές περισσότερο σε σχέση με την υποκατηγορία της περιποίησης και υγιεινής του σώματος. Οι προτάσεις του συμπραστικού πίνακα με θεματολογία γυναικείου

¹⁹⁵ Σλ. Ν. Χμντς, «Η γυνή ως νοσοκόμος», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Η', τεύχος 89, Μάρτιος 1915, σσ. 448-450

ρουχισμού και μόδας καταλαμβάνουν το 74% (301 εμφανίσεις) επί των συνολικών εμφανίσεων της κατηγορίας σώμα και εμφάνιση, ενώ οι προτάσεις που αφορούν το γυναικείο σώμα και την περιποίησή του ανέρχονται στο 26% (108 εμφανίσεις) επί του συνόλου των εμφανίσεων.

4.3.2.3.1 Ένδυση και μόδα

Η πλειονότητα των παραδειγμάτων σχετιζόμενων με τη γυναικεία ενδυμασία περιγράφουν την εμφάνιση της γυναίκας με κομψά ρούχα (φορέματα, πανωφόρια, ταγιέρ) που ακολουθούν τις ευρωπαϊκές τάσεις τη μόδας της εκάστοτε εποχής, συνοδευόμενα με καπέλα άριστης ελληνικής, γυναικείας κατασκευής ή εισαγόμενα από την Ευρώπη. Σε ένα μικρό μέρος των εμφανίσεων συζητούνται οι στιλιστικές επιλογές των γυναικών σε προηγούμενους αιώνες, η ηθική γύρω από τις γούνες και τα φτερά, όπως και η, κατά τους/τις αρθρογράφους, αποκρουστική εικόνα του παντελονιού στις γυναίκες. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της παρακολούθησης των τάσεων της μόδας αποτελεί το ακόλουθο απόσπασμα (13) το οποίο προέρχεται από τη *Στήλη διά τας κυρίας* με τίτλο *Η μόδα* (Φεβρουάριος 1911)¹⁹⁶:

(13) «Η μόδα των Σαλβαρίων εις την Ευρώπην αρχίζει να λαμβάνη κάποιας διαστάσεις· η «Ελληνική Επιθεώρησις» εν τούτοις φρονούσα ότι το ζήτημα αυτό δεν εμπορεί ποτέ να ενδιαφέρει τας Ελληνίδας παρά ως κάτι περιέργον μόνον, δημοσιεύει μερικάς ιστορικάς λεπτομερείας του ενδύματος αυτού, και εν συνεχεία όλας τας τελευταίας ειδήσεις περί της **γυναικείας** τουαλέττας τας οποίας φίλη της «Ελληνικής Επιθεωρήσεως» εσταχυολόγησε χάριν των αναγνωστριών αυτής.»

Με το απόσπασμα αυτό η αρθρογράφος κάνει την εισαγωγή στο μακροσκελές κείμενο της, στο οποίο, αφού αναφέρει τι συμβαίνει στις μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες με τη διάδοση του γυναικείου παντελονιού, συνεχίζει με την περιγραφή των κατάλληλων φορεμάτων και παλτών για όλες τις ηλικίες και για όλες τις περιστάσεις, σύμφωνα με τα κελεύσματα της μόδας. Εδώ, γίνεται αντιληπτό ότι παρότι η αρθρογράφος (και, κατ' αυτήν, οι αναγνώστριές της) αποδέχεται τις τάσεις της μόδας για τα φορέματα, αρνείται να ενστερνιστεί τη θεωρούμενη ως απεχθή επιταγή της μόδας για παντελόνια στις γυναίκες.

¹⁹⁶ Μ. Π., «Στήλη διά τας κυρίας. Η μόδα», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Δ', τεύχος 40, Φεβρουάριος 1911, σ. 1230-1232.

4.3.2.3.2 Περιποίηση και υγιεινή σώματος

Στην υποκατηγορία αυτή περιλαμβάνονται τα παραδείγματα τα οποία σχετίζονται με τη φροντίδα του σώματος από άποψης υγιεινής, αισθητικής, διατροφής και εκγύμνασης. Τα περισσότερα παραδείγματα αναφέρονται στην περιποίηση του σώματος και του προσώπου για να διατηρείται καθαρό, όμορφο και νεανικό, ενώ η εκγύμναση του σώματος, η οποία μέχρι πρότινος ήταν παντελώς παραμελημένη, αρχίζει σταδιακά να συζητείται. Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται και διαφημίσεις για γυναικολογικά ιατρεία και κέντρα εναλλακτικής ιατρικής για γυναικολογικές παθήσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της υποκατηγορίας αυτής είναι το ακόλουθο, το οποίο προέρχεται από τη *Στήλη διά τας κυρίας με τίτλο Κατά της πολυσαρκίας* (Μάιος 1916)¹⁹⁷.

(14) «Αλλά διά να επιτύχη η **γυνή** ίσχανσιν ταχύτεραν, πρέπει να κάμη συχνά λουτρά (20 λεπτών περίπου) εντός των οποίων να προστίθενται καθ' εκάστην φοράν άλατα ισχναντικά, τα οποία έχουσι ιδιαιτέραν ενέργειαν της διαλύσεως των λιπαρών και των παχέων υμένων.»

Εδώ, η αρθρογράφος δίνει συμβουλές αδυνατίσματος με τη χρήση αδυνατιστικών αλάτων στο μπάνιο. Τέτοιου είδους θεραπείες παρέχουν εναλλακτικούς τρόπους γυναικείου καλλωπισμού της εποχής, αλλά προβάλλουν και το ενδιαφέρον των γυναικών ως προς τη φροντίδα του σώματος τους.

4.3.2.4 Προσωπικότητα

Η τέταρτη σε σειρά θεματική κατηγορία, της προσωπικότητας, ασχολείται με τον τομέα του γυναικείου χαρακτήρα και των συναισθημάτων. Από την ανάγνωση των παραδειγμάτων που αφορούν τη γυναικεία προσωπικότητα προκύπτουν τρεις υποκατηγορίες. Δυο υποκατηγορίες που αφορούν τα θετικά και τα αρνητικά προσδιοριστικά χαρακτηριστικά της γυναικείας προσωπικότητας, δηλαδή αυτά που αποδίδονται στις γυναίκες ως φύλο, και μια τρίτη υποκατηγορία που αφορά τα συναισθήματα τα οποία βιώνουν οι γυναίκες είτε αυτά είναι ευχάριστα είτε δυσάρεστα.

¹⁹⁷ χ.ό., «Στήλη διά τας κυρίας. Υγιεινή της ωραιότητας. Κατά της πολυσαρκίας», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Θ', τεύχος 103, Μάιος 1916, σσ. 110-111.

Πίνακας 23. Κατανομή συχνότητας του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων/ συνθέτων του στις υποκατηγορίες της θεματικής κατηγορίας της προσωπικότητας

Προσωπικότητα	συχνότητα	%
α. Θετικά χαρακτηριστικά	158	49
β. Αρνητικά χαρακτηριστικά	136	42
γ. Συναισθήματα	29	9
σύνολο	323	100

Τα θετικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που αποδίδονται στις γυναίκες συνολικά ως φύλο καταλαμβάνουν περίπου τις μισές προτάσεις του συμφραστικού πίνακα με ποσοστό 49% (158 εμφανίσεις) επί του συνόλου των εμφανίσεων της κατηγορίας της προσωπικότητας. Έπειτα, καταγράφονται τα αρνητικά προσδιοριστικά χαρακτηριστικά σε ποσοστό 42% (136 εμφανίσεις) επί του συνόλου των εμφανίσεων. Τέλος, τα συναισθήματα απασχολούν σε πολύ μικρό βαθμό με μόλις 9% (29 εμφανίσεις), γεγονός το οποίο υποδηλώνει την περιορισμένη ενασχόληση με τον συναισθηματικό κόσμο της γυναίκας.

4.3.2.4.1 Θετικά χαρακτηριστικά

Τα θετικά γνωρίσματα της προσωπικότητας τα οποία αφορούν τις γυναίκες σχετίζονται με όλα εκείνα τα προτερήματα που θεωρούν οι αρθρογράφοι ότι αναδεικνύουν την πνευματική μόρφωση, την ηθική υπεροχή και την έντονη θέληση για εργασία της σύγχρονης γυναίκας. Επιπλέον, στα θετικά χαρακτηριστικά συμπεριλαμβάνονται και απόψεις που αποδίδονται κατά βάση στη γυναίκα ως έμφυτες ιδιότητες, όπως η φιλανθρωπία και η καλαισθησία, αλλά και ως προτερήματα της γυναικείας ψυχής, όπως η στοργή, η υπομονή και η επιμονή. Αντιπροσωπευτικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα, το οποίο προέρχεται από το άρθρο της Ευγενίας Ζωγράφου με τίτλο *Ο Έρανος της Περιθάλψεως* (Φεβρουάριος 1914)¹⁹⁸:

(15) «**Η γυναικεία** δραστηριότης, η **γυναικεία** υπομονή και επιμονή και υπέρτατα η **γυναικεία** καλωσύνη εθαυματούργησαν και εις την περίπτωση αυτήν.»

Εδώ, η αρθρογράφος και διευθύντρια του περιοδικού εξάγει την οργανωμένη γυναικεία συγκέντρωση εισφορών για τις οικογένειες των θυμάτων των Βαλκανικών Πολέμων, στον οποίο συμμετείχαν με ιδιαίτερο ζήλο και αφοσίωση, καθιστώντας σαφές ότι με τη χαρακτηριστική γυναικεία θέληση και προθυμία, έφεραν εις πέρας μια πατριωτική κίνηση με μεγάλη επιτυχία. Κατ' αυτόν τον τρόπο σχηματίζεται μια θετική εικόνα της γυναίκας της

¹⁹⁸ Ευγενία Ζωγράφου, «Ο Έρανος της Περιθάλψεως», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ζ', τεύχος 76, Φεβρουάριος 1914, σ. 74.

εποχής, η οποία είναι γεμάτη ζωντάνια και θέληση για προσφορά και δράση, η οποία παρά ταύτα κινείται σε παραδοσιακά πλαίσια.

4.3.2.4.2 Αρνητικά χαρακτηριστικά

Τα ελαττώματα που σχετίζονται με τη γυναικεία προσωπικότητα αναφέρονται τόσο σε αρνητικά χαρακτηριστικά ανεξαρτήτως φύλου, όπως η αυθάδεια, η οκνηρία, η ματαιοδοξία κ.ά., όσο και σε αρνητικές ιδιότητες του χαρακτήρα και της συμπεριφοράς οι οποίες παρουσιάζονται ως έμφυτες στις γυναίκες, όπως η φλυαρία, η φιλαργυρία, η σπατάλη και η πανουργία. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο παράδειγμα, το οποίο προέρχεται από τη Νανώ Ροντάκη, η οποία μιλάει για τις προσωπικές της εργασιακές εμπειρίες με άλλες γυναίκες (Ιανουάριος 1919)¹⁹⁹:

(16) «Η φλυαρία είναι η μαστιξ των **γυναικών**. Όταν δεν έχουν να ομιλήσουν για τίποτε, παραδίδονται σε ατέλειωτες, άχρηστες συζητήσεις για το τίποτε.»

Εδώ, μια εργαζόμενη γυναίκα παραπονιέται για τις συναδέλφους της και παρουσιάζει την ανούσια πολυλογία ως τη μέγιστη συμφορά της γυναικείας φύσης. Μια ιδιότητα των γυναικών ακατάλληλη και ιδιαίτερα ενοχλητική στον χώρο εργασίας. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, εκφέρεται μια γενικευτική άποψη για τη γυναικεία προσωπικότητα, που αφορά το προαιώνιο στερεότυπο της φλύαρης και ρηχής γυναίκας, το οποίο καθώς φαίνεται έχει εσωτερικεύσει και ενστερνίζεται η αρθρογράφος, μια γυναίκα του επιχειρηματικού κόσμου.

4.3.2.4.3 Συναισθήματα

Τα συναισθήματα τα οποία εμφανίζονται στον συμφραστικό πίνακα και αφορούν στο τι νιώθει ή τι θέλει να βιώσει μια γυναίκα είναι περιορισμένα, όπως άλλωστε και οι αντίστοιχες εμφανίσεις. Ο συναισθηματικός γυναικείος κόσμος περιλαμβάνει και πάλι κατά κύριο λόγο στερεοτυπικά χαρακτηριστικά όπως αγάπη, ευτυχία, χαρά και τρυφερότητα, όπως φαίνεται και στο ακόλουθο απόσπασμα της Πολύμνιας Λασκαρέως²⁰⁰ από σειρά άρθρων της για τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία (Ιούνιος 1910):

(17) «Ουδεμία υπάρχει αμφιβολία ότι πας άνθρωπος, ιδιαίτατα δε πάσα **γυνή** έχει ανάγκη αγάπης και τρυφερότητας.»

¹⁹⁹ Νανώ Ροντάκη, «Το ζήτημα της γυναικός. Τι λέγει ο άνθρωπος της δουλειάς», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος ΙΒ', τεύχος 135, Ιανουάριος 1919, σ. 568.

²⁰⁰ Πολύμνια Λασκαρέως, «Η θέσις της γυναικός εν τη σημερινή κοινωνία», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Γ', τεύχος 32, Ιούνιος 1910, σσ. 1000-1002.

Εδώ, η αρθρογράφος επισημαίνει τη ζωτική ανάγκη που έχει κάθε άνθρωπος και περισσότερο οι γυναίκες για λάβουν αγάπη και τρυφερότητα, αισθήματα τα οποία συνήθως αντλούν από τα παιδιά τους και τα προσφέρουν σε αυτά. Το απόσπασμα αυτό αναφέρεται στην περίπτωση των ανύπαντρων γυναικών, οι οποίες δε θα πρέπει να θεωρείται ότι επειδή δεν γνώρισαν την ευτυχία του γάμου δεν έχουν το δικαίωμα να αναζητήσουν την ευτυχία μέσω της κοινωνικής προσφοράς, καθότι η κοινωνία αποτελεί μία ευρύτερη οικογένεια. Συνεπώς, ο διάλογος για τα συναισθήματα επεκτείνεται πέρα από τα στενά όρια της οικογένειας και τοποθετείται στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, και πάλι, όμως, σε μάλλον συντηρητική βάση.

4.3.2.5 Γάμος και οικογένεια

Στην πέμπτη σε σειρά θεματική κατηγορία, του γάμου και της οικογένειας, διακρίνεται η παραδοσιακή οπτική της γυναίκας ως συζύγου, μητέρας και οικοκυράς και προβάλλεται ο γάμος ως ο κατεξοχήν σκοπός της ζωής της γυναίκας.

Πίνακας 24. Κατανομή συχνότητας του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων/ συνθέτων του στις υποκατηγορίες της θεματικής κατηγορίας του γάμου και της οικογένειας.

	Γάμος και οικογένεια	συχνότητα	%
α.	Σύζυγος	63	32
β.	Οικοκυρά	58	29
γ.	Μητέρα	45	23
δ.	Γάμος ως προορισμός	33	17
	Σύνολο	199	100

Ο Πίνακας 24 παρέχει την ποσοτική εικόνα της κατανομής κάθε γυναικείας ιδιότητας σε σχέση με τον γάμο και την οικογένεια. Πρώτη έρχεται η ιδιότητα της συζύγου με ποσοστό 32% (63 εμφανίσεις) επί του συνόλου των εμφανίσεων της κατηγορίας του γάμου και της οικογένειας, η οποία απασχολεί σε διάφορες ιστορικές περιόδους και διαφόρους πολιτισμούς. Στη συνέχεια και με μικρή διαφορά καταγράφεται η ιδιότητα της οικοκυράς με ποσοστό 29% (58 εμφανίσεις) επί του συνόλου των εμφανίσεων, της γυναίκας η οποία είναι συγχρόνως και δούλα και κυρά. Ακολουθεί, η ιδιότητα της μητέρας, η οποία ζει και υπάρχει για να ανατρέφει και να μορφώνει τα παιδιά της, σε ποσοστό 23% (45 εμφανίσεις). Τέλος, καταδεικνύεται ο γάμος ως η καθορισμένη γυναικεία πορεία σε ποσοστό 17% (33 εμφανίσεις), μια συνθήκη η οποία συνοδεύεται από την προίκα, την ενδεδειγμένη ηλικία της γυναίκας για γάμο και τη συζήτηση για την ανάγκη μόρφωσης και εργασίας της παντρεμένης γυναίκας.

4.3.2.5.1 Σύζυγος

Στα παραδείγματα που εκφράζουν αυτή τη θεματική, ο συζυγικός βίος περιγράφεται ως το μοναδικό πλαίσιο διαβίωσης της γυναίκας. Ο λόγος ύπαρξής της έγκειται στην αφοσίωση στον σύζυγό της και στην υποστήριξή του, σε κάποιες περιπτώσεις αναφέρεται η από κοινού ευθύνη για την ομόνοια στο ζευγάρι, αλλά ποτέ δεν αναφέρεται ο άνδρας ως ο ισορροπιστής της σχέσης. Μέσα από τη συζυγική σχέση η γυναίκα ολοκληρώνεται ως άνθρωπος και εκπληρώνει τον σκοπό που της επιτάσσει η κοινωνία, δηλαδή να δρα αποκλειστικά προς όφελος του άνδρα της. Αυτή η στάση της γυναίκας ως προς τον άνδρα πραγματώνεται στο ακόλουθο απόσπασμα, το οποίο αποτελεί μετάφραση αποφθέγματος του ξένου συγγραφέα Μισελέ, από την Κρήσα (Οκτώβριος 1914)²⁰¹:

(18) «**Η γυνή** είνε η Κυριακή του ανδρός. Όχι μόνον η ανάπαυσίς του, αλλά και η χαρά του, αλλά και το άλας της ζωής του.»

Εδώ, σε έναν παραδοσιακό ρόλο ετεροπροσδιορισμού της γυναίκας, φέρεται αυτή να παίζει τον πρωταγωνιστικό ρόλο στην ευζωία ενός άνδρα, καθώς αποτελεί τον βασικό συντελεστή που τον απαλλάσσει από την κούραση και δίνει νόημα στη ζωή του για να ζει αυτός ευτυχισμένος. Συνεπώς, καθίσταται σαφές ότι ο ποιητής και η ομογενής αντιλαμβάνονται τη γυναίκα, στο πλαίσιο του γάμου, ως τον πρωταρχικό συντελεστή στην ευδαιμονία του συζύγου της.

4.3.2.5.2 Οικοκυρά

Η οικοκυρά, ένας ρόλος υπεροχής και υποδούλωσης ταυτοχρόνως, αφορά τη γυναίκα που φροντίζει τον οίκο της, καθίσταται φρουρός της εστίας αλλά πολλάκις φρουρείται και η ίδια μέσα σε αυτήν. Στην αρθρογραφία της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως*, το σπίτι είναι ο χώρος όπου βασιλεύει η γυναίκα αλλά και ο χώρος που υπηρετεί όλους τους υπόλοιπους.

Οι ομαδοποιημένες προτάσεις του σχετικού συμφραστικού πίνακα προβάλλουν τη συζήτηση που γίνεται γύρω από τη γυναίκα ως οικοκυρά και υποδεικνύουν με επιχειρήματα την ανάγκη παραμονής της στο σπίτι και την απομάκρυνση από αυτό ως παραμέληση της οικογένειας. Παρότι αυτή η θέση αποτελεί τη βασική ιδεολογική αντίληψη της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως*, θα πρέπει να αναφερθεί ότι αρκετές φορές ανασκευάζεται και καταδεικνύεται ως περιοριστική για τη σύγχρονη γυναίκα. Χαρακτηριστικός των αντικρουόμενων αυτών

²⁰¹ Κρήσα, «Η γυνή κατά το ξένον πνεύμα», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ζ, τεύχος 84, Οκτώβριος 1914, σ. 241.

αντιλήψεων είναι ο επιστολικός διάλογος μεταξύ της διευθύντριας και αρθρογράφου του περιοδικού Ευγενίας Ζωγράφου, της αρθρογράφου της *Ελληνικής Επιθεώρησης* εκ Ρωσίας Άννας Σταματελλάτου και της ομογενούς εξ Αμερικής Δήμητρας Κέννεντ Μπράουν. Το απόσπασμα (19) προέρχεται από τα προλεγόμενα της Ευγενίας Ζωγράφου στη δημοσίευση της πρώτης επιστολής της Άννας Σταματελλάτου²⁰² (Νοέμβριος 1909), την οποία ενστερνίζεται και επικροτεί για τις προοδευτικές ιδέες, ενώ το απόσπασμα (20) προέρχεται από την επιστολή της Δήμητρας Κέννεντ Μπράουν²⁰³ (Φεβρουάριος 1910) ως αντικρουόμενη απάντηση στο προαναφερθέν δημοσίευμα. Οι συντηρητικές απόψεις της Δ. Κ. Μπράουν βρίσκουν αντίθετες τις Ευγενία Ζωγράφου και Άννα Σταματελλάτου, οι οποίες σε ξεχωριστό δημοσίευμα η κάθε μία αναπτύσσουν τις ιδέες τους για την προαγωγή της χειραφετημένης γυναίκας²⁰⁴.

(19) «Προ πολλού καιρού μία ιδέα με κατέχει. Από το 1830 αφ' ης ήρχισεν η παιδεία να γίνεται κοινόν κτήμα εν Ελλάδι,—εις άρρενας και θήλεις—η Ελληνίς μεθ' όλην την παρεχομένην εις αυτήν εκπαίδευσιν δεν ανεδείχθη εις πνεύμα, εις δράσιν, εις εργασίαν, αφού μετριόνται μόνον εις τα δάκτυλα όσαι κατόρθωσαν να υψωθούν υπεράνω της πεζότητος του οικογενειακού περιβάλλοντος, και του καθημερινού βίου.»

(20) «Αλλά η δύναμις ενός έθνους εξαρτάται από τας γυναίκας εκείνας αι οποίαι δεν υψώνονται υπεράνω της πεζότητος του οικογενειακού περιβάλλοντος. [...] Ας διδάξωμεν λοιπόν εις τας **γυναίκας** μας ότι το οικογενειακόν περιβάλλον είνε ο θρόνος της.»

Η φράση της ομογενούς από την Αμερική στο απόσπασμα (20) απαντά στην πρωτοποριακή για την εποχή θέση της αρθρογράφου στο απόσπασμα (19) για την ανάγκη απεξάρτησης της γυναίκας, διά της μόρφωσης και της εργασίας, από τους περιορισμούς του οίκου, διατυπώνοντας την άποψη ότι οι γυναίκες θα πρέπει να αναγνωρίσουν τη μεγάλη επιρροή και δύναμη που διαθέτουν μέσα στο σπίτι τους. Μια θεωρία που, ευθυγραμμιζόμενη με την παραδεδεγμένη αντίληψη του ετεροπροσδιορισμού της γυναίκας, αντιλαμβάνεται το έργο της στο σπίτι ως σπουδαιότατο, ως αυτό που την αναδεικνύει σε κυρίαρχο πρόσωπο και την κάνει

²⁰² Ευγενία Ζωγράφου, «Προς τας Ελληνίδας», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Β', τεύχος 25, Νοέμβριος 1909, σσ. 773-774.

²⁰³ Δήμητρα Κέννεντ Μπράουν, «Επιστολή εξ Αμερικής», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Γ', τεύχος 28, Φεβρουάριος, 1910, σσ. 889-890.

²⁰⁴ Ευγ. Ζ., «Η επιστολή της κ. Μπράουν», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Γ', τεύχος 28, Φεβρουάριος 1910, σσ. 890-891. Άννα Σταματελλάτου, «Το γυναικείον ζήτημα», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Γ', τεύχος 31, Μάιος 1910, σσ. 975-978.

να χαίρει της εκτίμησης των μελών της οικογένειας της και της κοινωνίας, στην ουσία ως θέση εξουσίας (θρόνος).

4.3.2.5.3 Μητέρα

Η μητέρα αναφέρεται ως το άτομο που έχει την αποκλειστική και σπουδαία ευθύνη ανατροφής, εκπαίδευσης, καλλιέργειας αξιών και διάπλασης της ψυχής των παιδιών της. Αυτή η γυναίκα παύει να υπάρχει για την ίδια, αλλά πλέον υφίσταται μόνο για τα παιδιά της, τους μελλοντικούς πολίτες. Μέσα από τη μητρότητα η γυναίκα δοξάζεται, ακολουθεί τον φυσικό προορισμό της και βιώνει την αγάπη και τη τρυφερότητα. Στη βάση των ανωτέρω, έρχεται στο προσκήνιο το ζήτημα της σοβαρής μόρφωσης, κύριος σκοπός της οποίας, σύμφωνα με την αρθρογραφία της *Ελληνικής Επιθεώρησης*, θα προπαρασκευάζει τις γυναίκες, ώστε να γίνουν άξιες μητέρες. Η μόρφωση των μητέρων συνεπάγεται τη μόρφωση των γυναικών, οι οποίες θα μπορούσαν και να διδαχθούν εκτός των απαραίτητων για την ανατροφή των παιδιών και κάτι ωφέλιμο για τις ίδιες, ώστε να απασχοληθούν μέχρι να παντρευτούν. Αυτή ακριβώς την πεποίθηση αντιπροσωπεύει το ακόλουθο απόσπασμα, το οποίο πρεσβεύει μια συγκρατημένη προοδευτική τάση, προερχόμενη από την επιστολή σχετικά με τη γυναικεία πρόοδο και τα γυναικεία δικαιώματα της συνεργάτριας του περιοδικού Κρήσσας από τη Νέα Υόρκη (Νοέμβριος 1913)²⁰⁵:

(21) «Μία **γυνή** πρέπει να είναι μητέρα εφ' όσον ημπορεί, και καλή μητέρα μάλιστα,²⁰⁶
Αλλά διατί μία **γυνή** να μη μάθη κάτι τι ωφέλιμον προ του γάμου της, ένα επάγγελμα, μίαν τέχνην, μίαν επιστήμην;»

Εδώ, η αρθρογράφος καταδεικνύει το μητρικό καθήκον της γυναίκας και επισημαίνει την υποχρέωσή της για σωστή εκπλήρωση του. Εκτός αυτού όμως, θίγει και το ζήτημα της εκπαίδευσης των γυναικών πριν αναλάβουν τα μητρικά τους καθήκοντα. Μια εκπαίδευση που θα μπορούσε να τους προσφέρει μια εργασία και να τις καταστήσει ανεξάρτητες ή να τις απασχολήσει δημιουργικά μέχρι να αποκτήσουν παιδιά ή αφού τα παιδιά τους μεγαλώσουν. Συνεπώς, γίνονται αντιληπτές δύο συνυπάρχουσες θέσεις, από τη μία η παραδοσιακή θέση που θέλει τη γυναίκα προορισμένη να γίνει κατεξοχήν μητέρα και από την άλλη η λελογισμένη

²⁰⁵ Κρήσσα, «Γράμματα από την Αμερική», *Ελληνική Επιθεώρησης*, τόμος Ζ', τεύχος 73, Νοέμβριος 1913, σσ. 12-14.

²⁰⁶ Σύμφωνα με το συγκείμενο το ενδεδειγμένο σημείο στίξης ώστε να βγαίνει σωστότερο νόημα είναι η τελεία και όχι το ερωτηματικό, όπως καταγράφεται στο πρωτότυπο.

νεωτεριστική αντίληψη που προτρέπει τις γυναίκες να αποκτήσουν μια επαγγελματική κατάρτιση προτού παντρευτούν.

4.3.2.5.4 Ο γάμος ως προορισμός

Σε συνέχεια των προηγούμενων τριών υποκατηγοριών οι παραδοσιακές πεποιθήσεις για τη θέση της γυναίκας στην οικογένεια συνεχίζονται, προβάλλοντας τον γάμο ως προορισμό και ως τρόπο δράσης της γυναίκας στην κοινωνία. Σε αυτή την υποκατηγορία αναπτύσσονται ζητήματα γύρω από την εξασφάλιση του γάμου, όπως η ενδεδειγμένη ηλικία και προίκα σύμφωνα με την παράδοση. Επιπλέον, αναπτύσσονται κοινωνικά ζητήματα, όπως η ανάγκη εργασίας ή μη της παντρεμένης ή ανύπαντρης γυναίκας. Η όποια δράση της γυναίκας, όμως, περιστρέφεται γύρω από τη θεωρούμενη ως αρμόζουσα θέση της, αυτήν εντός του γάμου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της στάσης αποτελεί το ακόλουθο απόσπασμα, το οποίο προέρχεται από το εκτεταμένο άρθρο της Πολύμνιας Λασκαρέως για τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία (Ιούνιος 1910)²⁰⁷:

(22) «Ωστε δυνάμεθα να είπωμεν ότι η πραγματική δράσις της **γυναικός** άρχεται από τον γάμον.»

Εδώ, η αρθρογράφος αποτυπώνει το συμπέρασμά της για την κοινωνική προσφορά της γυναίκας μέσα από τη δράση της στον γάμο της, από την υψηλή και σεβαστή θέση της συζύγου και μητέρας. Επομένως, η φροντίδα της οικογένειας και η ανατροφή άξιων ανθρώπων θεωρείται η πρωταρχική συμβολή της γυναίκας στο κοινωνικό σύνολο.

4.3.2.6 Σχέση και σύγκριση με το άλλο φύλο

Η έκτη σε σειρά θεματική κατηγορία, της σχέσης των γυναικών με τους άντρες και της σύγκρισής τους μαζί τους, αναδεικνύει τρεις υποκατηγορίες, οι οποίες αναπτύσσονται σε περιορισμένο βαθμό, αλλά αξίζει να αναφερθούν λόγω τους περιεχομένου τους. Αυτές αφορούν τις γνώμες των ανδρών για τις γυναίκες, τις σχέσεις των δύο φύλων και το φλερτ, καθώς και τις βιολογικές τους διαφορές.

²⁰⁷ Πολύμνια Λασκαρέως, «Η θέσις της γυναικός εν τη σημερινή κοινωνία», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Γ', τεύχος 32, Ιούνιος 1910, σσ. 1000-1002.

Πίνακας 25. Κατανομή συχνότητας του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων/ συνθέτων του στις υποκατηγορίες της θεματικής κατηγορίας της σχέσης και σύγκρισης με το άλλο φύλο

	Σχέση και σύγκριση με το άλλο φύλο	συχνότητα	%
α.	Γνώμες ανδρών για γυναίκες	52	58
β.	Σχέσεις και φλερτ	21	24
γ.	Βιολογικές διαφορές	16	18
	Σύνολο	89	100

Η κατανομή συχνότητων των προτάσεων του συμφραστικού πίνακα, όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 25, καθιστά σαφές ότι η εκφορά απόψεων σχετικά με τις γυναίκες από τους άντρες απασχολεί σε περισσότερες από τις μισές προτάσεις της κατηγορίας με ποσοστό 58% (52 εμφανίσεις) επί του συνόλου των εμφανίσεων της υποκατηγορίας. Έπειτα, απασχολούν οι σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων σε ένα γενικότερο ανθρωπιστικό αλλά και ειδικότερο ερωτικό πλαίσιο, πέρα από τη συζυγική σχέση (βλ. προηγούμενη κατηγορία), σχεδόν στο ένα τέταρτο των προτάσεων της κατηγορίας με ποσοστό 24% (21 εμφανίσεις). Τέλος, αξίζει να αναφερθεί η επισήμανση των βιολογικών διαφορών, όπως παρουσιάζονται στο 18% των προτάσεων της κατηγορίας (16 εμφανίσεις), και σχετίζονται με τη νοητική ικανότητα και τη φυσιολογία των γυναικών.

4.3.2.6.1 Γνώμες ανδρών για γυναίκες

Οι γνώμες των ανδρών για τις γυναίκες ποικίλουν και διαφοροποιούνται ανάλογα με τη σχέση που έχουν μαζί τους (π.χ. συζυγική, ερωτική, πνευματική, συγγενική). Για κάθε τύπο σχέσης εκφέρουν διαφορετικές απόψεις υπέρ ή κατά αυτών, μερικές εκ των οποίων υπόκεινται σε αμφισβήτηση από τους ίδιους του συγγραφείς τους, καθώς αναγνωρίζουν ότι μια προσωπική άποψη δεν μπορεί να γενικευτεί. Οι απόψεις των αντρών για τις γυναίκες αφορούν την πνευματική/νοητική ικανότητα της γυναίκας, την προσωπικότητα, την πρόοδο και την ανατροφή που δίνουν στους άντρες. Γενικότερα, οι απόψεις τείνουν προς την υπεράσπιση των γυναικών στην κοινωνική τους ανέλιξη, με τους εκφραστές τους να διατυπώνουν ρηξικέλευθες θέσεις, όπως η ακόλουθη, η οποία αποτελεί απόσπασμα από την απάντηση του Κωνσταντίνου Παχής, Έλληνα του εξωτερικού από τη Βάλια, στο σχετικό δημοψήφισμα της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* (Μάιος 1912)²⁰⁸:

²⁰⁸ Κωνσταντίνος Παχής, «Γνώμη Ελλήνος του εξωτερικού», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ε', τεύχος 55, Μάιος 1912, σσ. 180-181.

(23) «Πρέπει πρώτον να παύση ούτος βλέπων την **γυναίκα** ως σημείον σκοποβολής των πόθων του και να μάθη να θεωρή ιεράν την τιμήν της ξένης **γυναικός** ως θεωρεί ιεράν την τιμήν της οικογένειάς του.»

Εδώ, ο αρθρογράφος προτάσσει μια διαφορετική οπτική στο πρόβλημα της γυναικείας χειραφέτησης, μια οπτική που εστιάζει στην τίμια συμπεριφορά του άντρα προς όλες τις γυναίκες. Το θέμα της γυναικείας χειραφέτησης, λοιπόν, κινείται αρθρογραφικά στη βάση της ηθικής στάσης των αντρών προς τις γυναίκες, καθώς η γυναίκα με την έξοδό της στη δημόσια σφαίρα κινδυνεύει πρώτα από όλα από τους άντρες. Συνεπώς, το πρόβλημα στη γυναικεία χειραφέτηση εστιάζεται στην κοινωνικά ηθική στάση του άντρα απέναντι στη γυναίκα.

4.3.2.6.2 Σχέσεις και φλερτ

Οι σχέσεις αντρών και γυναικών αναλύονται υπό το πρίσμα του πνεύματος, της ελευθερίας, της ισότητας, της επίδρασης του ενός στον άλλον, του αλληλοσεβασμού και της εκτίμησης, κατά κύριο λόγο με θετικό τρόπο και κάποιες φορές με αρνητικό. Σε πολύ μικρό βαθμό αναδύεται και το ερωτικό ενδιαφέρον. Καθοριστικό ρόλο στις σχέσεις διαπιστώνεται ότι κατέχει το πνεύμα, όπως άλλωστε καταγράφεται και στο ακόλουθο απόσπασμα (24) άρθρου του Μ. Ιωσήφ τιτλοφορούμενου *Ελληνίς του μέλλοντος*²⁰⁹, το οποίο έρχεται ως συνέχεια των κειμένων που πυροδότησε η επιστολή της Δ.Κ. Μπράουν (βλ. κατηγορία *Γάμος και οικογένεια*, υποκατηγορία *Οικοκυρά*).

(24) «Ο αληθής, ο πραγματικός θρίαμβος διά την **γυναίκα** εις τας μετά του ανδρός σχέσεις της δεν είνε η υποβολή του σχήματος αλλ' η επιβολή του νοός.»

Εδώ, ο αρθρογράφος καταδεικνύει την ανάγκη υπεροχής του πνεύματος έναντι της ύλης. Αυτήν την υπεροχή θεωρεί ότι θα πρέπει να πρεσβεύουν οι γυναίκες, αν θέλουν να αποπνέουν σεβασμό στη σχέση τους με τους άντρες. Τουτέστιν, οι σχέσεις αντρών και γυναικών δε θα πρέπει να βασίζονται στην ικανοποίηση της γυναικείας φιλαρέσκειας και των υλικών απολαύσεων, αλλά να βασίζονται στην πνευματική καλλιέργεια και επικοινωνία, μια μάλλον προοδευτική στάση.

4.3.2.6.3 Βιολογικές διαφορές

Σε αυτήν την υποκατηγορία γίνεται λόγος για τις βιολογικές διαφορές των δύο φύλων όσον αφορά τη φυσιολογία, τη νοητική ικανότητα και τον χαρακτήρα. Η πλειονότητα των

²⁰⁹ Μ. Ιωσήφ, «Η Ελληνίς του μέλλοντος», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Γ', τεύχος 29, Μάρτιος 1910, σσ. 911-912.

παραδειγμάτων είναι υπέρ των γυναικών, επισημαίνοντας ότι όχι μόνο δεν υστερούν σε σχέση με τους άντρες, αλλά υπερτερούν ως προς τη νοητική ικανότητα και σωματική εξέλιξή τους. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα των προτάσεων του αντίστοιχου συμφραστικού πίνακα, είναι το ακόλουθο (25), που προέρχεται από τη συνέντευξη που δίνει ο δημοσιογράφος και κοινωνιολόγος Δ. Χατζόπουλος στην συνεργάτρια του περιοδικού και φοιτήτρια ιατρικής Ουρ. Μπ.²¹⁰:

(25) «Αλλ' η **γυναίκα** είναι φυσιολογικώς μάλιστα πλέον εξελιγμένη του ανδρός.»

Εδώ, ο συνεντευξιαζόμενος προτάσσει την ιατρική έρευνα για να υποστηρίξει τη σωματική υπεροχή της γυναίκας στην ανθρώπινη εξέλιξη και να επιχειρηματολογήσει υπέρ της εκπαίδευσης των γυναικών, η οποία δε θα πρέπει να διαχωρίζεται από αυτή των ανδρών. Οι επιστημονικές αποδείξεις που προβάλλει ο δημοσιογράφος, κοινωνιολόγος και υπέρμαχος της γυναικείας χειραφέτησης αποτελούν ένα ακόμα μέσο επιχειρηματολογίας στις στήλες του περιοδικού υπέρ της γυναικείας εκπαίδευσης και καλλιέργειας. Με αποσπάσματα τέτοιου είδους, παρατηρούμε την προσπάθεια των αρθρογράφων και κατ' επέκταση του περιοδικού να αποδείξει ότι και η γυναίκα είναι άνθρωπος, τουλάχιστον το ίδιο ικανή με τον άντρα, και ως εκ τούτου μπορεί να ανταποκριθεί στον πνευματικό και κοινωνικό στίβο.

4.3.2.7 Γυναικείες μυθοπλαστικές/αναπαραστατικές μορφές

Στην έβδομη και τελευταία κατά σειρά συχνότητας θεματική κατηγορία εντάσσονται όλες οι γυναικείες μυθοπλαστικές/αναπαραστατικές μορφές οι οποίες εντοπίστηκαν στον συμφραστικό πίνακα και αφορούν μυθοπλαστικές μορφές θεατρικών έργων, ποιημάτων και διηγημάτων, καθώς και αναπαραστατικές μορφές πινάκων, συγγραφείς/φιλοτεχνημένες από άντρες και γυναίκες λογοτέχνες/εικαστικούς. Οι λογοτεχνικοί και θεατρικοί χαρακτήρες είναι περισσότεροι, εντοπίζονται στις στήλες κριτικής βιβλίου και θεάτρου και περιγράφουν τον πολύπλοκο γυναικείο ψυχικό κόσμο, τη χειραφετημένη αλλά και την καταφρονεμένη γυναίκα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα μυθοπλαστικού χαρακτήρα θεατρικού έργου είναι αυτό του θεατρικού έργου *Η Νέα Γυναίκα* της Καλλιρρόης Παρρέν, το οποίο σχολιάζεται στο περιοδικό από την Ευγενία Ζωγράφου (Νοέμβριος 1907)²¹¹ και αντιπροσωπεύεται από το ακόλουθο απόσπασμα:

²¹⁰ Ουρ. Μπ., «Συνέντευξις μετά του κ. Χατζόπουλου», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Ε', τεύχος 52, Φεβρουάριος 1912, σσ. 101-104.

²¹¹ Ε. Ζ., «Ελληνικόν Θέατρον. Η Νέα Γυναίκα», *Ελληνική Επιθεώρησις*, τόμος Α', τεύχος 1, Νοέμβριος 1907, σ. 9.

(26) «Εάν όμως έζη σήμερα, ο αείμνηστος Ρούκης, προκειμένου περί της “Νέας Γυναίκος”, δεν θα εθεώρει αυτήν ως μίαν εκδήλωσιν προόδου της **γυναικείας** δράσεως και ενεργείας...»

Εδώ, η αρθρογράφος και διευθύντρια του περιοδικού σχολιάζει το θεατρικό έργο *Η Νέα Γυναίκα* φέρνοντας στην μνήμη του αναγνωστικού κοινού τον δημοσιογράφο Α. Ρούκη (υποστηρικτή της γυναικείας θεατρικής κίνησης), σύμφωνα με τον οποίο αυτός ο χαρακτήρας σύγχρονης γυναίκας δεν καταφέρνει να ανταποκριθεί στη χειραφετημένη γυναίκα που ήθελε να παρουσιάσει η θεατρική συγγραφέας. Ένα σχόλιο που καυτηριάζει το έργο μιας πρωτοπόρου, όχι μόνο στον χώρο της συγγραφής, αλλά κυρίως της γυναικείας χειραφέτησης. Με βάση αυτή και άλλες αντίστοιχες κριτικές θεάτρου, γίνεται κατανοητή η στάση του περιοδικού να σχολιάζει το έργο και τους γυναικείους λογοτεχνικούς χαρακτήρες, ανεξαρτήτως του φύλου και της κοινωνικής αναγνώρισης του/της δημιουργού, αλλά εστιάζοντας στις αρχές που προάγουν τη γυναικεία χειραφέτηση²¹².

4.3.3 Συμπεράσματα

Με βάση την ανάλυση του συνόλου των συγκεκριμένων του λήμματος *γυνή/γυναίκα* και των παραγώγων/συνθέτων του στο σώμα κειμένων υπό εξέταση και την κατάταξή τους σε θεματικές κατηγορίες, μπορούμε να εξάγουμε τα ακόλουθα συμπεράσματα σχετικά με τις συστηματικές θέσεις που αναπτύσσονται γύρω από τη γυναικεία θεματολογία, αλλά και το όραμα και τη στάση του περιοδικού για τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία.

Αρχικά, οι θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από την εκ του λόγου οδηγούμενη κατηγοριοποίηση καταδεικνύουν τη σαφή υπεροχή της θεματολογίας γύρω από τη γυναικεία χειραφέτηση και την παρουσία της γυναίκας στη δημόσια σφαίρα, έναντι των θεματολογιών

²¹² Πιθανώς, η συγκεκριμένη κρίση για το θεατρικό έργο *Η Νέα Γυναίκα*, η οποία, σημειωτέον, εμφανίστηκε στο πρώτο τεύχος της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως*, να μαρτυρά και μια υποβόσκουσα ένταση, σε προσωπικό επίπεδο, μεταξύ Ζωγράφου και Παρρέν (Ιωαννίδου, 2022). Και άλλα εκδοτικά και κοινωνικά συμβάντα φαίνεται να συνηγορούν με αυτήν την άποψη. Παραδειγματος χάριν, στο τεύχος 25 της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* δημοσιεύεται άρθρο τιτλοφορούμενο «Περασμένα λόγια (Ωρισμένως και ξεχασμένα - για την Αλ. Παπαδοπούλου)», με υπογραφή *Επαρχιώτης*, στο οποίο επικρίνεται η Καλλιρρόη Παρρέν για την έλλειψη υποστήριξης που επέδειξε προς την Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου. Είναι δε αξιοσημείωτο το γεγονός ότι στις επανειλημμένες αναφορές του περιοδικού στο έργο του Λυκειού των Ελληνίδων, γενικά δεν αναφέρεται το όνομα της ιδρύτριας και επί πολλά έτη προέδρου του Καλλιρρόης Παρρέν, ενώ, πολύ αργότερα (Μάιος 1936), κατά τους εορτασμούς 50 ετών της Καλλιρρόης Παρρέν, η Ευγενία Ζωγράφου παρίσταται ως αντιπρόσωπος της Ένωσης Ελλήνων Λογοτεχνών όχι κατά την πρώτη ημέρα των εκδηλώσεων, αλλά κατά τη δεύτερη (βλ. ανυπόγραφο άρθρο τιτλοφορούμενο «Η επισκόπησις του μηνός. Μάιος 1936. Η εορτή των πενήντα χρόνων της κας Καλλιρρόης Παρρέν», τχ. 344). Τέλος, με αφορμή τον θάνατο της Παρρέν, εμφανίζεται στο τχ. 387 (Ιανουάριος 1940) άρθρο με τίτλο «Καλλιρρόη Παρρέν. Η πρώτη ιέρεια του ελληνικού φεμινισμού», υπογεγραμμένο από την Ελένη Σιφναίου (επιμελητής ύλης: Σώτος Χονδρόπουλος). Η Ιωαννίδου (1997) αποδίδει την αιτία της "εντελώς τυπικής και, ως φαίνεται, αυστηρά επαγγελματικής" σχέσης μεταξύ Ζωγράφου και Παρρέν στον διαφορετικό ιδεολογικό προσανατολισμό τους περί το γυναικείο ζήτημα: υποστηρίκτρια της σοσιαλιστικής χειραφέτησης η πρώτη, της αστικής χειραφέτησης η δεύτερη.

αναφορικά με τον γάμο και την οικογένεια και τη σχέση και σύγκριση με το άλλο φύλο, που από στατιστικής πλευράς μαρτυρούν ένα πιο μειωμένο ενδιαφέρον των αρθρογράφων. Ενδιαμέσως της προοδευτικότερης και παραδοσιακότερης κατεύθυνσης ενδιαφέροντος του περιοδικού, απασχολούν μερικώς οι θεματολογίες της έμφυλης και ταξικής θέσης της γυναίκας στην κοινωνία, της περιποίησης του σώματος και της εμφάνισής της, καθώς και των προσδιοριστικών χαρακτηριστικών της προσωπικότητάς της. Σε περιορισμένη έκταση σχολιάζονται γυναικείες μυθοπλαστικές/αναπαραστατικές μορφές λογοτεχνικών και εικαστικών έργων. Άρα, βάσει των στατιστικών δεδομένων, μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι, στην αρθρογραφία γυναικείου ενδιαφέροντος της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* το θεματολογικό βάρος βρίσκεται στα ζητήματα που αφορούν την επιτέλεση νέων, λιγότερο παραδοσιακών ρόλων και δράσεων της γυναίκας στην κοινωνία. Ακολούθως, παρουσιάζονται τα πορίσματα ανά θεματική κατηγορία.

Αναφορικά με την θεματική κατηγορία της γυναικείας χειραφέτησης και της παρουσίας της γυναίκας στη δημόσια σφαίρα, το περιοδικό προβάλλει και επικροτεί τις γυναικείες συλλογικές δράσεις και τη γυναικεία εργασία σε επιστημονικά επαγγέλματα. Επιπροσθέτως, παρουσιάζει τις γυναίκες καλλιτέχνιδες που πρωτοπορούν με το ταλέντο τους, αλλά και τις μεγαλόκαρδες φιλάνθρωπες γυναίκες για την ανιδιοτελή προσφορά τους. Ακόμα, προτρέπει τις γυναίκες να μορφωθούν θεωρητικά και πρακτικά, ώστε είτε να μπορέσουν να ακολουθήσουν ένα επάγγελμα, είτε να μπορέσουν να ανταποκριθούν βέλτιστα στα οικογενειακά τους καθήκοντα. Δεν θα μπορούσε να λείπει το θέμα της ψήφου, για το οποίο επικρατεί η άποψη ότι οι γυναίκες πρώτα θα πρέπει να αποκτήσουν παιδεία ως πολίτιδες και έπειτα πολιτικά δικαιώματα υιοθετείται, δηλαδή, μια στάση επιφυλακτική, καθώς τίθεται θέμα προϋποθέσεων, μάλιστα τέτοιων που δεν υφίστανται για τους άνδρες. Από την άλλη πλευρά, μέσα από τις συστηματικές αναφορές σε διακεκριμένες επώνυμες γυναίκες αναδεικνύεται ο ιδανικός τύπος της μορφωμένης, εργατικής και ταπεινής γυναίκας, που γίνεται το πρότυπο για τις άλλες γυναίκες και, τέλος, μέσα από τις γυναίκες σε διοικητικές κυβερνητικές θέσεις αναδεικνύεται η διαχείριση της εξουσίας από τις γυναίκες για το κοινό καλό και η ενεργή παρουσία της στην υψηλή δημόσια σφαίρα. Όσον αφορά την κοινωνική θέση της γυναίκας, στην έμφυλη ιεραρχία η γυναίκα παρουσιάζεται ιστορικά υποδεέστερη του άντρα, γεγονός που αναγνωρίζεται για να ανατραπεί. Αναφορικά με την ταξική και οικονομική θέση των γυναικών, αναφέρονται γυναίκες όλων των κοινωνικών και οικονομικών τάξεων και σε όλες αποδίδεται σεβασμός και εκτίμηση. Σχετικά με την περιποίηση του σώματος και της εμφάνισης της γυναίκας, κυριαρχεί η προτροπή να ακολουθούν οι γυναίκες τις συντηρητικότερες τάσεις της μόδας, αλλά τονίζεται και η ανάγκη να φροντίζουν το σώμα τους

με ποικίλους τρόπους. Ως προς την προσωπικότητα της γυναίκας, αναδεικνύεται η θετική εικόνα των δραστήριων γυναικών, γεμάτων θέληση για προσφορά και δράση, αλλά και η αρνητική εικόνα των οκνηρών και φλύαρων γυναικών. Επίσης, αρχίζει να αναπτύσσεται, έστω σε μικρή κλίμακα, η συζήτηση για τα γυναικεία συναισθήματα στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο και όχι μόνο στο πλαίσιο της οικογένειας. Αναφορικά με τον γάμο και την οικογένεια, η γυναίκα παρουσιάζεται παραδοσιακά ως η πρωταγωνίστρια στη ζωή του συζύγου της και το κυρίαρχο πρόσωπο του σπιτιού και ως η κατεξοχήν ασκούμενη της εξουσίας στην ιδιωτική σφαίρα. Επιπλέον, η γυναίκα θεωρείται προορισμένη να παντρευτεί και να γίνει μητέρα, και είναι αυτή που έχει την αποκλειστική φροντίδα ανατροφής των παιδιών της, όμως γίνονται εισηγήσεις για τη μόρφωση και κατάρτισή της, πάντοτε με σκοπό την αναβάθμιση του ρόλου της ως συζύγου και μητέρας. Στη σχέση της με το άλλο φύλο και στη σύγκριση μαζί του, προβάλλονται ανδρικές, κατά κύριο λόγο υποστηρικτικές απόψεις για τη γυναικεία χειραφέτηση και τις σχέσεις που στηρίζονται στην πνευματική καλλιέργεια και τον σεβασμό. Οι βιολογικές διαφορές έρχονται στο προσκήνιο για να επισημάνουν την πνευματική ικανότητα των γυναικών και να καταρρίψουν μύθους περί μειωμένης νοητικής ικανότητας. Τέλος, οι γυναικείες μυθοπλαστικές/αναπαραστατικές μορφές ασχολούνται με την απόδοση του γυναικείου ψυχικού κόσμου, αδύναμων αλλά και σύγχρονων χειραφετημένων γυναικών, με το περιοδικό να εστιάζει και να σχολιάζει την ποιοτική απόδοση ή μη των εκάστοτε χαρακτηριστικών κατά την εκτέλεση των σχετικών έργων.

Συνολικά, η γυναίκα της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* είναι μια γυναίκα που προτάσσει το πνεύμα της για να διεκδικήσει τα δικαιώματά της στην πολιτεία, την εργασία και την εκπαίδευση. Η γυναίκα της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* έχει ταλέντο στις τέχνες και τα γράμματα και με την εργατικότητα της καταφέρνει να επικρατήσει και να αναγνωριστεί η αξία της. Παρότι η ιστορία και οι κοινωνικές αντιλήψεις τη θέλουν κατώτερη του άνδρα, αυτή με τις σπουδές της, τον δραστήριο χαρακτήρα της και την κοινωνική και οικογενειακή προσφορά της αναδεικνύεται ικανότατη και ισότιμη με τον άντρα. Βέβαια, αναφέρεται και ο τύπος γυναίκας με μειωμένο ενδιαφέρον για εργασία και έντονο ενδιαφέρον για κοινωνικό σχολιασμό, αλλά ως παράδειγμα προς αποφυγή. Η γυναίκα της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* δεν ξεχνά τη θηλυκή πλευρά της και φροντίζει να περιποιείται και να ακολουθεί τη μόδα. Δεν ξεχνά επίσης, και την παραδοσιακή θέση της στην οικογένεια, υποστηρίζοντας τον άντρα της και ανατρέφοντας τα παιδιά της, όμως η πραγμάτευση των συγκεκριμένων θεμάτων καλύπτει, όπως προειπώθηκε, σαφώς μικρότερη έκταση της γυναικείου ενδιαφέροντος αρθρογραφίας. Οι άντρες του περιοδικού συμπαραστέκονται στον αγώνα των γυναικών, αναγνωρίζοντας το σπουδαίο έργο τους τόσο στη δημόσια σφαίρα, όσο και στην οικογένεια. Οι γυναικείες μυθοπλαστικές/

αναπαραστατικές μορφές ανταποκρίνονται με τη σειρά τους στην εικόνα του περιοδικού για τη δρώσα γυναίκα της πραγματικής ζωής, μεταφέροντας τα γυναικεία ζητήματα στο χαρτί και στη σκηνή. Η γυναίκα της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως*, λοιπόν, είναι εφοδιασμένη με υψηλά ιδανικά και έχει όραμα να βοηθήσει περισσότερες γυναίκες να μορφωθούν, να εργαστούν και να σταθούν στο υψηλό κοινωνικό βάθρο που τους αναλογεί.

Εν κατακλείδι, η στάση του περιοδικού για τη γυναίκα εξετάζεται λαμβάνοντας υπόψη την ευρύτητα της θεματολογίας γύρω από το γυναικείο φύλο, τις συχνότητες εμφάνισης των θεματικών κατηγοριών και τα αντιπροσωπευτικά παραδείγματα προς ανάλυση. Δεδομένου του μεγάλου εύρους θεματικών γυναικείου ενδιαφέροντος, όπως αναδύθηκαν από τους συμφραστικούς πίνακες του λήμματος *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων/συνθέτων του μπορούμε με απόλυτη πεποίθηση να υποστηρίξουμε ότι η *Ελληνική Επιθεώρησις* κατάφερε να προσεγγίσει σφαιρικά τη γυναίκα. Κι αυτό παρότι δεν ήταν περιοδικό που πραγματευόταν κατ' αποκλειστικότητα το γυναικείο θέμα, καθώς δεν ήταν ένα «γυναικείο περιοδικό», αλλά ένα περιοδικό ποικίλης ύλης που μόνο σε ένα μικρό ποσοστό της ύλης του ασχολείτο εστιασμένα με τις γυναίκες.

Παρόλα αυτά, ενδιαφερόταν δημοσιογραφικά για μεγάλη ποικιλία γυναικείων ζητημάτων, από τα πιο παραδοσιακά (σπίτι, σύζυγος, μητρότητα), με στατιστικά χαμηλή παρουσία, μέχρι τα πιο νεωτεριστικά (εργασία, δημόσια σφαίρα, διοίκηση, μόρφωση, ψήφος) με σημαντικά μεγαλύτερη παρουσία, επιτρέποντας να διαπιστώσουμε μια, θα λέγαμε, ολιστική προσέγγιση της γυναικείας θεματολογίας από το περιοδικό. Επιπροσθέτως, από στατιστικής πλευράς, δηλαδή με βάση τις συχνότητες των θεματικών κατηγοριών στις οποίες έχουν ταξινομηθεί βάσει συγκειμένων τα παραδείγματα του όρου *γυναίκα/γυνή* και των παραγώγων/συνθέτων του, καταδεικνύεται μια σαφέστατη διάθεση προβολής προοδευτικών ιδεών για τη γυναικεία συνθήκη (μετάβαση στη δημόσια σφαίρα, εργασία, μόρφωση, ψήφος, χειραφέτηση). Ωστόσο, από πλευράς ανάλυσης των ίδιων των παραδειγμάτων αναδύεται μια επιφυλακτικότητα στην εκφορά ιδιαίτερα καινοτόμων απόψεων, επικρατεί ένας υφέρπων συντηρητισμός, μια κάποια δυστοκία στην αποτίναξη των στερεοτύπων, ιδίως αυτού της ετεροπροσδιοριζόμενης, πρωτίστως στοργικής γυναίκας, η οποία για να γίνει πολίτης θα πρέπει προηγουμένως να λάβει την κατάλληλη διαπαιδαγώγηση. Συνεπώς, το εύρος και η συχνότητα των θεματικών που αφορούν τον όρο *γυνή/γυναίκα* και τα παράγωγα/σύνθετά του, σε συνδυασμό με τις χρήσεις του εντός του συνόλου των συγκειμένων του, οδηγούν στο συμπέρασμα μιας σε γενικές γραμμές προοδευτικής και νεωτεριστικής οπτικής για τη γυναικεία συνθήκη και μιας ολιστικής αντιμετώπισης της γυναίκας, όμως με ένα συνακόλουθο

μερικώς συντηρητικό πνεύμα, ιδίως στο κρίσιμο θέμα της γυναικείας ψήφου και του ρόλου της γυναίκας ως πολίτιδας.

5. Γενικά συμπεράσματα

Η παρούσα μελέτη της γυναικείας παρουσίας στο περιοδικό *Ελληνική Επιθεώρησις* (1907-1946) της Ευγενίας Ζωγράφου πραγματοποιήθηκε με βάση μεθοδολογικό πρωτόκολλο συνδυασμού σωματοκειμενικής και εκ του λόγου οδηγούμενης ποσοτικοποίησης, το οποίο εφαρμόστηκε στο πρωτότυπο ηλεκτρονικό σώμα κειμένων της παρούσας έρευνας. Το σώμα κειμένων (548.232 δειγμάτων) περιλαμβάνει απολύτως συναφή με την υφιστάμενη έρευνα δημοσιεύματα του περιοδικού. Τα 1.838 δημοσιεύματα προς συμπερίληψη στο σώμα κειμένων επιλέχθηκαν έπειτα από την ενδελεχή ανάγνωση όλων των τευχών του περιοδικού και αφορούν τα μη μυθοπλαστικά κείμενα αναφερόμενα σε γυναίκες. Από τα 323 αποθησαυρισμένα τεύχη των 35 ετών κυκλοφορίας του περιοδικού, τα 95 ευρισκόμενα τεύχη των τελευταίων 16 ετών βρέθηκαν αποθεθειμένα σε φυσικό σώμα στο αρχείο του Ε.Λ.Ι.Α και, κατόπιν σχετικού αιτήματός μου, ψηφιοποιήθηκαν σε αναπαραγωγή εικόνας μέσω ψηφιακής σάρωσης και μου απεστάλησαν ηλεκτρονικά για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας. Τα πρώτα 228 τεύχη διατίθεντο διαδικτυακά και ψηφιοποιημένα σε μορφή OCR από το Ε.Λ.Ι.Α. μέσω της ψηφιακής συλλογής *Λήκυθος*. Όλα τα επιλεγμένα δημοσιεύματα χρειάστηκε να ψηφιοποιηθούν εκ νέου με εξειδικευμένο πρόγραμμα οπτικής αναγνώρισης χαρακτήρων, λόγω της χαμηλής πρότερης ποιότητάς τους. Εν συνεχεία, μεταγράφηκαν από το πολυτονικό στο μονοτονικό σύστημα γραφής για τη μετέπειτα αξιοποίησή τους με λογισμικό σωματοκειμενικής επεξεργασίας και την εξαγωγή λεξικοστατιστικών δεδομένων. Ως στατιστικά σημαντικό λεξιλογικό στοιχείο αλλά και σημασιοπραγματολογικά άμεσα σχετιζόμενο με το ερευνητικό ερώτημα της παρούσας μελέτης προέκυψε το λήμμα *γυναίκα/γυνή* και τα παράγωγα/σύνθετά του (3.394 τύποι). Η πλήρης και εξαντλητική μελέτη του συνόλου των εμφανίσεων του συγκεκριμένου λήμματος στον συμφραστικό πίνακά του εξυπηρετεί και τη βασική απαίτηση της σωματοκειμενικής ανάλυσης για ολική εξηγησιμότητα.

Τα ανωτέρω δεδομένα αναλύθηκαν σε τρεις φάσεις εφαρμόζοντας διαφορετικές μεθοδολογίες, προκειμένου να διερευνηθεί πολύπλευρα η γυναικεία παρουσία στο περιοδικό. Στην πρώτη φάση μελετήθηκε το γυναικείο στοιχείο χρονολογικά με βάση το μέγεθος του σώματος κειμένων, τα κειμενικά είδη των δημοσιευμάτων και τις εμφανίσεις του λήμματος *γυναίκα/γυνή*. Στη δεύτερη μελετήθηκαν οι ιδιότητες των γυναικών όπως αποτυπώνονται στα βιογραφικά πορτρέτα του περιοδικού, ενώ στην τρίτη παρουσιάστηκαν και σχολιάστηκαν αντιπροσωπευτικά αποσπάσματα λόγου από τα συγκεκριμένα των εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή*, σε πλαίσιο θεματικών κατηγοριών, όπως διαμορφώθηκαν από την εκ του λόγου

οδηγούμενη ποσοτικοποίηση. Αυτή η πολυπαραγοντική ανάλυση επέτρεψε την εξαγωγή των ακόλουθων εμπειριστατωμένων και τεκμηριωμένων πορισμάτων.

Η ανάλυση της χρονολογικής αποτύπωσης του γυναικείου στοιχείου στα τεύχη του περιοδικού καταδεικνύει την έντονη δραστηριότητα γύρω από τη γυναικεία θεματολογία τα πρώτα δέκα χρόνια, ενώ τα υπόλοιπα χρόνια η ενασχόληση μειώνεται αισθητά. Σημαντική παράμετρο μείωσης της γυναικείας θεματολογίας σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους φαίνεται πως αποτελεί η απουσία της Ευγενίας Ζωγράφου από την ενεργή διεύθυνση του περιοδικού και η ανάληψη της διεύθυνσης από ανδρικά χέρια: παρατηρήθηκε συστηματική συνάφεια μεταξύ της αυξομείωσης της γυναικείας θεματολογίας και του χρονικού διαστήματος παραμονής ή μη της Ευγενίας Ζωγράφου στη θέση της διευθύντριας του περιοδικού.

Η ανάλυση των γυναικείων πορτρέτων-βιογραφιών προβάλλει πρωτίστως τις γυναίκες, οι οποίες, δρώντας ανεξάρτητα, βασιζόμενες στη δική τους προσωπική αξία, διακρίνονται στην εργασία, στην τέχνη και στον πνευματικό κόσμο. Δευτερευόντως, προβάλλονται οι γυναίκες οι οποίες δρουν σε φιλανθρωπικό επίπεδο ή υποστηρικτικά στο έργο των αντρών της οικογένειάς τους. Σε κάθε περίπτωση επικροτείται η δράση τους στη δημόσια σφαίρα και αναγνωρίζεται η προσφορά τους στο κοινωνικό σύνολο. Η ανάλυση των εμφανίσεων του λήμματος *γυναίκα/γυνή* υπό το πρίσμα συγκεκριμένων θεματικών κατηγοριών καθιστά σαφή την υπεροχή της χειραφεσιακής θεματολογίας, καθώς στατιστικά οι μισές εμφανίσεις του λήμματος εντάσσονται στην κατηγορία της χειραφέτησης και δημόσιας σφαίρας. Οι υπόλοιπες μισές εμφανίσεις εντάσσονται με σειρά συχνότητας στις ακόλουθες κατηγορίες: κοινωνικής θέσης, σώματος και εμφάνισης, προσωπικότητας, γάμου και οικογένειας, σχέσης και σύγκρισης με το άλλο φύλο και γυναικείες μυθοπλαστικές/ αναπαραστατικές μορφές. Εντούτοις, παρά τη σαφή στατιστική τάση του περιοδικού προβολής νεωτεριστικών ιδεών για το γυναικείο ζήτημα, η ανάλυση των αντίστοιχων παραδειγμάτων καταδεικνύει έναν δισταγμό στην υποστήριξη επαναστατικών θέσεων και τη δραστική αποτίναξη κοινωνικών στερεοτύπων. Αναφορικά με το εύρος των θεματικών, η ποικιλία της θεματολογίας αποδεικνύει τη σφαιρική προσέγγιση της γυναικείας συνθήκης από το περιοδικό, παρότι επρόκειτο για ένα περιοδικό ποικίλης ύλης με περιορισμένη έκταση ύλης γυναικείου ενδιαφέροντος.

Εν κατακλείδι, η εκτεταμένη και πολυπαραγοντική έρευνα των εκδοτικών καταλοίπων του περιοδικού ποικίλης ύλης *Ελληνική Επιθεώρησης* κατέδειξε μια σαφή τάση και προτεραιότητα προβολής της εικόνας της μορφωμένης, εργαζόμενης και χειραφετημένης γυναίκας, η οποία προτάσσει τα υψηλά ιδανικά της προς την πατρίδα και την οικογένεια, ώστε

να μπορέσει να εξέλθει, να ανέλθει και να συνεισφέρει στην κοινωνία. Η γυναικεία καλλιέργεια και χειραφέτηση σχετίζεται με τον ετεροπροσδιορισμό της γυναίκας, η οποία με την διεκδικούμενη υψηλή μόρφωσή της θα μπορέσει να αναθρέψει άξιους πολίτες και με τις αποκτώμενες επαγγελματικές της δεξιότητες θα μπορέσει να ελαφρύνει τα βάρη της οικογένειάς της και να προσφέρει στην κοινωνία. Βεβαίως, προβάλλονται και διακεκριμένες επώνυμες γυναίκες των γραμμάτων, τεχνών και επιστημών, οι οποίες επευφημούνται αποκλειστικώς για το προσωπικό τους έργο, κάθε μία στον τομέα της, επικροτώντας την ατομική τους πορεία και προβάλλοντάς τις ως πρότυπο σύγχρονης γυναίκας. Ο λεπτός χειρισμός των προοδευτικών απόψεων για τον απεγκλωβισμό της γυναίκας από το στενό οικογενειακό της περιβάλλον δεν φαίνεται να πραγματώνεται ως υποστήριξη ρηξικέλευθων απόψεων, όπως η παροχή πολιτικών δικαιωμάτων, ή η αποποίηση τυποποιημένων/στερεότυπων κοινωνικών ρόλων της γυναίκας, όπως της οικοκυράς ή της φιλανθρώπου. Ωστόσο, όλες οι πρωτοποριακές θέσεις τουλάχιστον προβάλλονταν ενημερωτικά σε δημοσιογραφικό πλαίσιο. Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να διαπιστώσουμε ότι στο περιοδικό προωθείται το πρότυπο της καλλιεργημένης γυναίκας, η οποία σέβεται την οικογένειά της, αλλά συνδιαλέγεται για τα γυναικεία ζητήματα και μάχεται διακριτικά για τα δικαιώματά της, προσπαθώντας να αναδειχθεί η αξία της μέσα από την εργατικότητα και την προσφορά της.

Η παρούσα μελέτη, παρότι αξιοποίησε στο μέγιστο τα διαθέσιμα δεδομένα στο χρονικό πλαίσιο μια μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας, μπόρεσε να καλύψει ένα μόνο μέρος του μεγάλου ερευνητικού ερωτήματος για τη γυναικεία παρουσία στο πρώτο και μακροβιότερο περιοδικό ποικίλης ύλης διευθυνόμενο από γυναίκα. Κι αυτό, επειδή το πρωτότυπο σώμα κειμένων που δημιουργήθηκε για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης καταδεικνύεται ως πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη του θέματος σε μεγαλύτερη έκταση και από πολλές οπτικές γωνίες. Η περαιτέρω σωματοκειμενική έρευνα κρίνεται απαραίτητη για την πιο διεξοδική και εις βάθος κατανόηση του γυναικείου στοιχείου, μελετώντας και αναλύοντας και άλλους κρίσιμους όρους πέραν του *γυναίκα/γυνή*, όπως *Ελληνίδα*, *σύζυγος*, *μητέρα*, *κορίτσι*, *εργαζόμενη*, *χειραφετημένη*, *σύγχρονη/μοντέρνα*, όροι οι οποίοι, όπως διαπιστώθηκε από τις εκ του σύνεγγυς αναγνώσεις των συμφραστικών πινάκων, απαντούν σε ικανό πλήθος και διασπορά στα άρθρα του περιοδικού, και οι οποίοι αντιστοιχούν στις θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από την εκ του λόγου οδηγούμενη ποσοτικοποίηση της παρούσας έρευνας. Επιπλέον, όπως προειπώθηκε κατά την ανάλυση των γυναικείων προσωπικοτήτων, οι επώνυμες γυναίκες που αναφέρονται στα άρθρα του περιοδικού είναι εκατοντάδες, αποτελώντας κρίσιμη μάζα εφόσον μελετηθούν συνολικά, και αξίζουν να καταγραφούν και να

αναδειχθούν για τη δράση τους η καθεμία, έστω και επιγραμματικά. Αντίστοιχα, μπορούν να καταγραφούν όλα τα γυναικεία ονόματα που υπογράφουν όχι μόνο τα μη μυθοπλαστικά κείμενα, αλλά και τα λογοτεχνικού περιεχομένου κείμενα στο περιοδικό, ώστε να διερευνηθεί το γενικότερο συγγραφικό ενδιαφέρον των συνεργατριών της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως*. Από βιβλιογραφικής, ιστορικής άποψης, ιδιαίτερο ενδιαφέρον θα παρουσίαζε μια συγκριτική σωματοκειμενική μελέτη του γυναικείου ενδιαφέροντος περιεχομένου του μελετώμενου περιοδικού με το περιεχόμενο των καθαρά γυναικείων εντύπων της εποχής (*Ελληνίς, Εφημερίς των Κυριών, Ο Αγώνας της Γυναίκας*). Τουτέστιν το μεθοδολογικό πρωτόκολλο το οποίο εφαρμόστηκε για τη διερεύνηση του περιεχομένου της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* θα μπορούσε να εφαρμοστεί στα προαναφερόμενα γυναικεία περιοδικά για την ολική αντιπαραβολική μελέτη της γυναικείας παρουσίας στα έντυπα γυναικείου ενδιαφέροντος, αλλά και τον τρόπο προσέγγισης των ιστορικών φεμινιστικών γεγονότων από το εκάστοτε περιοδικό. Συμπληρωματικά, θα μπορούσε να εξεταστεί ποιες γυναίκες συνεργάζονταν με την *Ελληνική Επιθεώρησι* και ποιες με τα αμιγώς φεμινιστικά περιοδικά, ώστε να διαπιστωθεί ο βαθμός συνεργασίας, επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης μεταξύ των μελών της γυναικείας δημοσιογραφικής κοινότητας της εποχής. Συνεπώς, η παρούσα μελέτη μπορεί να καταστεί το έναυσμα για μια σειρά διερευνητικών εργασιών της γυναικείας παρουσίας στα έντυπα γυναικείου ενδιαφέροντος των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

Βιβλιογραφία

- Biber, Douglas, “Corpus linguistics and the study of literature. Back to the future?”, *The Scientific Study of Literature*, Volume 1, Issue 1, John Benjamins Publishing Company, 2011, σσ. 15-23
- Culpeper, Jonathan, “Computers, language and characterisation: An analysis of six characters in Romeo and Juliet”, [in:] U. Melander-Marttala, C. Ostman and Merja Kyto (eds.), *Conversation in Life and in Literature: Papers from the ASLA Symposium*, Association Suedoise de Linguistique Appliquee (ASLA), Universitetstryckeriet, Uppsala 2002, σσ. 11-30
- McIntyre Dan and Brian Walker, *Corpus Stylistics. Theory and Practice*, Edinburgh University Press 2019
- Αβδελά, Έφη και Αγγέλικα Ψαρρά, *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Μια ανθολογία*, Γνώση, Αθήνα 1985
- Ανδριώτης, Νίκος και Άννα Μιχοπούλου, *Ενδεικτικό Χρονολόγιο της νεότερης ελληνικής ιστορίας με σημαντικά γεγονότα γενικής ιστορίας και κυρίως ιστορίας των γυναικών*, Γενικής Γραμματείας Ισότητας των Φύλων (ΓΓΙΦ) 2011, ανάκτηση από <http://old.isotita.gr/var/uploads/library/xronologio-istorias-gynaikon.pdf> (τ.π. 22.04.2022)
- Γούτσος, Διονύσης και Γεωργία Φραγκάκη, *Εισαγωγή στη γλωσσολογία σωμάτων κειμένων*, Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2015, ανάκτηση από <http://hdl.handle.net/11419/1932> (τ.π. 3.08.2022)
- Δαλακούρα, Κατερίνα και Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου, *Η εκπαίδευση των γυναικών. Οι γυναίκες στην εκπαίδευση. Κοινωνικοί, ιδεολογικοί, εκπαιδευτικοί μετασχηματισμοί και η γυναικεία παρέμβαση (18ος - 20ός αι.)*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, Αθήνα 2015
- Ιωαννίδου, Μαριέττα, «Το πρώτο ιστορικό μυθιστόρημα γραμμένο από γυναίκα», *Νέα Εστία*, έτος ΞΘ', τόμος 137ος, τεύχος 1628, 1995, σ. 602-607
- Ιωαννίδου, Μαριέττα, «“Η Γκούραινα” της Ευγενίας Ζωγράφου. Ένα αγνοημένο μυθιστόρημα μιας λησμονημένης συγγραφέως», *Διαβάζω*, τεύχος 363, 1996, σσ. 70-77
- Ιωαννίδου, Μαριέττα, «Μια λησμονημένη μορφή των γραμμάτων μας: Ευγενία Ζωγράφου (1878-1963)» [Ανακοίνωση στην Η' Επιστημονική Συνάντηση του Τμήματος Φιλολογίας του Α.Π.Θ. (Μάρτιος 1997, Θεσσαλονίκη)], *Θέματα Λογοτεχνίας*, τεύχος 16, 2001, σ. 142-149

- Ιωαννίδου, Μαριέττα, *“Γράφουσες” Ελληνίδες τον 19ο αιώνα - αρχές 20ού αιώνα: Η περίπτωση της Ευγενίας Ζωγράφου (1878-1963). Μια συμβολή στην Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* [Διδακτορική διατριβή], Groningen 2001
- Ιωαννίδου, Μαριέττα, "Όταν η κότα άρχισε να λαλεί ως πετεινός...". Ομιλία στο 2ο Προσυνέδριο "2024, 100 χρόνια από την ίδρυση του ΣΕΕ", 23 Σεπτεμβρίου 2022, Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων, 2022.
- Καράογλου, Χ. Λ., (ερευνητική ομάδα-εποπτεία), *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940). Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση*, τόμος 1ος, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996
- Καράογλου, Χ. Λ., (ερευνητική ομάδα-εποπτεία), *Περιοδικά Λόγου και Τέχνης (1901-1940). Αναλυτική Βιβλιογραφία, χ.χ.*
- Λιανοπούλου, Ελένη, *Οι Ελληνίδες πεζογράφοι του μεσοπολέμου (1921-1944)* [Διδακτορική διατριβή], Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1993
- Μόσχου-Σακορράφου, Σάσα, *Ιστορία του ελληνικού φεμινιστικού κινήματος*, Αθήνα 1990
- Παλαιού, Νίνα, «Η Ευγενία Ζωγράφου και το περιοδικό Ελληνική Επιθεώρησις», [Στο:] Β. Κοντογιάννη (επιμ.), *Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου. Λόγος γυναικών*, , Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 2008, σ. 83-97
- Παπαγεωργίου, Γιώτα, *Ηγεμονία και φεμινισμός*, τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδάνος, Αθήνα 2008
- Περάνθης, Μιχαήλ, *Ελληνική Πεζογραφία. Από την άλωση μέχρι σήμερα*, έκδοση 2η, τόμος 4ος, Εκδόσεις Έργων Περάνθη, Μαλλιάρης-Παιδεία, χ.χ.
- Πολίτης, Περικλής, «Σώματα κειμένων», *Πόλη για την ελληνική γλώσσα*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 2008, ανάκτηση από https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/bibliographies/corpora/pyli.html#fn3 (τ.π. 03.08.2022)
- Ριζάκη, Ειρήνη, *Οι «γράφουσες» Ελληνίδες. Σημειώσεις για τη γυναικεία λογοσύνη του 19ου αιώνα*, Κατάρτι, Αθήνα 2007
- Σαλίμπα, Ζιζή, *Γυναίκες εργάτριες στην ελληνική βιομηχανία και στη βιοτεχνία (1870-1922)*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας – Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, αρ. 37, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα 2002
- Σαμίου, Δήμητρα, «Η διεκδίκηση της ισότητας: τα φεμινιστικά έντυπα το Μεσοπόλεμο (1920-1940)», *Διαβάζω*, τεύχος 198, 1988
- Σαμίου, Δήμητρα, *Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων, 1864-1952. Ιδιότητα του πολίτη και καθολική ψηφοφορία*, Δίκαιο και Οικονομία-Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2013

- Σκλαβενίτη, Κωστούλα, «Τα γυναικεία έντυπα 1908-1918», *Διαβάζω*, τεύχος 198, 1988, σσ. 13-22
- Σταμάτης, Κώστας, «Ζωγράφου Ευγενία», *Πελοποννησιακή λογοτεχνία: η λογοτεχνία της Αργολίδας από το 529 μ.Χ. μέχρι σήμερα*, τόμος 2ος, Αθήνα 1995, σ. 221
- Χατζηδάκη, Ουρανία, «Η Μομφή του Εξτρεμισμού ως Ρητορικό Μέσο Στιγματισμού του Πολιτικού Αντιπάλου: Μια Κριτική Σωματοκειμενική Προσέγγιση.», [Στο:] Σαλώμη Μπουκάλα και Αναστασία Γ. Στάμου (επιμ.), *Κριτική Ανάλυση Λόγου. (Απο)δομώντας την Ελληνική Πραγματικότητα*, Νήσος, Αθήνα 2020, σσ. 321-358
- Ψαρρά, Αγγέλικα, «Γυναικεία περιοδικά του 19ου αιώνα: Θάλεια, Ευρυδίκη, Οικογένεια, Πλειάς», *Σκούπα: για το γυναικείο ζήτημα*, τεύχος 2, 1979, σσ. 3-13.

Άρθρα Ελληνικής Επιθεώρησης

(Όπου *E.E.* = *Ελληνική Επιθεώρησης*)

- W., «Ο πόλεμος», *E.E.*, τόμος ΛΔ', τεύχος 398, 1940, σ. 17-18
- A., T., «Ο φιλολογικός και καλλιτεχνικός μήνας», *E.E.*, τόμος ΙΔ', τεύχος 165, 1921, σ. 15
- Άγρας, T., «Έγγραφα και επιστολές προς την “Ελληνικήν Επιθεώρησιν” επ’ ευκαιρία του εορτασμού της εικοσιπενταετηρίδος της», *E.E.*, τόμος ΚΕ', τεύχος 295, 1932, σ. 110
- Βαϊανός, Μάριος, «Σύγχρονες Ελληνίδες. Άννα Παπαδοπούλου», *E.E.*, τόμος ΚΣΤ', τεύχος 309, 1933, σ. 134-135
- Βαϊανός, Μάριος, «Μια μεγάλη γυναικεία μορφή. Εύα Σικελιανού», *E.E.*, τόμος ΚΣΤ', τεύχος 307, 1933, σ. 102-103
- Γεωργαντά, Ραλλού Σ. και Ευαγγελίνη Κ. Βάρδα, «Έγγραφα και επιστολές προς την “Ελληνικήν Επιθεώρησιν” επ’ ευκαιρία του εορτασμού της εικοσιπενταετηρίδος της», *E.E.*, τόμος ΚΕ', τεύχος 295, 1932, σ. 110
- Γιαννοπούλου, Μαριέττα, «Από το Α' γυναικείον συνέδριον. Η επτανήσια», *E.E.*, τόμος ΙΔ, τεύχη 162-163, 166-167, έτος 1921
- Δε Βιάζης, Σπ., «Διαπρεπείς Ελληνίδες κατά τον ΙΘ' Αιώνα», *E.E.*, τόμος Α'-Ζ', τεύχη 3-4, 6-19, 23-24, 26-27, 29-30, 34-37, 41-56, 58-59, 67-76, έτη 1907-1914
- Δε Βιάζης, Σπ., «Διαπρεπής Ελληνίς μήτηρ γάλλων ποιητών», *E.E.*, τόμος Η', τεύχη 87-90, 1915
- Δεκάζος, Π. Α., «Ιδεολόγος της ελληνικής πατρίδος», *E.E.*, τόμος ΛΔ', τεύχος 400, 1941, σ. 50
- Ελένη, «Τα μετάλλια της πριγκηπίσσης Ελένης», *E.E.*, τόμος Ζ', τεύχος 79, 1914, σ. 169

- Επαρχιώτις, «Περασμένα λόγια (Ωρισμένως και ξεχασμένα - για την Αλ. Παπαδοπούλου)», *E.E.*, τόμος Β', τεύχος 25, 1909, σ. 11-12
- Z. και Κ. Β., «Φιλολογικά Γράμματα», *E.E.*, τόμος ΛΑ', τεύχος 362, 1937, σ. 53
- Z., «Από την καλλιτεχνικήν κίνησιν του μηνός», *E.E.*, τόμος Β, τεύχος 17, 1909, σ. 546
- Z., Ε., «Αι Ελληνίδες και ο Πόλεμος», *E.E.*, τόμος Ε', τεύχος 60, 1912, σ. 290-291
- Z., Ε., «Ελληνικόν Θέατρον. Η Νέα Γυναίκα», *E.E.*, τόμος Α', τεύχος 1, 1907, σ. 9
- Z., Ευγ., «Η επιστολή της κ. Μπράουν», *E.E.*, τόμος Γ', τεύχος 28, 1910, σσ. 890-891
- Ζαβιτσιάνου-Σδριν, Ουρ. Ν., «Σεβασθήτε την γυναίκα!», *E.E.*, τόμος Β', τεύχος 19, 1909, σ. 591
- Ζωγράφος, Δημ. Λ., «Η εορτή του Λυκείου των Ελληνίδων εις το στάδιον», *E.E.*, τόμος ΙΘ', τεύχος 223, 1926, σσ. 10-11
- Ζωγράφος, Δημ. Λ., «Το πρακτικόν αγροτικόν σχολείον», », *E.E.*, τόμος Β', τεύχη 18, 20, έτος 1909
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Αι Ελληνίδες και ο πόλεμος», *E.E.*, τόμος ΣΤ', τεύχη 61-64, 66-67, 69, έτη 1912 - 1913
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Αικατερίνη Λασκαρίδου», *E.E.*, τόμος Θ', τεύχος 102, 1916, σ. 82-83
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Από την Ζωήν του Λονδίνου (Σουφραζέται)» *E.E.*, τόμος Δ, τεύχος 44, 1911, σσ. 1322-1323
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Ελληνίδες: Εμπρός!», *E.E.*, τόμος Α', τεύχος 4, 1908, σσ. 98-99
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Εξομολογήσεις», *E.E.*, τόμος ΚΕ', τεύχος 294, 1932, σ. 81
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Η γυναίκα ως δημόσιος υπάλληλος», *E.E.*, τόμος ΙΖ', τεύχος 202-203, 1924, σ. 1-2
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Η δις διευθύντρια του Ελληνικού Παρθεναγωγείου Μυτιλήνης», *E.E.*, τόμος Β', τεύχος 21, 1909
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Η *E.E.*», *E.E.*, τόμος Α', τεύχος 1, 1907, σσ. 1-2
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Η Ελληνίς προχωρεί», *E.E.*, τόμος Η', τεύχος 90, 1915, σ. 468
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Η εργασία της γυναίκος», *E.E.*, τόμος Η', τεύχος 94-95, 1915, σ. 556
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Η εργασία της Ελληνίδος», *E.E.*, τόμος ΙΒ', τεύχος 139, 1919, σ. 610
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Η μόρφωσις των Ελληνίδων», *E.E.*, τόμος Β', τεύχος 16, 1909, σσ. 485-486
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Νέες Σπαρτιάτιδες», *E.E.*, τόμος Ι', τεύχος 109, 1916, σσ. 178-179
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Ο Έρανος της Περιθάλψεως», *E.E.*, τόμος Ζ', τεύχος 76, 1914, σ. 74
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Ο Πατριωτικός Σύνδεσμος των Ελληνίδων», *E.E.*, τόμος Ζ', τεύχος 82-83, 1914, σσ. 212-213

- Ζωγράφου, Ευγενία, «Προς τας Ελληνίδας», *E.E.*, τόμος Β', τεύχος 25, 1909, σσ. 773-774
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Προς τον Αδελφό μου», *E.E.*, τόμος ΛΔ', τεύχος 400, 1941, σ.41
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Προς τους αναγνώστας μου», *E.E.*, τόμος ΙΣΤ' τεύχος 183, 1923, σσ. 2-3
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Πώς εργάζονται αι Ελληνίδες μας (Άσυλον Ανιάτων)», *E.E.*, τόμος Δ', τεύχος 43, 1911, σ. 1303-1304
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Πώς εργάζονται αι Ελληνίδες μας (Φθισιατρείον)», *E.E.*, τόμος Δ', τεύχος 40, 1911, σσ. 1221-1223
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Σε νέα περίοδο», *E.E.*, τόμος ΛΕ', τεύχος 408, 1944, σ. 1
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Τι έκαμεν η Ελληνίς εις το 1913», *E.E.*, τόμος Ζ', τεύχος 75, 1914, σσ. 50-51
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Το έργον της Βασιλίσσης μας», *E.E.*, τόμος Γ', τεύχος 112, 1917, σ. 226
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Το ξύπνημα των Ελληνίδων», *E.E.*, τόμος Ζ', τεύχος 73, 1913, σ. 2
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Το περιοδικό μου», *E.E.*, τόμος ΚΕ', τεύχος 294, 1932, σσ. 90-93
- Ζωγράφου, Ευγενία, «Το στοίχημα», *E.E.*, τόμος ΙΣΤ', τεύχος 187, 1923, σ. 1-7
- Ζώρας, Γεώργιος, «Η επισκόπησις του μηνός», *E.E.*, τόμος Λ', τεύχος 353, 1937, σ. 82
- Ζώτος, Μ. Μ., «Εκείνοι που φεύγουν. Μαρία Πολυδούρη», *E.E.*, τόμος ΚΓ', τεύχος 271, 1930, σ. 198
- Ιωσήφ, Μ., «Η Ελληνίς του μέλλοντος», *E.E.*, τόμος Γ', τεύχος 29, 1910, σσ. 911-912
- Ιωσήφ, Μιλτ., «Το έργον της "φιλοπτώχου"», *E.E.*, τόμος Γ, τεύχος 29, 1910, σ. 932
- Καλογερόπουλος, Δ. Ι., «Τα γυναικεία επαγγέλματα», *E.E.*, τόμος Ε', τεύχος 49, 1911, σσ. 18-19
- Καραβίας, Ιπ., «Ο "Παρνασσός" διά το έργον της Ευγενίας Ζωγράφου», *E.E.*, τόμος ΚΕ', τεύχος 294, 1932, σ. 88
- Κοφινάς, Γ. Ν., «Νομοθετική μέριμνα υπέρ των άπορων γυναικών προ του τοκετού και αμέσως μετ' αυτόν», *E.E.*, τόμος Ζ', τεύχος 73, 1913, σ. 5-6
- Κρήσσα, «Από την ξένην ζωήν. Παγκόσμιος γυναικεία κίνησις», *E.E.*, τόμος Ζ', τεύχος 80, 1914, σ. 159
- Κρήσσα, «Γράμματα από την Αμερικήν», *E.E.*, τόμος Ζ', τεύχος 73, 1913, σσ. 12-14
- Κρήσσα, «Η γυνή κατά το ξένον πνεύμα», *E.E.*, τόμος Ζ, τεύχος 84, 1914, σ. 241
- Λασκαρέως, Πολύμνια, «Η θέσις της γυναικός εν τη σημερινή κοινωνία», *E.E.*, τόμος Γ', τεύχη 32-35, 37, έτος 1910
- Λάσκαρης, Ν., «Αι αναμνήσεις μου», *E.E.*, τόμος ΚΕ, τεύχος, 294, 1932, σ. 83-86
- Λασκαρίδου, Ειρήνη, «Βιργινία Κλ. Καλλιιάδου», *E.E.*, τόμος ΛΔ', τεύχος 404, 1941, σ.102

- Λιδωρίκης, Μ., «Η εισήγησις του κ. Μιλτιάδου Λιδωρίκη», *E.E.*, τόμος ΚΕ', τεύχος 294, 1932, σ.83
- Μακρή, Νίτσα, «Ιστορικά σημειώματα. Η Αικατερίνη της Ρωσίας», *E.E.*, τόμος ΙΖ', τεύχη 196-197, 199-200, έτος 1924
- Μη-Μυς, «Πώς εργάζονται αι Ελληνίδες μας. Ο οίκος τυφλών», *E.E.*, τόμος Δ', τεύχος 44, 1911, σσ. 1331-1333
- Μη-Μυς, «Πώς εργάζονται αι Ελληνίδες μας. Το Εκπαιδευτικόν Τμήμα της Ενώσεως των Ελληνίδων», *E.E.*, τόμος Δ', τεύχος 45, 1911, σσ. 1352-1354
- Μπ., Ουρ., «Συνέντευξις μετά του κ. Χατζόπουλου», *E.E.*, τόμος Ε', τεύχος 52, 1912, σσ. 101-104
- Μπαλάνος, Δημ. Σίμου, «Η γυνή κατά τους προχριστιανικούς και αποστολικούς χρόνους», *E.E.*, τόμος Α', τεύχη 1-2, 1907, σσ. 8-9, 42-43
- Μπαλανός, Δημήτριος Σίμου, «Η θέσις της γυναικός εν ταις θρησκειαις», *E.E.*, τόμος Γ', τεύχος 33, 1910, σσ. 1044-1045
- Μπράουν, Δήμητρα Κέννετ, «Επιστολή εξ Αμερικής», *E.E.*, τόμος Γ', τεύχος 28, 1910, σσ. 889-890
- Νικοκάβουρα, Αγαθή, «Έγγραφα και επιστολές προς την “Ελληνικήν Επιθεώρησιν” επ' ευκαιρία του εορτασμού της εικοσιπενταετηρίδος της», *E.E.*, τόμος ΚΕ', τεύχος 295, 1932, σ. 110
- Ξενοπούλου, Γρηγ., «Ωραία τέχνη. Ελένη Λαμπίρη», *E.E.*, τόμος ΣΤ', τεύχος 70-71, 1913, σ. 178
- Ξενοπούλου, Γρηγόριος, «Γύρω από την συγγραφέα», *E.E.*, τόμος ΚΕ', τεύχος 294, 1932, σ. 87
- Ξενοπούλου, Γρηγόριος, «Διαλεκτοί συνεργάτες και φίλοι», *E.E.*, τόμος ΛΕ', τεύχος 408, 1944, σ. 2
- Ξενοπούλου, Γρηγόριος, «Μαίρη Σαγιανού», *E.E.*, τόμος ΚΕ', τεύχος 298-299, 1932, σ. 153
- Οικονόμος, Π. Π., «Περί τελειοτέρας εκπαιδεύσεως των γυναικών», *E.E.*, τόμος Α', τεύχος 12, 1908, σ. 356-357
- Π., «Η Δις Ζωγράφου εν Λονδίνω», *E.E.*, τόμος Δ, τεύχος 39, 1911, σσ. 1191-1193
- Π., Μ., «Στήλη διά τας κυρίας. Η μόδα», *E.E.*, τόμος Δ', τεύχος 40, 1911, σ. 1230-1232
- Παχής, Κωνσταντίνος, «Γνώμη Ελλήνος του εξωτερικού», *E.E.*, τόμος Ε', τεύχος 55, 1912, σσ. 180-181
- Περρωτή, Μήτσα, «Η γυναικεία δράσις εν Ελβετία», *E.E.*, τόμοι ΙΕ'-ΙΣΤ', τεύχη 180-181, 1922, σσ. 4-6, 7-8

- Ροντάκη, Νανώ, «Το ζήτημα της γυναικός. Τι λέγει ο άνθρωπος της δουλειάς», *E.E.*, τόμος IB', τεύχη 134-137, έτη 1918-1919
- Ρουσόπουλος, Ο. Α., «Η μόρφωσις των τέκνων μας», *E.E.*, τόμος Β', τεύχος 23, 1909, σσ. 711-713
- Ρουσόπουλος, Ο. Α., «Κατηγορούμεν τον σχολαστικισμόν. Η μόρφωσις των τέκνων μας ίδια των θηλέων», *E.E.*, τόμος Α', τεύχος 10, 1908, σσ. 292-294
- Σ. Π. Εμ. Γ., «Οκτώ νομπελείοι δαφνοστεφείς γυναίκες», *E.E.*, τόμος ΛΓ', τεύχος 390, 1940, σσ. 93-94
- Σδριν Ζαβιτζιάνου, Ουρανία, «Σκέψεις περί των συνθηκών του γάμου», *E.E.*, τόμος Α', τεύχος 7, 1908, σ. 209-210
- Σδριν, Ουρ. Ν. Ζ., «Το πρώτο εν Ιταλία Συνέδριον των Ιταλίδων γυναικών», *E.E.*, τόμος Β', τεύχος 14, 1908, σσ. 424-426
- Σιφναίου, Ελένη Ι. και Αθ. Γαϊτάνου Γιαννιού, «Εγγραφα και επιστολές προς την “Ελληνικήν Επιθεώρησιν” επ’ ευκαιρία του εορτασμού της εικοσιπενταετηρίδος της», *E.E.*, τόμος ΚΕ', τεύχος 295, 1932, σ. 110
- Σιφναίου, Ελένη, «Καλλιρόη Παρρέν. Η πρώτη ιέρεια του ελληνικού φεμινισμού», *E.E.*, τόμος ΛΓ', τεύχος 387, 1940, σσ. 42-43
- Σταματελλάτου, Άννα, «Το γυναικείον ζήτημα», *E.E.*, τόμος Γ', τεύχος 31, 1910, σσ. 975-978
- Σταματούλης, Ι. Π., «Η Ελληνίς Γεωργός», *E.E.*, τόμος Α', τεύχος 8-9, 1908, σ. 230, 277-279
- Σταμπολής, Γ. Κ., «Διαλεκτοί συνεργάτες και φίλοι», *E.E.*, τόμος ΛΕ', τεύχος 408, 1944, σ. 2
- Ταρσούλη, Αθηνά Ν., «Αι Ελληνίδες προς την συνάδελφον των», *E.E.*, τόμος ΚΕ', τεύχος 294, 1932, σ. 88
- Τσοκόπουλος, Γ. Β., «Η ψήφος των γυναικών», *E.E.*, τόμος IB', τεύχος 139, 1919, σ. 610
- Τσοκόπουλος, Γ. Β., «Μια ευγενής επαρχιώτισσα. Δανηλίσ, η πλούσια χήρα των Πατρών», *E.E.*, τόμος ΙΓ', τεύχη 145-150, 1919-1920
- Φιλαδελφεύς, Αλεξ., «Εγγραφα και επιστολές προς την “Ελληνικήν Επιθεώρησιν” επ’ ευκαιρία του εορτασμού της εικοσιπενταετηρίδος της», *E.E.*, τόμος ΚΕ', τεύχος 295, 1932, σ. 110
- Χ., Γ., «Αι Ελληνίδες Σουφραζέτται», *E.E.*, τόμος Δ', τεύχος 37, 1910, σ. 1135
- χ.ό, «Αι Ελληνίδες μας», *E.E.*, τόμος Δ', τεύχος 39, 1911, σ. 1201
- χ.ό, «Από την καλλιτεχνικήν κίνησιν», *E.E.*, τόμος ΙΖ', τεύχη 193-204, 1924-1925
- χ.ό, «Εύα Νικήτρια», *E.E.*, τόμοι ΙΕ'-ΙΣΤ', τεύχη 187-192, 194-195, 1923
- χ.ό, «Η έκθεσις της Δος Λασκαρίδου», *E.E.*, τόμος ΙΗ', τεύχος 206, 1924, σσ. 15-16
- χ.ό, «Η έκθεσις της κ. Αθηνάς Ταρσούλη», *E.E.*, τόμος ΙΘ', τεύχος 221, 1926, σσ. 10-11

- χ.ό., «Η εορτή των πενήντα χρόνων της κας Καλλιρόης Παρρέν», *E.E.*, τόμος ΚΘ', τεύχος 344, 1936, σ. 9
- χ.ό., «Μηνιαία επισκόπηση», *E.E.*, τόμος ΛΔ', τεύχος 397, 1940, σ. 11
- χ.ό., «Σάρρα Μπερνάρ», *E.E.*, τόμος ΙΣΤ', τεύχος 186, 1924, σ. 6
- χ.ό., «Από την καλλιτεχνική κίνηση του μηνός», *E.E.*, τόμος ΙΓ', τεύχη 145-156, 1919-1920
- χ.ό., «Αγγελική Λ. Ζωγράφου», *E.E.*, τόμος ΚΑ', τεύχος 247, 1928, σ. 1
- χ.ό., «Αι γυναίκες στα Πανεπιστήμια», *E.E.*, τόμος ΚΑ', τεύχος 255, 1929, σ. 13-14
- χ.ό., «Αι Ελληνίδες διπλωματούχοι της σχολής των φυσικομαθηματικών», *E.E.*, τόμος Ε', τεύχος 56, 1912
- χ.ό., «Αι προικοδοτήσεις των ορφανών», *E.E.*, τόμος Ζ', τεύχος 78, 1914, σ. 140
- χ.ό., «Από τα κοινωνικά πένθη. Φανή Π. Μενελάου», *E.E.*, τόμος ΙΑ', τεύχος 132, 1918, σ. 521
- χ.ό., «Από τα παγκόσμια πένθη. Νεέρα», *E.E.*, τόμος ΙΑ', τεύχος 129, 1918, σ. 495
- χ.ό., «Από τα πένθη. Πηνελόπη Κ. Πωπ», *E.E.*, τόμος ΙΑ', τεύχος 126, 1918, σ. 447
- χ.ό., «Από την καλλιτεχνικήν κίνησιν. Διαλέξεις», *E.E.*, τόμος Η', τεύχος 89, 1915, σ. 464
- χ.ό., «Από την παγκόσμιαν γυναικείαν κίνησιν. Γυναίκες νομοθετούσαι», *E.E.*, τόμος Ε', τεύχος 60, 1912, σσ. 295-296
- χ.ό., «Από τον πόλεμο», *E.E.*, τόμος Ε', τεύχος 60, 1912, σσ. 292-293
- χ.ό., «Από τον πόλεμο», *E.E.*, τόμος ΙΑ' τεύχος 124, 1918, σσ. 415-416
- χ.ό., «Βιβλία και περιοδικά. Ελληνίς», *E.E.*, τόμοι ΚΑ'-ΚΒ', τεύχη 248, 253-254, 1928
- χ.ό., «Βιβλία και περιοδικά. Ο Αγώνας της Γυναίκας», *E.E.*, τόμος ΚΒ', τεύχη 253-254, 1928
- χ.ό., «Γυναικεία φιλολογία. Η κ. Λουίζα Δελάρου», *E.E.*, τόμος Η', τεύχος 86, 1914, σ. 292
- χ.ό., «Δημοσήφισμα "Ελληνικής Επιθεώρησης"», *E.E.*, τεύχη 48-56, 1911-1912
- χ.ό., «Εγγραφα και επιστολαί προς την "Ελληνικήν Επιθεώρησιν". Επ' ευκαιρία του εορτασμού της εικοσιπενταετηρίδος της», *E.E.*, τόμος ΚΕ', τεύχος 295, 1932, σ. 110
- χ.ό., «Εθνικόν συμβούλιον Ελληνίδων γυναικών», *E.E.*, τόμος ΙΓ', τεύχος 151, 1920, σ. 584
- χ.ό., «Εις το Αγγλικόν Κοινοβούλιον», *E.E.*, τόμος Ε', τεύχος 56, 1912, σ. 220
- χ.ό., «Εκείνοι που φεύγουν. Ιουλιέττα Αδάμ», *E.E.*, τόμος ΚΘ', τεύχος 348, 1936, σ.
- χ.ό., «Εκλιπούσαι φυσιογνομίαι. Ευφροσύνη Αργυροπούλου», *E.E.*, τόμος ΙΓ', τεύχος 152, 1920, σ. 598
- χ.ό., «Ελληνίδες εν τη ξένη», *E.E.*, τόμος ΚΘ', τεύχος 344, 1936, σ. 333
- χ.ό., «Η γυναικεία εργασία», *E.E.*, τόμος ΚΘ', τεύχος 337, 1935, σ. 12
- χ.ό., «Η έκθεση της δος Λασκαρίδου», *E.E.*, τόμος Α', τεύχος 3, 1908, σ. 95
- χ.ό., «Η έκθεσις της κ. Φλώρα Καραβία», *E.E.*, τόμος ΣΤ', τεύχος 66, 1913, σ. 99

- χ.ό., «Η εορτή της Κηφισιάς υπέρ των προσφύγων», *E.E.*, τόμος Ζ', τεύχος 81, 1914, σ. 210
- χ.ό., «Η εορτή των Ελληνίδων», *E.E.*, τόμος ΙΗ', τεύχος 211, 1925, σ. 14
- χ.ό., «Η εορτή των πενήντα χρόνων της κας Καλλιρόης Παρρέν», *E.E.*, τόμος ΚΘ', τεύχος 344, 1936, σ. 332-333
- χ.ό., «Η εφετινή μόδα», *E.E.*, τόμος ΣΤ', τεύχος 63', 1913, σ. 42
- χ.ό., «Η ζωή της Ελβετίδος», *E.E.*, τόμος Ε', τεύχος 57, 1912, σ. 249
- χ.ό., «Η μεγάλη νηπιαγωγός, πατριώτις και φιλόανθρωπος Αικατερίνη Λασκαρίδου», *E.E.*, τόμος ΚΓ', τεύχος 275, 1930, σ. 163-165
- χ.ό., «Η μόδα του παρελθόντος», *E.E.*, τόμος ΣΤ', τεύχος 68', 1913, σ. 139-140
- χ.ό., «Η μόδα», *E.E.*, τόμος ΣΤ', τεύχος 70-71', 1913, σ. 183-184
- χ.ό., «Η πρώτη Αγγλίσ Υφυπουργός», *E.E.*, τόμος ΙΖ', τεύχος 196, 1924, σ. 13
- χ.ό., «Η πρώτη Ελληνίς αρχιτέκτων», *E.E.*, τόμος ΙΖ', τεύχος 193, 1923, σ. 13
- χ.ό., «Η χειραφέτησις των Αγγλίδων», *E.E.*, τόμος ΙΖ', τεύχος 197, 1924, σ. 14
- χ.ό., «Η ψήφος των Γαλλίδων», *E.E.*, τόμος ΙΖ', τεύχος 196, 1924, σ. 13
- χ.ό., «Η ψήφος των γυναικών εις την Αμερικήν», *E.E.*, τόμος Ε', τεύχος 57, 1912, σσ. 248-249
- χ.ό., «Θεατρικά: Μαρίκα Κοτοπούλη», *E.E.*, τόμος Β', τεύχος 19, 1909, σ. 608
- χ.ό., «Θέατρον Κυβέλης», *E.E.*, τόμος ΣΤ', τεύχη 62-64, 1912-1913, σ. 28, 44, 60
- χ.ό., «Ιστορίες του πολέμου. Μία Σερβίς Ηρώις», *E.E.*, τόμος Γ', τεύχος 110, 1916, σσ. 195-196
- χ.ό., «Ιστορικάί σελίδες. Μια Γαλλίς Ηρώις», *E.E.*, τόμος Γ', τεύχος 115, 1917, σ. 278
- χ.ό., «Καινούργια επαγγέλματα», *E.E.*, τόμος ΚΘ', τεύχος 342, 1936, σ. 99-100
- χ.ό., «Κόσμος. Τα συσσίτια», *E.E.*, τόμος Γ', τεύχος 112, 1917, σ. 238
- χ.ό., «Μαίη Χρυσοβελώνη», *E.E.*, τόμος ΛΑ', τεύχος 361, 1937, σ. 27
- χ.ό., «Μια Ελληνίς εν τη ξένη», *E.E.*, τόμος Α', τεύχος 4, 1908, σ. 112
- χ.ό., «Νέον συνέδριον Σωφραζέττων», *E.E.*, τόμος ΙΘ', τεύχος 223, 1926, σ. 14
- χ.ό., «Νέον συνέδριον Σωφραζέττων», *E.E.*, τόμος ΙΘ', τεύχος 223, 1926, σσ. 14
- χ.ό., «Ο Αγώνας της Γυναίκας», *E.E.*, τόμος ΙΣΤ', τεύχη 190-192, 194-195, 197, 201, 204, 206, 208, 214-215, 217-218, 222, 223, 226-228, έτη 1923-1926
- χ.ό., «Ο αμερικανικός ερυθρός σταυρός εν Ελλάδι», *E.E.*, τόμος ΙΒ', τεύχος 135, 1919, σ. 575
- χ.ό., «Ο ερυθρούς σταυρός», *E.E.*, τόμος Ζ', τεύχος 84, 1914, σ. 249
- χ.ό., «Ο κόσμος. Η γυναικεία πρόοδος», *E.E.*, τόμος ΙΒ', τεύχος 140, 1919, σ. 638
- χ.ό., «Ο φεμινισμός εις την Γερμανίαν», *E.E.*, τόμος Ε', τεύχος 56, 1912, σσ. 219-220
- χ.ό., «Οι μεγάλες Ελληνίδες. Μαρίκα Κοτοπούλη», *E.E.*, τόμος ΚΖ', τεύχος 313, 1933, σσ. 3-

- χ.ό., «Πατριωτικός σύνδεσμος Ελληνίδων», *E.E.*, τόμος Η', τεύχος 89, 1915, σσ. 465
- χ.ό., «Ποικίλη σελίς. Άρρενες και θήλεις εκλογείς», *E.E.*, τόμος ΙΘ', τεύχος 218, 1925, σ. 14
- χ.ό., «Σοφία Σλήμαν», *E.E.*, τόμος ΚΣΤ', τεύχος 301, 1932, σ. 13
- χ.ό., «Στήλη διά τας κυρίας. Η υγιεινή της ωραιότητος», *E.E.*, τόμος Ζ', τεύχη 74-76, 80, 82-83, 85, 88-90, 92, 99-100, 103, έτη 1913-1916
- χ.ό., «Στήλη διά τας κυρίας. Υγιεινή της ωραιότητος. Κατά της πολυσαρκίας.», *E.E.*, τόμος Θ', τεύχος 103, 1916, σσ. 110-111
- χ.ό., «Στήλη διά τας κυρίας», *E.E.*, τόμος Ζ', τεύχος 73, 1913, σ. 22-23
- χ.ό., «Σύγχρονες Ελληνίδες. Η κα Έλενα Ελευθ. Βενιζέλου», *E.E.*, τόμος ΚΣΤ', τεύχος 306, 1933, σ. 85-88
- χ.ό., «Σύλλογος ορφανών πολέμου Η μάνα», *E.E.*, τόμος ΙΘ', τεύχος 222, 1926, σ. 12
- χ.ό., «Σύντομο βιογραφικό σημείωμα», *E.E.*, τόμος ΛΔ', τεύχος 400, 1941, σ. 42
- χ.ό., «Τα δικαιώματα της γυναικός», *E.E.*, τόμος ΚΑ', τεύχος 250-251, 1928, σ. 15
- χ.ό., «Τα καθήκοντα της Ελληνίδας», *E.E.*, τόμος ΛΔ', τεύχος 403, 1941, σ. 91
- χ.ό., «Το Α' εν Αθήναις γυναικείον συνέδριον», *E.E.*, τόμος ΙΔ', τεύχος 161, 1921, σ. 10
- χ.ό., «Το γυναικείον συνέδριον της Ρώμης», *E.E.*, τόμος Ζ', τεύχος 80, 1912, σ. 165
- χ.ό., «Το διεθνές γυναικείον συνέδριον», *E.E.*, τόμος ΙΓ', τεύχος 153, 1920, σσ. 612-613
- χ.ό., «Το εθνικόν συμβούλιον των Ελληνίδων γυναικών», *E.E.*, τόμος ΙΔ', τεύχος 160, 1921, σ. 13
- χ.ό., «Το Πανόραμα», *E.E.*, τόμος ΙΒ, τεύχος 138, 1919 (χωρίς αριθμημένη σελίδα, μετά τη σ. 607)
- χ.ό., «Το συνέδριον της Μ. Αντάντ των γυναικών εν Αθήναις», *E.E.*, τόμος ΙΘ', τεύχος 217, 1925, σσ. 7-9
- χ.ό., «Το ψήφισμα των γυναικείων οργανώσεων διά το δικαίωμα της ψήφους εις την γυναίκα», *E.E.*, τόμος ΚΑ', τεύχος 245, 1928, σ. 16
- χ.ό., «Υπουργείον περιθάλψεως», *E.E.*, τόμος ΙΑ', τεύχος 123, 1918, σ. 300
- χ.ό., «Ωραία τέχνη. Μαρία Ιγγλέση», *E.E.*, τόμος Ε', τεύχος 55, 1912, σ. 189-190
- Χμτς, Σλ. Ν., «Η γυνή ως νοσοκόμος», *E.E.*, τόμος Η', τεύχος 89, 1915, σσ. 448-450
- Χμτς, Σλ. Ν., «Αι κυρίαί κατά τον πόλεμον», *E.E.*, τόμος Ζ', τεύχος 82-83, 1914, σσ. 213-214

Παράρτημα

Πίνακες

Πίνακας 1. Πλήρης σειρά ευρισκόμενων και απόντων τευχών του περιοδικού <i>Ελληνική Επιθεώρησης</i>	24
Πίνακας 2. Μέγεθος υποσωμάτων κειμένων σύμφωνα με το Sketch Engine	25
Πίνακας 3. Τυπολογία κειμενικών ειδών και υποειδών και αντίστοιχο πλήθος δημοσιευμάτων.	27
Πίνακας 4. Κατηγορίες διαφημίσεων και πλήθος τους.	28
Πίνακας 5. Ονόματα γυναικών συγγραφέων και πλήθος ενυπόγραφων άρθρων αυτών.....	29
Πίνακας 6. Ονόματα ανδρών συγγραφέων και πλήθος ενυπόγραφων άρθρων αυτών	30
Πίνακας 7. Ονόματα συγγραφέων απροσδιόριστου φύλου και πλήθος ενυπόγραφων άρθρων αυτών	31
Πίνακας 8. Κατανομές συχνότητας: λημμάτων, ρημάτων, επιθέτων	33
Πίνακας 9. Κατανομή συχνότητας του λήμματος <i>γυναίκα/γυνή</i> και των παραγώγων/συνθέτων του	34
Πίνακας 10. Διαθέσιμα τεύχη και μέγεθος υποσωμάτων κειμένων ανά πενταετία	36
Πίνακας 11. Πλήθος εμφανίσεων του λήμματος <i>γυναίκα/γυνή</i> και των φαινομένων παραγωγής/ σύνθεσής του ανά θεματική κατηγορία και ανά πενταετία, με αναγωγή σε 50.000 δείγματα.	37
Πίνακας 12. Χρονικό διάστημα πενταετιών, διαθέσιμα τεύχη και μέγεθος σώματος κειμένων ανά πενταετία και τεύχος	42
Πίνακας 13. Κειμενικά είδη και υποείδη με αναγωγή σε 60 τεύχη ανά πενταετία	42
Πίνακας 14. Συγγραφείς βιογραφικών πορτρέτων και πλήθος άρθρων τους για διαφορετικές γυναίκες.....	76
Πίνακας 15. Ιδιότητες γυναικών και συχνότητα εμφάνισής τους (αναλυτικά).	77
Πίνακας 16. Ιδιότητες γυναικών και συχνότητα εμφάνισής τους (συγκεντρωτικά).	77
Πίνακας 17. Άξονες σύγκρισης ιδιοτήτων γυναικών	79
Πίνακας 18. Αλφαβητική καταγραφή γυναικών με τις αναφερόμενες ιδιότητές τους στα βιογραφικά πορτρέτα του περιοδικού.....	81
Πίνακας 19. Κατανομή συχνότητας του λήμματος <i>γυναίκα/γυνή</i> και των φαινομένων παραγωγής/ σύνθεσής του ανά θεματική κατηγορία με βάση τα συγκεκριμένα του συνόλου των εμφανίσεων	84

Πίνακας 20. Κατανομή συχνότητας του λήμματος <i>γυναίκα/γυνή</i> και των παραγώγων του στις υποκατηγορίες της θεματικής κατηγορίας της χειραφέτησης και δημόσιας σφαίρας.....	85
Πίνακας 21. Κατανομή συχνότητας του λήμματος <i>γυναίκα/γυνή</i> και των παραγώγων του στις υποκατηγορίες της θεματικής κατηγορίας της κοινωνικής θέσης.....	93
Πίνακας 22. Κατανομή συχνότητας του λήμματος <i>γυναίκα/γυνή</i> και των παραγώγων/ συνθέτων του στις υποκατηγορίες της θεματικής κατηγορίας του σώματος και της εμφάνισης.....	95
Πίνακας 23. Κατανομή συχνότητας του λήμματος <i>γυναίκα/γυνή</i> και των παραγώγων/ συνθέτων του στις υποκατηγορίες της θεματικής κατηγορίας της προσωπικότητας.....	98
Πίνακας 24. Κατανομή συχνότητας του λήμματος <i>γυναίκα/γυνή</i> και των παραγώγων/ συνθέτων του στις υποκατηγορίες της θεματικής κατηγορίας του γάμου και της οικογένειας.....	100

Γραφήματα

Γράφημα 1. Πλήθος εμφανίσεων του λήμματος <i>γυναίκα/γυνή</i> και των φαινομένων παραγωγής/ σύνθεσής του ανά πενταετία με αναγωγή σε 50.000 δείγματα.....	36
Γράφημα 2. Πλήθος εμφανίσεων του λήμματος <i>γυναίκα/γυνή</i> και των φαινομένων παραγωγής/ σύνθεσής του με αναγωγή σε 10.000 δείγματα σε κάθε υποσώμα κειμένων έτους της πρώτης πενταετίας.....	46
Γράφημα 3. Πλήθος εμφανίσεων του λήμματος <i>γυναίκα/γυνή</i> και των φαινομένων παραγωγής/ σύνθεσής του με αναγωγή σε 10.000 δείγματα σε κάθε υποσώμα κειμένων έτους της δεύτερης πενταετίας.....	50
Γράφημα 4. Πλήθος εμφανίσεων του λήμματος <i>γυναίκα/γυνή</i> και των φαινομένων παραγωγής/ σύνθεσής του με αναγωγή σε 10.000 δείγματα σε κάθε υποσώμα κειμένων έτους της τρίτης πενταετίας.....	54
Γράφημα 5. Πλήθος εμφανίσεων του λήμματος <i>γυναίκα/γυνή</i> και των φαινομένων παραγωγής/ σύνθεσής του με αναγωγή σε 10.000 δείγματα ανά υποσώμα κειμένων έτους της τέταρτης πενταετίας.....	58
Γράφημα 6. Πλήθος εμφανίσεων του λήμματος <i>γυναίκα/γυνή</i> και των φαινομένων παραγωγής/ σύνθεσής του με αναγωγή σε 10.000 δείγματα σε κάθε υποσώμα κειμένων έτους της πέμπτης πενταετίας.....	62
Γράφημα 7. Πλήθος εμφανίσεων του λήμματος <i>γυναίκα/γυνή</i> και των φαινομένων παραγωγής/ σύνθεσής του με αναγωγή σε 10.000 δείγματα σε κάθε υποσώμα κειμένων έτους της έκτης πενταετίας.....	66

Γράφημα 8. Πλήθος εμφανίσεων του λήμματος <i>γυναίκα/γυνή</i> και των φαινομένων παραγωγής/ σύνθεσής του με αναγωγή σε 10.000 δείγματα σε κάθε υποσώμα κειμένων έτους της έβδομης πενταετίας	70
Γράφημα 9. Συγκεντρωτικός πίνακας ποσοτικών δεδομένων	72

Περίληψη

Η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία εξετάζει τη γυναικεία παρουσία στα μη μυθοπλαστικά δημοσιεύματα του περιοδικού ποικίλης ύλης *Ελληνική Επιθεώρησις* (1907-1946) της δημοσιογράφου, πεζογράφου και θεατρικής συγγραφέως Ευγενίας Ζωγράφου (1878-1963). Για την πολύπλευρη θεώρηση του γυναικείου στοιχείου στο περιοδικό, κατασκευάστηκε εκτενές και πρωτότυπο ηλεκτρονικό σώμα κειμένων μέσω της ψηφιοποίησης των μη μυθοπλαστικών δημοσιευμάτων γυναικείου ενδιαφέροντος και θεματικής στο σύνολο των ευρισκόμενων τευχών του περιοδικού, ενώ για την ανάλυσή του εφαρμόστηκε συνδυαστικό μεθοδολογικό πρωτόκολλο σωματοκειμενικά οδηγούμενης ποσοτικοποίησης και εκ του λόγου οδηγούμενης ποσοτικοποίησης. Επιπροσθέτως, τα άρθρα ταξινομήθηκαν σε κειμενικά είδη δημοσιογραφικού λόγου βάσει του περιεχομένου τους. Η σφαιρική ποσοτική και ποιοτική ανάλυση των δεδομένων περιλαμβάνει: α. τη διαχρονική καταγραφή των διακυμάνσεων της παρουσίας του γυναικείου στοιχείου στην αρθρογραφία του περιοδικού στη βάση πενταετιών, β. τις ιδιότητες των γυναικών, όπως αποτυπώνονται στα πορτρέτα διακεκριμένων γυναικών του περιοδικού, γ. την ποσοτική και ποιοτική ανάλυση του απόλυτα συναφούς και στατιστικά σημαντικού λεξικού όρου *γυναίκα/γυνή* υπό το πρίσμα θεματικών κατηγοριών, όπως αυτές προέκυψαν από τα ίδια τα δεδομένα (χειραφέτηση, κοινωνική θέση, εμφάνιση, προσωπικότητα, οικογένεια, σχέση με το άλλο φύλο και μυθοπλαστικές μορφές). Τόσο η διαχρονική καταγραφή της παρουσίας του γυναικείου στοιχείου, όσο και η αποδελτίωση των ιδιοτήτων των γυναικών και η ανάλυση του όρου *γυναίκα/γυνή*, οδηγούν σε καίρια συμπεράσματα για τη θέση του συγκεκριμένου περιοδικού γύρω από τη γυναίκα. Μεταξύ άλλων διαπιστώνεται η συνεχής αρθρογραφική δραστηριότητα του περιοδικού γύρω από τη γυναικεία θεματολογία, παρά το γεγονός ότι δεν αποτελούσε ένα αμιγώς γυναικείο έντυπο, η τάση προβολής σύγχρονων προτύπων γυναικών (μορφωμένων και καλλιεργημένων, εργαζόμενων, με υψηλά ιδανικά και κοινωνική συνείδηση, δραστηριοποιούμενων στη δημόσια σφαίρα), καθώς και η έντονη ενασχόληση με τα γυναικεία χειραφεσιακά ζητήματα των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Από ιδεολογικής πλευράς, διαπιστώνεται μια διαχρονική μετριοπάθεια στην προσέγγιση του γυναικείου ζητήματος από πλευράς των αρθρογράφων.

Λέξεις-κλειδιά: Γυναίκα, Γυναικείο Ζήτημα, Αρχές 20^{ου} αιώνα, περιοδικό *Ελληνική Επιθεώρησις*, Ευγενία Ζωγράφου, Γλωσσολογία Σωμάτων Κειμένων / Σωματοκειμενικά Οδηγούμενη Ποσοτικοποίηση, Εκ του λόγου Οδηγούμενη Ποσοτικοποίηση.

Abstract

This dissertation explores the presence of women in non-fictional texts published in the variety magazine *Hellenike Epitheorisis* (*Hellenic Review*) (1907-1946) issued by journalist, prose writer, and playwright Evgenia Zografou (1878-1963). To achieve a multifaceted examination of the presence of women in the magazine, a large corpus was created comprising all non-fictional texts with women as their subject matter appearing in the full set of available issues of the magazine, which was then analysed by means of a methodological protocol combining corpus-driven and discourse driven quantification approaches. Further, the articles in question were categorized by journalistic text type on the basis of their content. The triangulated qualitative and quantitative data analysis involved: a. a diachronic recording, on a five-year basis, of the fluctuations of the presence of women-related content in the magazine articles, b. the inventorying of women's occupations as appearing in the magazine's biographies of distinguished women, and c. the quantitative and qualitative analysis of the semantically relevant and statistically significant term *γυναίκα/γυνή* "woman", which resulted in a data-driven taxonomy of women-related themes (emancipation, social status, family, looks, personality, status vis-à-vis men, and fictional female characters). The diachronic recording of the presence of women in the magazine's texts, the inventorying of women's occupations, and the analysis of the contexts of the term "woman" led to significant conclusions as to the magazine's stance towards women. Inter alia, we were able to establish a. the continuous and uninterrupted presence of women-related content in the magazine, despite the fact that this was not a women's magazine per se; b. an overall tendency to promote progressive role models for women (educated and cultivated, in paid professions, socially-conscious and with ideals, acting in the public sphere), and c. the regular publication of content related to women's emancipation issues of the early 20th century. Ideologically, the magazine's journalists were found to diachronically adopt a general stance of moderation towards the woman question.

Key-words: Woman, Woman Question, Early 20th century, Magazine *Hellenike Epitheorisis* (*Hellenic Review*), Evgenia Zografou, Corpus Linguistics / Corpus-driven Quantification, Discourse-driven Quantification.